مجله علمی پوهنتون سلام
https://salam.edu.af/magazine/14

د غربی تمدن نړیوال لرليد تاریخي شالید او اغیزی

پوهنوال دکتور مصباح الله عبدالباقی[1]

چکیده

تناول الباحث في هذا المقال الخلفية التاريخية والفكرية للحضارة الغربية، كما تناولت الظروف التي نشأت فيها الحضارة الغربية، و بيّن أنها نشأت كردة فعل للنصرانية المحرفة المسيطرة على أوروبا في العصور الوسطى، و أن نصرانية القرون الوسطى هي غير النصرانية التي جاء بها عيسى- عليه السلام، بل هي النصرانية التي تم تحريفها بيد بولس إلى جانب مجموعة من العوامل والأسباب.

وتلك النصرانية المحرفة لما كانت مبنية على آراء الناس و أفكارهم لم تتمكن من مسايرة التقدم العلمي و التطور الفكري و من هنا تصدت لأي تقدم في العلوم والأفكار، و حاولت أن تحجر على عقول الناس، و حاولت أن تستبد بالأمر دون الناس، و لما رفض المفكرون والعلماء الانقياد لحكم الكنيسة مارست ضدهم جميع أنواع الظلم والاعتداء، و لما زاد الظلم و الاعتداء الكنسي على الناس هبوا جميعا ضدها، و بدل أن تكون قيامها ضد النظام الكنسي فقط وسعوا دائرتها و جعلوها حربا على مطلق التدين والالتزام بالدين، و من هنا بدأت تسقط في وحل الإلحاد.

1- عضو كادر علمی پوهنځی شرعیات و رئیس پوهنتون سلام.
: +93771694474
: Misbah.abdulbaqi@gmail.com

معلومات مقاله

تاریخ نشر: 1390/11/17
شماره مقاله در ژورنال: 02
تعداد صفحات: 24
شماره نوبتی مجله: 02

کلید واژه ها

غربی تمدن، تاریخی شالید، تحریف، تفتیش محاکم، صلیبی جنګونه

معلومات مجله:

مجله علمی پوهنتون سلام، نشرات خویش را از سال 1390 هـ.ش آغاز نموده و دست آورد های زیادی در این زمینه دارد، در ادامه سلسله فعالیت های خویش به تاریخ 1401/03/22 اعتبار نامه خویش را به عنوان یکی از معتبرترین مجله از وزارت محترم تحصیلات عالی کشور به دست آورد،
آدرس: افغانستان، کابل، ناحیه چهارم، کلوله پشته، چهار راهی قلعه بست (گل سرخ)، پوهنتون سلام.
آدرس ارتباطی؛ ویب‌سایت: https://salam.edu.af/magazine ، **ایمیل:** salamuk@salam.edu.af ، **شماره های تماس:** +93202230664 و +93788275275

پیلیزه

(لومړي برخه)

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين و على آله و أصحابه و من دعا بدعوته الى يوم الدين، وبعد.

په دې کې شک نشته چې هر تمدن په حقيقت کې په يوې عقيدې باندې ولاړ وي، د تمدن هر اړخ، که هغه سياسي وي که اقتصادي، عسکري وي او که اجتماعي، د همدې عقيدې او نړۍ او کائناتو په باب د خپل لرليد څخه سرچينه نيسي، دا يو داسې حقيقت دی چې هيڅ څوک هم ورڅخه انکار نشي کولی.

له بل پلوه دا هم يو حقيقت دی چې د تاريخ په دې پړاو کې اسلامي امت د قوت په هغه مرحله کې نه دی چې د نړۍ قيادت وکړي، بلکې په ډيرو ميدانونو او په ډيرو هيوادونو کې خو د وروسته پاته والي په داسې مراحلو کې قرار لري چې تصور يې هم انسان له شرم سره مخامخ کوي، نو دا يوه طبعي مسأله ده چې هر درد لرونکی

انسان باید په دې باب فکر وکړي چې څنګه مسلمان ملتونه او هیوادونه د وروسته پاتې والي له دې بد حالت څخه را وباسي، اسلامي امت د وروسته پاتې والي او تخلف له کندې څخه را بیرون شي تر څو د بشریت په قیادت کې، او د بدبختیو څخه په ژغورلو کې خپله ونډه ولري.

ددې ترڅنګ دا هم حقیقت دی چې (د ارزښتونو د لوی بحران سره) غربي نړۍ او غربي تمدن په اقتصادي لحاظ یوه غښتلي ټولنه د ټکنالوجۍ په لحاظ پرمخ تللي ټولنه، او د اداري نظام په لحاظ یوه مستقره ټولنه رامنځ ته کړې ده، په ظاهري او مادي لحاظ چې د غرب اوسیدونکي څه غواړي هغه ورته مهیا دي.

د همدې ظاهري مقایسې په نتیجه کې یو شمیر خلک او په ځانګړې توګه ځوانان په دې ابتلاء او ازمیښت کې پریوتي دي چې کله د اسلام روغو بنسټونو ته ګوري او بیا د مسلمانانو وروسته پاتې والي ته ګوري او په عین وخت کې په مادي لحاظ د غرب پرمختګ ته ګوري نو صحیح لاره یې له نظر څخه غائبیږي، او داسې تصور کوي چې د کامیابۍ او پرمختګ لاره هماغه ده چې غرب پرې تللی دی، دوی تصور لري چې که عالم اسلام د وروسته پاتې والي څخه بیرون راوتل وغواړي نو باید د غرب منهج او تګلاره خپله کړي، په هغه لار ولاړ شي چې غرب پرې تللی دی او دی مرحلې ته رسیدلی دی، او په خپلو ټولنو کې هغه ارزښتونه خپل کړي چې په غرب کې حاکم دي، او دا له دې سره سره چې دوی د کلک ایمان دعوی هم لري، او تصور یې دا دی چې دا دواړه (دغربي تګلارې خپلول، او متدین پاتې کیدل) سره کوم تناقض او تضاد نه لري، مګر دا ډول خلک چې د غربی تمدن څخه متأثر او اغیزمن دي، او غواړي مسایلو ته د هغوی په څیر کتنه وکړي، او په عین حال کې د ایمان دعوه هم لري، په حقیقت کې په داسې شدید تناقض کې ژوند کوي چې د سلیم عقل دڅښتن لپاره هیڅ کله د منلو وړ نه دی، او دا ځکه چې غربي تصور په حقیقت کې په الحاد باندې مبني دی، او دی د ایمان دعوا لري، او ایمان او الحاد نه جمع کیدونکي شیان دي، او شاید همدا یوه عقلي قضیه (چې متناقض شیان سره نه جمع کیږي) داسې یوه قضیه وي چې د ټولو عقلاو پرې اتفاق دی، مګر داسې خلک ددې قاعدې هم مخالفت کوي.

نو په همدې دلیل دلته یو مفصل بحث ته اړتیا لیدل کیږي چې پکې دا وڅیړل شي چې اوسنی غربی تمدن چی په کومو بنسټونو ولاړ دی او هغه مادي پرمختګونه چې نن ورځ ورته انسان د غربي نړۍ په قیادت کې رسیدلی دی هغه یې څنګه ترلاسه کړي دي؟ څرنګه چې دا ټول پرمختګونه د علم (ساینس) کارنامه ده، نو باید دا ولیدل شي چې نوی ساینس په څه بنسټ بناء دی؟ او دا له کوم دین سره په ټکر کې واقع ؤ؟ او په ټکر کې د واقع کیدلو اصلي لامل او سبب یې څه ؤ؟ تر څو دا معلومه شي چې آیا د ساینس د خپلولو او په مادي لحاظ د پرمختګ لپاره د اسلام پریښودل همداسې اړین دي لکه څنګه چې غربی تمدن خپل دین پریښود او د غیبیاتو څخه یې انکار وکړ؟ او بیا وروسته ددی لیدل پکار دي چې هغه بنسټیزی عقیدی او هغه لرلید څه دی چې په هغې د غرب د نوي تمدن ټول عمارت ولاړ دی، او دا لرلید په څه ډول د اسلام سره په تناقض کې واقع دی؟.

همدی سوالونو ته د ځواب د لټولو په موخه په دې لنډ بحث کې ددې کوښښ شوی دی چې لاندې ټکي پکې په لنډ ډول توضیح کړی شي:

لومړی: هغه دین چې حضرت عیسی علیه السلام د الله تعالی له لوري د بشریت د هدایت لپاره راوړی ؤ، هغه په هماغه پیل کې له تحریف سره مخامخ شو، او ډیر لاملونه داسې برابر شول چې هغه دین تحریف شي او په خپله اصلي بڼه پاتی نه شي، بلکه هلته یو بل دین د پولس په لاس رامنځته شو چې د حضرت عیسی علیه السلام د راوړي دین ځای یې ونیوه، دی دین ته موږ د کلیسایي دین نوم ورکولی شو (په دی معنی چې د حضرت عیسی علیه السلام د راوړي دین او د کلیسایی دین ترمنځ بشپړ تناقض او توپیر وجود درلود).

دویم: همدا تحریف شوی نصرانیت په اروپا کې داسې خپور شو چې تقریبا ټوله اروپا یې تر خپلې اغیزې لاندې راوستله.

دریم: دا نصرانیت چې په اروپا کې خپور شوی ؤ، څرنګه چې انساني افکار د هغې بنسټیزه برخه ګرځیدلي ؤ، او ورسره یکښې د کلیسا د مشرانو لپاره د طغیان او سرکشۍ ټول اسباب برابر ؤ، نو د منځنیو پیړیو په پای کې ډیر داسې اسباب او لاملونه برابر شول چې د اروپا خلک په عامه توګه او مثقف قشر په ځانګړې توګه د دې کلیسایي دین په مقابل کې ودریږي، او د هغې پر ضد دریځ غوره کړي، په عامه توګه د کلیسا او کلیسایي دین سره د مخالفت دریځ، او د هغې پر ضد پاڅون په حقیقت کې د کلیسایي دین د بشري طبیعت، د کلیسا د ظلمونو او استبدادونو په مقابل کې د یو رد عمل حیثیت درلود، دا په حقیقت کی د کوم الهي دین پر ضد د انسانانو په مخالفت او مخالف دریځ، او پاڅون دلالت نه کوي.

څلورم: کلیسا په ډیر شدت سره هغه خوځښتونه ځپل چې په علمي لحاظ د ټولنې د پرمختګ لپاره راپورته شوي ؤ، او دا ځکه چې دا د کلیسا د تحریف شوي دین سره په ټکر کې واقع شول، او علمي بحثونه یې داسې نتائجو ته ورسیدل چې د کلیسا د عقائدو خلاف ؤ، د کلیسا له پلوه دې علمي استبداد لا پسې د علمي نړۍ او کلیسایي دین ترمنځ واټن پراخه کړ.

پنځم: ددې پرځای چې د هغه وخت پوهه او مثقف خلک دې نتیجې ته رسیدلي وي چې دا اختلاف د علم او د کلیسا د تحریف شوي دین ترمنځ دی، له بده مرغه دې نتیجې ته ورسیدل چې دا اختلاف د مطلق دین او علم (ساینس) ترمنځ دی، له دې امله دا مثقف قشر د مطلق دین په مخالفت کې ولوید، او د الحاد لپاره لاره هواره شوه، او په دی توګ ددی مثقف قشر تر اغیزی لاندی د اروپا عام وګړي او د غرب ټوله تمدني پروسه هم ورو ورو د الحاد په لمن کې پریوته.

شپږم: دا الحادي نظریات لومړی په انفرادي ډول د بیلا بیلو فلسفیانو په نظریاتو کې راڅرګند شول، چې وروسته یې بیا د طبیعي یا ربوبي دین (Deism) په شکل کې د الحاد په لومړي پړاو منتج شو، او دې ته مو لومړی پړاو ځکه ووایه چې په دی کې د الله تعالی له وجود پرته د نور هر ډول ما وراء طبیعي وجود نفي شوې، د پرښتو، معجزاتو، پیغمبرانو، د الله له لوری رالیږل شوي دین انکار ددی دین بنسټیز اصول تشکیلوي، همدا راز د الله تعالی د معرفت قضیه هم عقل او طبیعي دلایلو ته سپارل شوی وه.

اووم: له دې وروسته بیا دا تمدن په بشپړ الحاد کې پریوت، چې هغې ته کله شمولي سکولریزم، ویل کیږي، او کله ورته د یوې او بلې فلسفي نوم ورکول کیږي، مګر بنسټیز عقائد او افکار یې مشترک دي او هغه بشپړ الحاد او د غیبیاتو څخه انکار او یا هم هغه په داسی توګه تجاهل کول چې په انساني ژوند هیڅ ډول اغیزه ونه لري.

اتم: د الحاد هغه وروستنی شکل څه دی چې اوسنی غربي تمدن پرې ولاړ دی؟ دا په پای کې ذکر شوی دی، چونکه دا کائنات د درې موجوداتو څخه جوړ دی: لومړی: ددې کائناتو خالق. دویم: په دې نړۍ کې هغه متمیز مخلوق چې الله تعالی د نورو مخلوقاتو څخه پرته هغه ته د عقل نعمت ورکړی دی (یعنې انسان). او دریم: ټول مادي شیان او طبیعت.

ددې درې واړو عناصرو په باب د غربي تمدن د بنسټيزو جهتونو افکار وړاندې شوي دي چې هغه په بنسټيزه توګه الحادي افکار دي، همدا د غربي تمدن لرليد دی. د دې الحادي افکارو ترڅنګ د غربی تمدن څه ایجابي تصورات او معتقدات هم ذکر شوي دي، مګر اصل هدف هغه الحادي تصورات ذکر کول ؤ چې د هغې پر بنسټ دا تمدن ولاړ دی، تر څو د اسلامي تمدن سره يې توپير په ګوته شي.

نهم: ددې معنی دا نه ده چې د غرب د تمدن سره زموږ تعامل بايد د مکملې مقاطعې تعامل وي، دا کار نه معقول او نه هم ممکن دی، په تمدنونو کې علمي پرمختګونه د بشريت لاس ته راوړنې دي، دا د کوم تمدن پورې ځانګړې اړه نه لري، په شرق کې تمدن را وټوکيده، يوناني تمدن د هغې پر بنسټ پرمختګونه درلودل، د هغو پر بنسټ اسلامي تمدن نور پرمختګونه وکړل، او د اسلامي امت د پرمختګونو پر بنسټ غرب د خپل تمدن او پرمختګ مانۍ تعمير کړه، اوس که اسلامي امت له دوی څخه ټکنالوجي اخلي نو دا د بشريت د تجاربو څخه استفاده ده، او اسلامي امت بايد په دې کې د هيڅ تردد څخه کار وانه اخلي، او هر ډول ممکنه استفاده ترې وکړي، خو دا بايد په پام کې ونيسي چې ټکنالوجي منتقله کړي، نه د غربي تمدن اخلاقي او عقيدوي انتاجات، او د ټکنالوجي په انتقال کې غرب بايد داسې قيود وضع نه کړي چې دا کار مشکل وګرځوي، لکه څرنګه چې اسلامي امت غرب ته د ټکنالوجۍ په انتقال کې د بخل څخه کار وانه اخيست.

ددې ترڅنګ بل شی چې هغه د غربي تمدن تر شا پروت لرليد او د غربي تمدن هغه روح چې هغه د الحاد او د دين دښمنۍ څخه عبارت دی، هغه انتقالول او پر هغې باندې د خپل پرمختګ تعمير درول د اسلام د اصولو سره په بشپړ تعارض او تناقض کې واقع کار دی، ددې د انتقال څخه مسلمان بايد ځان وساتي، او دا هغه وخت نقل کيږي چې د تصفيې او فلتر څخه پرته فکري، اجتماعي، سياسي او اقتصادي نظامونه کاپي کړای شي، او په عالم اسلام کې د هغو د تطبيق کولو هڅې صورت ونيسي، د مالک بن نبي په اصطلاح : (هغه افکار چې د تصفيې او فلتر څخه پرته د غرب څخه اخيستل شوي وي) هغه وژونکي افکار دي، او هغه افکار چې په وراثي توګه موږ ته راپاتې دي او د پرمختګ په مخکې خنډ واقع کيږي هغه مړه افکار دي، مالک بن نبي وايي چې د مړو افکارو تصفيه او دوژونکو افکارو فلتر کول د ترقی او پرمختګ لومړی شرط دی.

دا هم بايد له ياده ونه باسو چې تمدنونه د خلکو د انتاجاتو په کاپي کولو نه درېږي، بلکه د تمدنونو د رامنځ ته کولو او جوړولو لاره دا ده چې د نورو څخه مهارتونه، ټيکنالوجي، علم او معرفت زده کړای شي، او بيا د هغې په وسيله د خپلو عقايدو په رڼا کی په تدرج سره د خپل تمدن عمارت لوړ کړی شي.

په دې بحث کې ددې هڅه شوې چې د غربي تمدن فکري بنسټ چې الحاد دی، واضح کړای شي، ددې د نقد هڅه نه ده شوې، د څېړونکي په اند د غربي تمدن سره د بابصيرته تعامل لپاره دا کفايت کوي چې مسلمان په دې پوهه شي چې د غربي تمدن دا فکري بنسټ (الحاد) د هغه له عقيدی سره په تناقض کې واقع دی.

څرنګه چې دا بحث د غربي فکر د بنسټونو د واضح کولو او څرګندولو لپاره ليکل شوی دی، له دې امله په دی رابطه پر هغو مصادرو او مراجعو اعتماد شوی دی چې د غربي تمدن د نمايندګانو له لوری ليکل شوي دي، او له هغوی څخه اقتباسات شوی دي، ترڅو داسې څه هغوی ته منسوب نشي چې د هغوی نظر او رای نه وي.

په دې ليکنه کې ددې هڅه شوې چې موضوع په ژوره توګه وڅيړل شي، او په انصاف ورسره چلند وشي، بيا هم انسان تر خپله وسه (وسع) پړ دی، نو که په دې ليکنه کې غلطي وي د هغې په ګوته کول به د ليکونکی سره مرسته او احسان وي، الله تعالی دې مونږ ته د حق پيژندلو او په حق د عمل کولو توفيق را نصيب کړي.

لومړی: اروپا او د کليسا تحريف شوی دين

د غربي تمدن د الحادي لر ليد لپاره څنګه زمينه برابره شوه؟ ددې لپاره به يو ډېر ځغلنده نظر په اروپا کې د مسيحيت په تاريخ او بيا د منځنيو پيړيو په اروپا باندې اچول پکار وي، اوس دا سوال چې دې الحادي تمدن ته څرنګه په اروپا کې د وجود او خپريدو زمينه برابره شوه؟ ددې لپاره لومړی په دې پوهيدل پکار دي چې دا تمدن په لومړي سر کې د هغه مسيحيت رد فعل ؤ چې په اروپا او غرب کې يې په خلکو حکومت کاوه، ددې لپاره چې په دې پوه شو چې هغه عمل څه ؤ چې د هغې په مقابل کې داسې غبرګون منځ ته راغی؟ نو لومړی بايد هغه مسيحيت يا په بل عبارت هغه کليسايي دين و پيژنو چې هلته يې حکومت کاوه، بيا هغه حالت باندی يو ځغلنده نظر واچوو چې په منځنيو پيړيو کې د کليسايي دين تر حاکميت لاندی په اروپا او غرب کې حاکم ؤ او وروسته دا وګورو چې څرنګه نوي غربي تمدن د منځنيو پيړيو د نصرانيت او مدرسي حکمت او فلسفی ځای ونيوه، او په څه توګه د يو تحريف شوي دين د تشدد او استبداد په نتيجه کې د اروپا او غرب ټوله تمدني پروسه او ټول وګړي د الحاد په لمن کې پريوتل؟.

د حضرت عيسی عليه السلام بعثت او اصلي دين

کله چې حضرت عيسی عليه السلام دنيا ته راغي او د پيغمبر په حيث مبعوث شو، نو د فلسطين منطقه هغه وخت د رومانيانو لخوا اداره کيدله، نو کله چې حضرت عيسی عليه السلام خپل دعوت پيل کړ، په پيل کې خو يې د يهودي شريعت سره سم د خلکو د اصلاح کوښښ کاوه، مګر وروسته يې چې کله د الله تعالی په حکم په يهودي شريعت کې بيلا بيل اصلاحات پيل کړل نو يهودانو (چې د روماني قانون سره سم يې خپلې داخلي چارې پخپله اداره کولې) د روميانو څخه غوښتنه وکړه چې دا شخص چې د پيغمبرۍ دعوه لري خلک ګمراه کوي، بايد ددې مخنيوی صورت ونيسي، ولې روميانو د هغه قانون سره سم (چې يهود به خپلې ديني قضايا پخپله حل کوي او روميان به پکښې هيڅ ډول لاس وهنه نه کوي) په پيل کې د يهودانو په شکايت هيڅ ډول اهتمام ونه کړ، چونکه پخپله حضرت عيسی عليه السلام او د هغه موحد او خدای پرسته پيروان د الله جل جلاله څخه پرته له بل چا څخه نه ويريدل، نو د يهودانو سره سره يې خپل دعوت ته ادامه ورکړه، او د روميانو د مستضعفو ټولنو سره يې اړيکې ټينګې کړې چې په نتيجه کې يې د روميانو د ظلم پر ضد پاڅونونه پيل شول[1]، ددې پاڅونونو په نتيجه کې يهودان له يوې خوا له دی څخه ويريدل چې هغه نيمه آزادي (د روميانو په امپراطورۍ کې داخلي ديني آزادي) چې د روميانو په امپراطورۍ کې هغوی ته تر لاسه وه، له لاسه ور نکړي، او له بلې خوا دحضرت عيسی عليه السلام لخوا په يهودي شريعت کې د تعديلاتو، بدلونونو او اصلاحاتو سره په بشپړه توګه مخالف ؤ، او د حضرت عيسی عليه السلام لخوا د هيکل د له منځه وړلو قضيی[2] هم د هغوی حساسيت راپارولی وه، همدا راز يهودان له دې څخه ويريدل چې د حضرت عيسی عليه السلام تحرکات او دعوت روميان داسې تلقي نه کړی چې دا د

[1] - تفصيل لپاره وګوری قصة الحضارة ج ١١ ص ٢٣٠ ـ ٢٣١، تاليف: ويل ديورانت ترجمه: محمد بدران، طبع دار الجيل، بيروت، وتونس.

[2] - د حضرت عيسی عليه السلام د محاکمې په وخت کی په دی هم متهم شوی وه چې هغی د يهودانو د معبد هيکل سليماني د ورانولو هڅه کوله او د هغی د ورانولو تهديد يی کړی وه. قصة الحضارة ج ١١ ص ٢٣٦.

يهودانو لخوا د آزادۍ خوځښت دی چې په نتيجه کې به يې يهودان هغه ټولې آزادۍ له لاسه ورکړې چې هغه وخت ورته حاصل وې، او د روميانو د غضب او انتقام سره به مخامخ شي، ددې ټولو اسبابو له امله يهودي ديني شخصيتونه او حاخامات راټول شول تر څو د حضرت عيسى عليه السلام په رابطه تصميم ونيسي، په اجتماع کې لوی حاخام وويل: (بهتره دا ده چې د ټول ملت د هلاکت پرځای يوازې يو انسان (حضرت عيسى عليه السلام) له منځه ولاړ شي)[1] عيسى عليه السلام ته چې کوم اتهام متوجه کړای شو هغه دا ؤ چې هغه د هيکل د تخريب او له منځه وړلو اراده درلوده، حضرت عيسى عليه السلام له خپلو حواريونو سره يوځای په يو کور کې پټ ؤ، چې په دې وخت کې د هغې يو ملګری چې (يهوذا الاسخريوطی) نوميده منحرف شوی ؤ، همدې د هيکل محافظينو ته د حضرت عيسى عليه السلام په باب معلومات ورکړل، چې د هغه په نتيجه کې الله تعالى د يهوذا الاسخريوطی شکل د حضرت عيسى عليه السلام په څير وګرځاوه، همدا وه چې دا دحضرت عيسى عليه سره د مشابهت له امله د حضرت عيسى په شُبه کې ونيول شو، او همدا اعدام کړای شو، او حضرت عيسى عليه السلام -د قرآن کريم د تصريح سره سم- آسمان ته پورته کړای شو، څرنګه چې د حضرت عيسى عليه السلام اصلي موحد اتباع د يهودانو او يونانيانو لخوا د شديد تعقيب لاندې ؤ، او په ازادۍ سره يې نه تبليغ کولی شو، او نه د انجيل کومه برخه يې د ځان سره درلودلی شوه، نو په شفوي توګه يې د حضرت عيسى عليه السلام تعليمات خلکو ته رسول، بناء دا تعليمات د وخت په تيريدو سره په خپل اصلي شکل کې پاتې نه شول[2]، او تحريف پکښې رانښکاره شو، ددې تحريف ډير اسباب ؤ، چې تر ټولو مهم يې دا لاندې اسباب بللی شو:

د تحريف لومړی لامل: د پخوانيو اديانو او فلسفو تاثير

هغه افکار، وثني اديان، او فلسفي نظريات چې په هغه وخت کې په يونان، روم، اسکندريه او فارس کې رائج ؤ په ډيره مؤثره توګه په مسيحيت کې د تحريف لامل وګرځيدل[3]، او دا په دې شکل چې د حضرت عليسى عليه السلام د موحدو اتباعو د ظلم او تشدد په نتيجه کی د صحنی څخه د غائبيدولو نه وروسته چې کومو خلکو د نصرانيت تبليغ په غاړه واخيست هغوی ددې افکارو، اديانو او فلسفو څخه په ډيره ژوره توګه اغيزمن ؤ، چونکه د حضرت عيسى عليه السلام موحد او حقيقي اتباع تر درې پيړيو پورې د تعذيب او تعقيب لاندې ؤ، او د حقيقي دين د رسولو فرصت يې و نه مونده، نو بناء د مسيحيت په نوم دې تحريف شوي دين ته د خپريدلو په بشپړه توګه زمينه برابره شوه، د بيلګې په توګه يو د هغو کسانو څخه چې د رسولانو په نوم شهرت لري او مسيحيت ته يې په نوې بڼه ورکولو کې خورا زيات لاس درلود او د پخوانيو افکارو او اديانو او فلسفو څخه متاثر ؤ، پولس يا (شاوول) ؤ، چې د ميلاد په لسم کال په طرسوس کې پيدا شوی ؤ، د يهودانو د (فريسيانو) د طائفې سره يې اړيکې درلودې، او پلار يې د روم تابعيت هم درلود، په پيل کې پولس ډير سر سخته يهودي ؤ، او د مسيحانو په تعذيبولو او ځپلو کې يې خورا زياته ونډه درلوده، ليکن بې له کومو مقدماتو يو ناڅاپه د يهوديت څخه نصرانيت ته ور واوښت ـ سره له دې چې تر اخره پورې يې فريسی يهودي ډلې ته په انتساب فخر کاوه ـ پولس هغه شخص دی چې اوسني نصراني عقايد تقريبا ټول هغه جوړ کړي دي، او دا زمينه ځکه پولس ته برابره شوه چې د عيسى عليه السلام حقيقي او موحد اتباع د تعقيب او ځپلو له امله په دې نه توانيدل چې په ليکلې بڼه د حضرت عيسى عليه السلام تعليمات خلکو ته وړاندې کړي، له دې امله به يې يوازې په شفوي توګه د تعليماتو په وړاندې کولو اکتفاء کوله، او پولس (شاول) به د بيلا بيلو رسائلو له لارې خپل تعليمات خلکو ته په ليکلی بڼه رسول، چې ورو ورو هغه شفوي تعليمات په ډيره محدوده ساحه کې پاتې شول، او په عامه توګه هغه افکارو رواج وموند چې د پولس په رسائلو کې مطرح شوي ؤ، په دې توګه د پولس افکار د نوي مسيحيت لپاره مصدر وګرځيدل، او لکه چې ټول مؤرخين په دې تصريح کوي او تقريبا اتفاق پرې لري چې پولس په حقيقت کې د يونانيانو د وثنی افکارو، اسکندري او هيليني[4] ديني تصوراتو نه متاثر ؤ، چې د يهودی او هيليني ديني تصوراتو او د يونانيانو د ما وراء الطبيعي افکارو څخه يې نوي افکار جوړ کړل[5] او دا ځکه چې پولس پخپله رومي تابعيت درلود او پر رومي عقايدو لوی شوی ؤ[6].

د بيلګې په توګه د مسيحيانو دا عقيده پولس ايجاد کړې چې حضرت عيسى عليه السلام په خپلې قربانۍ د بشريت د هغه ګناهونو فديه تقديم کړې چې هر انسان يې په وراثت سره د ادم عليه السلام د خطاء (په جنت کی د ونی څخه د ميوی د خوړلو) په نتيجه کې په غاړه لري، دا عقيده په حقيقت کې د يونانيانو مشهوره عقيده وه چې هغوی د خپلو خدايانو ـ اوزريس، انيس، ديونيشس ـ په باب درلوده چې دغه خدايان ددې لپاره مړه شوي دي چې په خپل مرګ د انسانانو د ګناهونو فديه وړاندې کړي، همدی عقيده کی د پولس لخوا ددی خدايانو ځای حضرت عيسى عليه السلام ته ورکړ شو.

همدا راز هغه القاب چې د پولس لخوا حضرت عيسى عليه السلام ته استعمال شول لکه (سوتر) ـ چې د ژغورونکي (المخلّص) معنى لري ـ او (اليوثريوس) (Eleutherios) ـ چې معنی يې نجات ورکونکی (المنجی) دی ـ دا ټول القاب د يونانيانو له خوا همدې خدايانو ته استعماليدل، اوس د مسيحيانو په منځ کی حضرت عيسى عليه السلام يوازې د همدی (المخلص) په لقب پيژندل کيږي.

همدا راز د (کريوس) (Kyrios) ـ لقب او عقيده چې معنی يې خدای (الرب) ده ـ د پولس لخوا په مسيحيت کی ايجاد او د لومړي ځل لپاره د حضرت عيسى عليه السلام لپاره استعمال شوه، دا لفظ هم په يوناني ديني ادبياتو کې د (ديونيشس) ـ چې ځان يې فداء او قرباني کړې ؤ ـ لپاره استعماليده[7].

بلکې غربي محققين په دې اعتراف کوي چې اوسنی مسيحيت د حضرت عيسى عليه السلام سره هيڅ تړاو نه لري، بلکې دا د پولس ايجاد کړی دين دی چې د بيلا بيلو مصادرو څخه يې اختراع کړی دی.په دې باب يو برتانوي محقق (ويلز) وايي: په هغه وخت کې يو بل لوی معلم را ښکاره شو، چې په دې عصر کې اکثره د اعتماد وړ

---

[1] - قصة الحضارة ج ١١ ص ٢٣٥.

[2] - ددی تعذيبونو د تفصيل لپاره وګوری : محاضرات فی النصرانية ص ٣٦ و ما بعدها، طبع الرئاسة العامة لادارات البحوث العلمية، والافتاء، والدعوة والارشاد، الرياض ـ المملكة العربية السعودية، الطبعة الرابعة کال ١٤٠٤هـ.

[3] - د دی تفصيل لپاره وګوری: محاضرات فی النصرانية ص ٤١ او له دی وروسته.

[4] - هلينی فلسفه هغه ورسته پاتی فلسفی ته ويل کيږی چی د ارسطو د وفات نه وروسته يی په يونان کی رواج موندہ.

[5] - قصة الحضارة ج ١١ ص ٢٦٩

[6] - قصة الحضارة ج ١١ ص ٢٤٩

[7] - ددی او نور تفصيل لپاره وګوری: قصة الحضارة ج ١١ ص ٢٦٤

علماء یې د مسیحیت[1] حقیقي بنسټ ایښودونکی ګڼي، او هغه شاول الطرسوسي یا پولس ؤ ... باوري خبره دا ده چې هغه په اصل کې یهودي ؤ ـ سره له دې چې یو شمیر یهودي لیکونکي له دې نه انکار کوي ـ لیکن په دې کې خو هیڅ شک نشته چې هغه له یهودي استاذانو څخه علم ترلاسه کړی ؤ، ولې له دې سره سره هغه د اسکندري هیلیني[2] دیني علومو متبحر عالم هم ؤ، او د یوناني فلسفې په ځانګړې توګه د اسکندریې د فلسفي مدرسې د تعبیراتو او د رواقي[3] فلسفې د اسالیبو څخه متاثر متاثر ؤ، پولس د حضرت عیسی علیه السلام له تعلیماتو څخه تر خبریدو ډیر وړاندې د یوې دیني نظریې څښتن او یو معلم ؤ چې خلکو ته به یې ښوونې کولې (یعنې پخپله یې مستقل دین درلود او د حضرت عیسی علیه السلام پیرو نه ؤ) راجح خبره دا ده چې هغه د مثرائي[4] دین څخه متاثر وه، ځکه هغه مثرائي تعبیراتو ته ډیر ورته تعبیرات استعمالوی، څوک چې د پولس رسائل د اناجیلو سره یوځای مطالعه کړي هغه ته په ځرګنده توګه دا ثابتیږي چې د هغې ذهن د داسې افکارو څخه ډک وه چې د حضرت عیسی علیه السلام څخه د نقل شوو تعلیماتو او اقوالو کې هیڅ بارز حیثیت نه لري او د حضرت عیسی علیه السلام د اقوالو او تعلیماتو سره اړخ نه لګوی، د بیلګې په توګه هغه فکر چې د هغې سره سم یو شخص د (حضرت ادم علیه السلام څخه په وراثت باندې ټولو انسانانو ته د منتقل شوی) ګناه د کفارې لپاره قربانیږي، د حضرت عیسی علیه السلام راوړی دین په حقیقت کې د یو نوی انساني روح پیدایښت وه، او د پولس تعلیمات د قدیمې او پخوانیو ادیانو یوه ملغوبه وه، د کاهن او مذبح دین، او د خدایانو د خوشحالي لپاره د وینو توېولو دین وه![5].

د پولس (شاول) په باب وویل دیورانت دا خبره په نور صراحت سره کوي هغه وایي چې پولس یو داسې دین ایجاد کړ چې د هغه لپاره د حضرت عیسی په اقوالو کې هیڅ دلیل نه لیدل کیږي، او هغه دین چې شاول ایجاد کړ شاید د هغې اصلي سبب هغه پښیماني وه چې هغه ورسره مخامخ شو (یعنې د مسیحیانو د تعذیب په اړه پښیماني) او یا هغه تصور او تخیل د دې دین مصدر ؤ چې دده په اند عیسی علیه السلام د کوم انجام سره مخامخ شو، او په کومه توګه تعذیب او ووژلی[6] شو، د هغې ظلم ظلم پر ضد او د حضرت عیسی علیه السلام مظلومیت احساس پولس دی ته اماده کړ چې د حضرت عیسی علیه السلام په باب داسې تصورات قائم کړي او هغې ته خدایي صفات ثابت کړي.

همدا خبره ویل دیورانت د یوحنا په باره کې هم کوي، هغه وایي: کوم کار چې پولس پیل کړی ؤ هغه یوحنا پرمخ یوړ، حضرت عیسی علیه السلام چې د خپل ځان په باره کې څه ویلي ؤ هغه دا ؤ: چې هغه (مسیح منتظر) دی چې د بني اسرائیلو د اصلاح لپاره رالیږل شوی دی، مګر پولس[7] او یوحنا او نورو هغه کسانو چې د یوناني او او قدیمو فارسي او هیلیني ادیانو څخه متأثر ؤ، او وثنیت (بت پرستی) یې په فکرونو کې اغښتل شوی وه، هغوي یو داسې نوی مسیحیت را ایجاد کړ چې اجزاء یې د بیلا بیلو پخوانیو فلسفي افکارو او بت پرستو ادیانو څخه اخیستل شوي ؤ، په اخر کې وایي: خلاصه خبره دا ده چې مسیحیت[8] هغه وروستنی لوی شی دی چې د پخوانی بت بت پرستې دنیا له بطن څخه راپیدا شوی دی[9]، یعنې د پخوانی بت پرستې دنیا د افکارو او ادیانو څخه بیلا بیل افکار او معتقدات د پولس، یوحنا او داسې نورو په ذریعه راجمع کړای شول او دا مسیحیت ترې ترتیب شو، په دې معنی چې دا تحریف شوی مسیحیت ؤ او هغه مسیحیت نه ؤ چې حضرت عیسی علیه السلام د یو سماوي دین په حیث د الله تعالی له لوري له بشریت (بلکې په ځانګړې توګه د بني اسرائیلو) د هدایت لپاره راوړی ؤ.

دا لومړی لامل ؤ چې د هغه له امله د حضرت عیسی علیه السلام اصلي دین د تحریف سره مخامخ شو، ډیر خلک خو دا تصور لري چې د پولس نصراني کیدل په حقیقت کې د یهودانو له خوا یوه دسیسه وه چې د حضرت عیسی علیه السلام هغه دین چې هغوي د تعذیبونو او زورونو له لارې و نه توانیدل چې له منځه یې یوسي ویې غوښتل چې د داخل څخه یې تحریف کړي او په دې توګه یې له منځه یوسي، چې تر ډیره حده پورې په دې وتوانیدل، دا محققین د پولس دا کوښښ له هغو کوښښونو سره مقایسه کوي چې د عبد الله بن سبأ یهودي لخوا د اسلام د معنوي تحریف لپاره په لومړۍ هجري پیړۍ کې سرته رسیدلی.

پولس (شاول) ددې ادعاء وکړه چې هغه د هغه اویا کسانو له جملې څخه دی چې د حضرت عیسی علیه السلام د اوچتیدو څخه وروسته ورته وحې راغې، او په مسیحیت کې د شاملیدو او په مسیحیت د ایمان راوړلو لپاره یې هم داسې یوه لاره اختیار کړه چې د هغه د مکر، چالاکۍ او فریب له امله مسیحیانو هغه د (معلم اول) په حیث ومانه، یواځې دا نه بلکې د انجیل ډیر لیکونکي لکه، مرقس او لوقا یې شاګردي اختیار کړه، دې کار پولس ته ددې امکان ورپه برخه کړ چې د نصرانیت په اصولو او فروعو -ټولو کې- داسې تحریف او تبدیلي وکړي چې هغه ته له خپل اصلي بڼې څخه په بشپړه توګه مغایر شکل ورکړي.

د پولس دین د حضرت عیسی علیه السلام د راوړي دین ځای ونیوه

د دې نوي مسیحیت ـ چې د پولس او نورو څه رسولانو (هغه اویا کسانو چې ددې ادعاء به یې کوله چې دوی د الهام او وحې له لارې تعلیمات له حضرت عیسی څخه نیغ په نیغه اخلي، او د هغه د پخوانیو تعلیماتو پابند نه دي) په لاس رامنځ ته شو ـ نه وړاندې یو ډول فراغ موجود ؤ، ځکه چې هلته په ټولنه باندې یا خو رواقي او

---

[1] - د هغه دین چی اوس د مسیحیت په نوم په اروپا کی معروف دی، حقیقی مسیحیت چی حضرت عیسی علیه السلام د الله له لوری راوړی وه هغه تری مراد نه دی.

[2] - دا د روماني تاریخ یوی فترې ته اشاره کوي چې د ارسطو د مرګ څخه وروسته پیل شوه چې په ټاکلی توګه د ۳۲۳ ق.م څخه پیل کیږي او د ۱۴۶ ق.م پورې دوام کوي.

[3] - دا یوه فلسفی مدرسه ده چی فیلسوف رینان تاسیس کړی وه او بنسټ یی په دنیاوی لذتونو کی په زهد او حسی لذتونو او تکلیفونو څخه په بی پروایی ایښودل شوی وه.

[4] - مثرا په پخوانی فارسی دین کی د نور او رڼا خدای ته ویل کیده، مثرائی یعنی پخوانی فارسی دین.

[5] - دی لپاره وګوره: "معالم تاريخ الإنسانية " ترجمة عبد العزيز توفيق جاويد ، طبع لجنة التأليف والترجمة والنشر بالقاهرة ، ج 3 . ص 705.

[6] - طبعا دا د نصاراو رای ده چی حضرت عیسی علیه السلام ووژلی شو او دری ورځی په خپل قبر کی وه او وروسته بیا اسمانونو ته پورته کړی شو، مګر قران کریم دا تصریح کوي چی حضرت عیسی علیه السلام نه وژل شوی او نه په دار کړی شوی دی.

[7] - په دی باب د معاصری نړې د مقارنة الادیان یو مشهور عالم هیم ماکبی کتاب (بولس و تحریف المسیحیة) ترجمة سمیرة عزمی الزین، من منشورات المعهد الدولی للدراسات الانسانیة، د لوستلو وړ دی، هغې په ډیر تفصیل سره او د مکملو شواهدو سره دا ثابته کړی چی دا اوسنی مسیحیت هغه مسیحیت نه دی چی حضرت عیسی علیه السلام راوړی وه، بلکه دا د بولس ایجاد کړی مسیحیت دی چی د بیلا بیلو وثنیاتو او منحرفو افکارو څخه یی راټول کړی دی.

[8] - هغه مسیحیت چی په اروپا کی رائج وه، ددی څخه مراد هغه اصلی مسیحیت نه دی چی حضرت عیسی علیه السلام د الله تعالی له لوری راوړی وه.

[9] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۷۶.

ابیقوري[1] فلسفي نظرياتو حکومت کولو او يا هم هغه تحريف شوی يهوديت چې پر يو ځانګړي مليت او قوميت پوری تړلی دين ؤ، په ټولنه حاکم ؤ، او يا هغه پت پرستي چې د رومانيانو د امپراطورۍ رسمي دين ؤ حاکميت درلود، دې ټولو اديانو او افکارو د هغه وخت د ټولنې روحي اړتياوې نه شواى پوره کولی، له دی امله هغه مسيحيت ـ چې د بيلا بيلو افکارو او معتقداتو څخه په استفادې سره د پولس او نورو رسولانو په لاس رامنځ ته شوی ؤ او څه نا څه د حضرت عيسی عليه السلام اصلي تعليمات هم پکښې ؤ ـ ددې فراغ په نتيجه کې د هغه لپاره د خپريدو زمينه برابره شوه، او د اسيا، افريقا او اروپا بيلا بيلو ساحو ته خپور شو، په همدې وخت کې بيلا بيلې کليساګانی رامنځ ته شوې، او مقدس کتاب لاتينی ژبو ته ترجمه شو، دا پيشرفت له دې مخکې رامنځته شو چې په دريم ميلادی قرن کې روم په رسمي توګه مسيحيت ومني او امپراطور يې مسيحيت قبول کړي، په دې باب ويل ديورانت داسې وايي: وروسته له دې چې دا نوی دين (د پولس مسيحيت) تشکيل شو او منځ ته راغی، په داسې توګه چې د انسانانو اړتياوې يی (د هغه وخت د بت پرستی، يهوديت، او فلسفی نظريات په پرتله په بهتره او غوره توګه) پوره کولی، نو د خلکو ترمنځ يې په خپريدلو پيل وکړ، او دهغه توان په نتيجه کې چې دی دين د خپريدلو لپاره درلوده، نو هر چا به چې دا دين قبول کړ ځان به يې د دی دين يو متحمس دعوتګر ګرځاوه چې جوش او خروش به يې د انقلابيانو څخه کم نه ؤ[2].

د مسيحيت د انتشار او خپريدو په باب همدا مؤرخ وايي:په عامه توګه دا ويلی شو چې ۳۰۰ ميلادی کال د راتلو څخه دمخه د شرق څلورمه برخه او د غرب شلمه برخه اوسيدونکي مسيحيان شوي ؤ، په دې پاپ ترتليان (چې شا او خوا ۲۰۰ ميلادی کال کې وفات شوی) وايی: خلک په صراحت سره وايي چې (رومانی) دولت له موږ څخه ډک دی، او دا څکه چې ټول خلک د عمرونو، حالاتو، او مرتبو د اختلاف سره سره موږ ته رامات دي، او زموږ تر بيرغ لاندې راغونډيږي، موږ ډير اوسني خلک يو (يعنی ددی دين عمر ډير کم دی) مګر له دې سره سره په موږ ټوله دنيا ډکه ده[3].

د مسيحيت د انتشار ترځنګ د پولسی مسيحيت د مصادرو د تنوع په نتيجه کی د مسيحيت په داخل کې ډير متنوع افکار او عقايد رامنځ ته شول، څه خلکو دا عقيده درلوده چې حضرت عيسی عليه السلام د الله رسول دی، او له دې څخه پرته بل څه نه دی، يو شمير خلک په دې نظر ؤ چې هغه د الله (تعالی عن قولهم) ځوی دی، او قديم دی، يوې فرقی دا نظر درلود چې هغه سره له دې چې د الله ځوی دی، خو هغه مخلوق هم دی، دا ډول ډيرې فرقې موجودې وي، د فرقو د کثرت په باب ويل ديورانت د هغه وخت د يو مسيحی چې سلس نوميده کيسه کوي، چې هغه ويل: مسيحيان په ډيرو فرقوا وويشل شو، تر دې چې د هغوی څخه د هر فرد قصد دا دی چې د ځان لپاره يو ډله جوړه کړي[4]، او هرې فرقې دا نظر درلود چې همدا د حضرت عيسی عليه السلام د راوړي دين صحيح نمايندګي کوي.

د تحريف دويم لامل: په مسيحيت کې د رومانيانو شموليت

د حضرت عيسی عليه السلام اتباع د هغه د دعوت د څرګنديدو او بيا اسمان ته تر اوچتيدو وروسته د سختو تعذيبونو لاندې ؤ، لومړی د (نيرون) په وخت کې چې د ۵۴م څخه يې تر ٦٨ پورې حکومت کړی[5]، بيا د امپراطور (تراجان) په وخت کې چې د ۹۸م څخه يې تر ۱۱۸م پورې حکومت کړی، دهغه په وخت کې د مسيحيت اتهام اتهام به چې په چا ولګيده د هغه سزا اعدام وه، همدا راز د امپراطور (ديکيوس) چې د ۲۴۹م څخه يې د ۲۵۱م پورې حکومت کړی، او بيا د امپراطور (دقلديانوس) په حکومت کې چې د ۲۸۴م تر ۳۰۵م پورې يې حکومت کړی، د سختو تعذيبونو سره مخامخ ؤ، دې امپراطور د مسيحيانو د کليساګانو د ورانولو او د هغوی د کتابونو د سوزولو عام حکم صادر کړی ؤ، نو ترکومه چې ددې روماني امپراطورانو په وخت کې مسيحيان د تعذيب لاندې ؤ او په مشکل کې ؤ تر هغه وخت پورې ددوی اختلافات او فرقې چې موجودې وې او ترمنځ يې ډير اختلافات هم موجود ؤ خو دا اختلافات نه را ښکاره کيدل، څکه چې هيچا د خپلو افکارو د اظهار توان نه درلود، نو دهمدې لپاره هر څه پټ ؤ او نه را برسيره کيدل، په دې افکارو کې په طبيعي توګه هغه افکار هم ؤ چې د بت پرستو دينونو د تاثير او اغيزی له امله مسيحيت قبول کړي ؤ، څکه ډير داسې خلک چې بت پرستانه نظريات يې درلودل د خپلو پخوانيو عقايدو سره په مسيحيت کې شامل شوي ؤ، په دوی کې په ډير لوی شمير کې د پولس (شاول) د تحريف شوي مسيحيت منونکی هم ؤ، ددې ترڅنګ څه خلک هم موجود ؤ چې د اصلی مسيحيت تر اغيزې لاندې يې حضرت عيسی عليه السلام يوازې پيغمبر باله، ددې بيلا بيلو افکارو ترمنځ شديد اختلافات موجود ؤ، د بيلګې په توګه د اسکندريې د کليسا سره په مخالفت کې د مسيحيت يو عالم چې اريوس نوميده په دې عقيده ؤ چې حضرت عيسی عليه السلام خدای نه دی، کله چې د روم امپراطور قسطنطين د څه سياسی ملحوظاتو له امله په ظاهری توګه مسيحيت قبول کړ[6] نو دلته دا دا اختلافات را څرګند شول، څکه نوره د مسيحيانو د زورولو او تعذيبولو زمانه تيره شوی وه، ددې اختلافاتو د له منځه وړلو لپاره قسطنطين په کال ۳۲۵ م کې د مسيحي ديني مشرانو يوه اجتماع راوغوښتله چې د (مجمع نيقيه) په نوم ياديږي، او هلته په بنسټيزه توګه د حضرت عيسی عليه السلام د الوهيت قضيه بحث شوه، چې د مجمع اکثر غړي د اريوس نظر او رايه تايدوله، مګر چونکه پخپله قسطنطين بت پرستي ته ميلان درلود نو هغه پخپله د خپل اثر او رسوخ په نتيجه کې د هغه چا رای ته رسمی بڼه ورکړه چې د حضرت عيسی عليه السلام د الوهيت قائل ؤ، په دې توګه هغه بت پرستي چې په مسيحت کې ننوتی وه هغه رسمي بڼه غوره کړه، او د توحيد اواز خفه کړی شو، د دې نظريې او د حضرت عيسی د ابن الله د نظريې سره د مخالفت لرونکو دکتابونو د سوزولو حکم ورکړای شو، څوک چې د توحيد قائل ؤ هغوی ملعون وګرځولی شول او د کليسا څخه يې د شړلو حکم صادر شو[7]، په دې توګه ويلی شو چې رومانيان په مسيحيت کې داخل نه شول بلکې د مسيحيت او روماني بت پرستی د

[1] - ابيقور ته منسوبه فلسفه چې پخپله دی د ۳۴۱ ق.م څخه تر ۲۷۰ ق.م. پوری ژوند کړی.
[2] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۸۸- ۲۸۹.
[3] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۸۹.
[4] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۳۱۴.
[5] - د حضرت عيسی عليه السلام اتباع يی په دی متهم کړل چې دوی د روما ښار سوځولی دی.
[6] - چې د مسيحيت د اظهار په نتيجه کی يی غوښتل چې مسيحيان چې شمير تر هغه وخته پوری ډير زيات شوی وه له يوی خوا د ځان سره و دروی، او له بلی خوا چې کله يی دا وليدل چې مسيحيان د خپلو مذهبی مشرانو څومره تقديس او احترام کوي غوښتل يی چې دا احترام دی ته ترلاسه شي له دی امله يی په ظاهری توګه مسيحيت قبول کړ مګر په حقيقت کی پری هغه پخوانی پت پرستانه نظريات غالب وو چې د يونانيانو دين وه. قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۳۸۷.
[7] - ددی تفصيل لپاره وګوری محاضرات فی النصرانية د شيخ محمد ابو زهرة ص ۱۱۲ او له دی وروسته صفحات.

د اشتراک او یو بل سره د یوځای کیدو په نتیجه کی یو نوی دین ایجاد شو، او دا د رومانیانو او یونانیانو ترمنځ او په عامه توګه په غرب کې خپریدونکی دین وګرځیده[1]، له همدې امله لوی مؤرخین دا په پوره اطمینان سره وایي چې دا مسیحیت په بشپړه توګه د قسطنطین د تاثیر لاندې ؤ، ولز وایی: (هغه ځرګند حقیقت چې هیڅ غموض پکښې نشته دا دی چې په هغه وخت کې د مسیحیت تاریخ د حضرت عیسی د روح ځخه چې ځومره نمایندګي کوي په هماغه اندازه د لوی قسطنطین د روح ځخه هم نمایندګي کوي، دا که زیات نه وي نو کم خو نه دی)[2] او دا خو ځرګنده خبره ده چې د قسطنطین کبیر د روح ځخه د یوناني پت پرستی روح مراد دی، او په غرب کې خپریدونکی نصرانیت د پت پرستی د همدې روح ځخه اغیزمن ؤ، چې دا په حقیقت کې د مسیحیت د تحریف دویم لوی لامل ؤ.

همدا مسیحیت په اروپا کې خپور شو

تر پنځم قرن پورې همدا رسمي مسیحیت (کاتولیکی مذهب چی د نصرانیت او پت پرستی ځخه مرکب وه او تر ډیره ځایه د انساني افکارو په بنسټ ولاړ وه) د نړۍ اکثره سیمو ته خپور شو چې په کې د اروپا، افریقا او اسیا زیاتې برخی شاملې وی[3]، د مسیحیت د انتشار سره جوخت د کلیسا د واکمنانو په سرونو کی د سیاسي حاکمیت د لاس ته راوړلو تصور هم را پیدا شو، د بیلګې په توګه اغسطین د (۳۵۴- ۴۳۰ کلونو ترمنځ یی ژوند کړی) په خپل لیکلي کتاب (د خدای مملکت) کې د کلیسا د سیاسي افکارو د تطور او خپریدو انځور وړاندې کوي، هغه په خپل یاد شوي کتاب کې لوستونکي ته دا تصور ورکوي چې دا ټوله نړۍ د الله مملکت (د کلیسا امپراطوري) ګرځیدلی شي،[4] له دې ځخه ځو لسیزې وروسته دا تصورات یوه ځانګړې سیاسي نظریه وګرځیده، ځه وخت وروسته چې بیلا بیل قومونه په مسیحیت کې داخلیدل نو پاپ ددې ادعاء کوله چې هغه د ټولې مسیحي نړۍ په بادشاهانو تسلط لري، ورو ورو دا تصور مستحکم شو او د یو ځو پیړیو په دننه دننه کې پاپ په نظري او عملي لحاظ د مسیحی نړۍ مرکزي شخصیت وګرځید، هغه هم دیني رهبر ؤ، هم قاضی او هم مقدس پادشاه او د پادشاهانو ځارونکی ؤ، او په دې توګه کاتولیکی مذهب په غربي نړۍ تسلط قائم کړ.

د کلیسا د ټولواکۍ مرحله پیل شوه

کله چې کلیسا د اروپا سیاسي، اجتماعي، دیني ټولواکي ترلاسه کړه، او نور ټول ځواکونه ضعیف شول نو ددې په نتیجه کې د کلیسا د زور ځواکۍ او استبداد مرحله پیل شوه، او دا له دې امله چې د مسیحیت مشرانو له یو اړخ نه ځان ته د الله تعالی د نمایندګانو حیثیت ورکړ، له بلې خوا په سیاسي لحاظ هم داسې کوم ځواک نه ؤ چې د کلیسا او د مسیحیت د مذهبي مشرانو واک محدود کړي، ددې ترڅنګ داسې ځه عوامل او لاملونه هم ؤ چې کلیسا یې د خلکو په اذهانو کې منفوره کړه، نو لکه ځنګه چې په اروپا کې د همدې تحریف شوي مسیحیت او کلیسایي دین ځخه پرته بل ځه د دین په نوم نه پیژندل کیده، له دې امله هغه ټول نفرت چې د دې تحریف شوي مسیحیت او کلیسا سره ایجاد شوی ؤ، هغه د مطلق دین سره په نفرت باندې بدل شو، او په دې توګه د الحاد لپاره لاره هواره شوه، د اوسنیو اروپایانو غلطي داوه او تر اوسه پورې همدا ده چې پرته له دې چې ځیړنه وکړي چې هغه قابل نفرت عوامل او اسباب چې په کلیسایي کاتولیکي دین کی موجود ؤ او د کلیسا پر ضد د نفرت لامل وګرځیدل ایا په ټولو ادیانو کې مشترک دي؟ او که یوازې په هم دې تحریف شوي کلیسایي دین کې منحصر دي؟ ددی تحقیق او ځیړنی پرته یی ټول ادیان یو ځیر وانګیرل، او د ټولو ادیانو د مطلق ردولو دریځ یې غوره کړ، په داسې حال کې چې دا ممکنه وه چې د صحیح او درستې ځیړنی په نتیجه کې د حق دین منلو ته رسیدلی وای، او په دی پوه شوی وای چی دا لاملونه او اسباب په ټولو ادیانو کی مشترک نه دي، بلکه صحیح او واقعي الهي ادیان له دی ځخه پاک دي، که دا کار شوی وی نو بشریت ته به د توحید په بنسټ ولاړ یو پرمخ تللی تمدن په لاس ورغلی وی، مګر دلته هم د کلیسا هغه متعصبانه تعامل چې د اسلام پر ضد یې اختیار کړی ؤ، داسې رول ولوباوه چې اروپایان یې د اسلام او حق له منلو ځخه محروم کړل، او هغه په دې توګه چې کله اروپایان د کلیسا ځخه د تنفر په حالت کې ؤ او ددې امکانات پیدا شوي ؤ چې اسلام مطالعه کړي او دلچسپی په کښې واخلي، په دې وخت کې کلیسا د اسلام په باب داسې زهرجن تبلیغات پیل کړل چې په نتیجه کې یې اسلام د مسیحیت یوه منحرفه فرقه، او یو خونخوار دین معرفي کړ، ددې ترڅنګ یې خپل ټول توان په دې مصرف کړ چې اروپایان په هیڅ ډول د عالم اسلام سره تماس ونه شي نیولی تر ځو د کلیسا د مشرانو په قبضه کې پاتې شي، په دې توګه ددوی دا کړه وړه صحیح دین ته په لار نه موندلو او په عین وخت کی د کلیسا ځخه تنفر په الحاد منتج شول، او د مطلق دین پر ضد یې بیرغ پورته کړ. دلته په لنډه توګه اوس هغه لاملونه په ګوته کوو چې اروپا کې یې د کلیسا پر ضد د خلکو نفرت راوپاروه، او ددی نفرت په نتیجه کی د اروپا وګړي د الحاد په لور سوق شول.

د کلیسایی نظام ځخه د خلکو د نفرت اسباب او لاملونه

ډیر داسې عوامل، اسباب او لاملونه پخپله کلیسا برابر کړل چې د هغو د رد عمل په نتیجه کې د اروپا خلک د کلیسا او کلیسایی نظام پر ضد قیام ته وهځیږي، او نه یوازې دا چې د کلیسا د ټولواکۍ ځخه ځانونه وژغوري، بلکې د مطلق دین انکار او الحاد ته اماده شي، دا لاملونه او عوامل په ډیرو لنډو ټکو کی په لاندې ډول شمیرلی شو:

لومړی: دیني استبداد

د کلیسا ځخه د نفرت تر ټولو لوی لامل دیني استبداد وه، په حقیقت کې د کلیسا لخوا دیني استبداد هغه وخت پیل شو، چې پاپ او د مسیحیت دیني مشرانو ځان ته هغه ټول صلاحیتونه ورکړل چې هغه د الله حق ؤ، ددې تر څنګ په خلکو د غیر معقولو عقایدو فرض کول (تپل) لکه تثلیث، العشاء الربانی[5]، د وراثی غلطی او

---

[1] - همدی دین ته کاتولیکی دین وویل شو (چی لفظی معنی یی عام دین دی) یعنی د امپراطوری رسمي او عام دین ایجاد شو.

[2] - معالم تاریخ الانسانیة مخکینی کتاب ج ۳ ص ۳۸.

[3] - معالم تاریخ الانسانیة ج ۳ ص ۳۹.

[4] - معالم تاریخ الانسانیة ج ۳ ص ۴۱.

[5] - د عشاء ربانی ځخه مراد هغه عقیده ده چې مسیحیان یی لری او هغه دا چې په کومه شپه حضرت عیسی علیه السلام نیول کیده هغوی د خپلو ملګرو سره یوځای د شپې ډوډی وخوړه او شراب یی وځښل، اوس چې ځوک د هغی په یاد کی شراب وځښی هغه د حضرت عیسی وینه بلل کیږی او کومه فتیره ډوډی چی وخوری هغه د حضرت عیسی جسم او جسد بلل کیږی او کله چې د حضرت عیسی علیه السلام جسم او د هغی وینه د چا د بدن جزء وګرځی نو بیا هغه د جهنم اور نه سوځوی، همدا د عشاء ربانی تصور دی.

گناه قضیه[1]، د حضرت عیسی په دار باندی د رازړولو او د خلکو د گناهونو د فدیی (الصلب والفداء) عقیده او داسی نور او دا خو واضح خبره ده چې په عقلي لحاظ دا باطل او لایعني شیان دي، مگر کلیسا د خپل استبداد په نتیجه کې په دې باب د اروپا وگړي او عام خلک د تفکیر څخه هم منع کړل.

د کلیسا مشرانو ځانونه د تحلیل او تحریم مصدر وگرځاوه، دا کار به کله د کلیسا د مشر پاپ او یا هم د مسحیانو د دیني مجامعو له لارې سرته رسیده، د بیلگې په توگه په لاندې چارو کې یې د دین حکم په بشپړه توگه بدل او تحریف کړ، ختان (د ماشومان سنتول) په مسیحیت کې واجب ؤ، دوی حرام وگرځاوه، مرداره (المیتة) خوړل حرام ؤ، دوی یې خوړل مباح وگرځاوه، خنزیر مردار او خوړل یې حرام ؤ، دوی حلال وگرځاوه، تماثیل او بتان جوړول شرک او بت پرستي بلل کیده، او حضرت عیسی علیه السلام یې پرضد مبارزه کوله، مگر دوی هغه د تقوی او د حضرت عیسی او د هغه د مور د یاد وسیله وگرځوله، د پاپانو او دیني مشرانو لپاره نکاح او واده جایز وه، دوی حرام وگرځاوه، د مسیحیت د منونکو مال اخیستل حرام ؤ، مگر وروسته د کلیسا ټیکس فرض وگرځیده، او نور ډیر داسې قضایا چې د دوی دینـي مجامعو پکې حلال حرام او حرام حلال وگرځول.

بل مظهر یې د رجل دین تصور وه، کلیسا ټول دیني مصادر احتکار کړي ؤ، هر څه د کلیسا په حلقه او لاس کی ؤ، هیچا ته د هغو د لوستلو اجازه نه وه، او د الله سره د ارتباط یوازنۍ وسیله همدا کلیسا وه، هر هغه څه به حق ؤ چې کلیسا به حق وگڼل، او هر هغه څه به باطل ؤ چې کلیسا به ورته باطل وویل، ځکه کلیسا ځان د خطا او غلطۍ څخه معصوم باله، د کلیسا مشران د الله تعالی نمایندگان ؤ، د هغوي خبره د الله تعالی خبره گڼل کیده، د مقدس کتاب هر تفسیر به چې دوي وکړ هغه به هماغسې مقدس وه لکه پخپله مقدس کتاب، خلکو به د رجال دین (دالله د نمایندگانو) په وړاندې د خپلو گناهونو اعتراف کاوه او بیا به ددې اعتراف په نتیجه کې هغوي ته د کلیسا د مشرانو او رجال دین لخوا معافی نامې ورکول کیدې (چی هغی ته د مغفرت چیکونه یا صکوک الغفران ویل کیدل)، د دوی د وساطت څخه پرته چا د الله تعالی څخه د خپلو گناهونو مغفرت هم نشو غوښتلی.

یو بل مظهر ددې استبداد هغه حقوق ځان ته ثابتول ؤ چې د الله جل جلاله څخه پرته د بل چا لپاره ممکن نه دي، لکه د حق الغفران، حق الحرمان (دا د کلیسا په لاس کې داسی لویه او خطرناکه وسله وه چې د هر مخالف د ویرولو لپاره یې کفایت کاوه، له دې وسلې څخه د ډیرو خلکو پرضد کار واخیستل شو لکه اریوس، لوثر، او ډیر بادشاهان) یعنې هر چا به چې د قسیس پر وړاندی د گناه اعتراف وکړ هغه ته به قسیس گناه معاف کوله او هغه ته به یې د مغفرت چیک[2] ورکاوه، او که چا به د کلیسا او یا د کلیسایی مشرانو مخالفت وکړ هغه به د خپلو ټولو حقوقو څخه محرومیده.

یو بل خدایي حق چې کلیسا دځان لپاره اختیار کړی ؤ او د دیني استبداد یو مظهر ؤ، هغه (حق التحلة) وه، ددې حق معنی دا وه چې کلیسا ته په ځانگړې توگه دا حق حاصل وه چې کله به د کلیسا مصلحت ددې غوښتنه کوله چې د مسیحیت په تعلیماتو باندې عمل ونه کړي نو په دې تعلیماتو ورته عمل کول اړین او ضروري نه ؤ، په دې توگه ټول دین د هغوی د صوابدیدي اختیار لاندی وه که خوښه به یې شوه عمل به یې پری کاوه که خوښه به یې شوه په دی دلیل به یې پری عمل پریښوده چې دا د کلیسا د مصلحت غوښتنه ده او دوي ته حق التحلة تر لاسه دی، ددی حق التحله هیڅ حدود متعین نه ؤ.

یو بل مظهر ددې استبداد دا ؤ چې د مقدس کتاب نصوص د کلیسا ملکیت ؤ، هیچا اجازه نه درلوده چې دې نصوصو ته لاس رسي ولري، او له بلې خوا ددې نصوصو د تفسیر حق هم یوازې د کلیسا د مشرانو او د کلیسا د مجامعو سره ؤ هیچا ددې اجازه نه درلوده چې د مقدسو نصوصو تفسیر وکړي، او کوم تفاسیر به چې د کلیسا لخوا صادر شول هغه به هم همداسې مقدس گڼل کیدل لکه پخپله چې د مقدس کتاب نصوص گڼل کیدل، په دې توگه ډیر داسی انساني تصورات او افکار د دین بنسټیزې برخې وگرځیدلې چې د دین سره یې هیڅ اړیکې نه درلودې، ډیر ځله به دا افکار او تصورات د داسې څه په باره کې ؤ چې د تجربي علومو سره به یې اړه درلوده، نو کله چې تجربي علومو پرمختگ وکړ نو دا بشري تصورات او افکار چې د زماني په تیریدو سره د دین برخه گرځیدلي ؤ ددې تجربي علومو د نتایجو سره په ټکر او تضاد کې واقع شول، په دې توگه د علم او دین ترمنځ د تناقض قضیه هم رامنځ ته شوه.

یو بل مظهر ددې استبداد دا ؤ چې هر هغه چا به چې د رسمي کلیسا سره مخالفت وکړ، او یا داسی څه شواهد کلیسا ته په لاس ورغلل چې دا انسان د کلیسا یو لړ عقاید نه مني، د هغه د عقایدو تفتیش به کیده او د زور او ظلم له لاری د اخیستل شوو اعترافاتو په نتیجه کی به محاکمه کیده، او داسې سزاگانې به ورکول کیدلې چې تصور یې هم د انسان غوني زیږوي، او دا ددې لپاره چې د نورو لپاره عبرت وگرځی او بل ځوک د کلیسا د مخالفت تصور هم ونه کړای شي، او په دی توگه د کلیسا تسلط او استبداد ته ادامه ورکړل شي[3].

همدا راز په دې باب د تفتیش د محاکمو قضیه ددی استبداد یو لوی مظهر دی، دا محاکم چې اصلي موخه یې د اندلس د هغو مسلمانانو تعذیبول ؤ چې مسیحیت به یې نه مانه. مگر وروسته بیا دا دکلیسا د ټولو معارضینو پر ضد استخدام شوه، او هر هغه څوک به یې په داسې وحشي توگه تعذیبول چې د کلیسا د تعلیماتو سره به یې مخالفت کاوه، او یا به یې د هغی په غیر معقولو خبرو اعتراض درلود، چې د نورو لپاره یې د عبرت نښې وگرځوي.

د همدې کلیسایي ارهاب او استبداد په نتیجه کې کلیسا هر ډول آواز خاموش کړ، او هر چا به چې د کلیسا د محاکمو نوم واوریده له ویرې څخه به لړزیده، له همدې امله هیچا په ځان کې ددې توان نه درلود چې دا اظهار وکړي چې هغه په مسیحیت ایمان نه لري او یا هم د هغې کومه عقیده نه مني، او یا یی د عقل سره په ټکر کی گڼی، تر دې چې لوی فلسفیان او علماء چې د کلیسا پرضد د انقلاب او د نوی نړۍ جوړونکي شمیرل کیږي، لکه: نیوتن، فرانسس بیکون، دیکارت، او کانت او داسی نورو هم ددې جرأت نه شو کولی چې ووایي چې دوی مسیحیان نه دي، او یا دکلیسا پر هغو عقایدو چې په بشپړه توگه د عقل سره په تعارض کې واقع دي ایمان

---

[1] - د موروثی خطاء مفهوم دا دی چې مسیحیان عقیده لری چې هر انسان چې پیدا کیږی هغه په وراثت سره د هغه گناه یوه برخه په غاړه لری چې حضرت ادم علیه السلام یی په جنت کی د میوی د خوړلو په شکل کی ارتکاب کړی وه، او حضرت عیسی علیه السلام د همدی خطاگانو او گناهونو د فدیی او بدلی د ورکولو لپاره ځان قربان کړ او په صلیب راوځړیده، دا وروستی عقیده د صلب او فداء په نوم یادیږی.

[2] - په ځانگړی توگه به صکوک الغفران د مغفرت چیکونه به هغه چا ته ورکول کیدل چې په صلیبی جنگونو کی به کومو ځوانانو گډون کاوه، هغه به چې هر څومره بد کرداره وه د قسیسانو لخوا به ورته د مغفرت چیک ورکړ شو او ټول گناهونه به یی معاف کړی شول.

3 _ ددی لپاره وگوری: الالحاد و أسبابه (الصفحة السوداء للكنيسة)، ص:81 و ما بعدها، أ.د زينب عبد العزيز، دار الكتاب العربي، دمشق، والقاهرة، لومړی طبع ۲۰۰۴م، او معالم تاريخ الانسانية ج۳ ص ۱۷۹ وبعدها. محاضرات فی النصرانية ص ۱۵۳.

نه لري او يا هغه نقد کړي، د همدې استبدادي حالت يادونه برنتن په دې الفاظو کې کوي: د غربې ټولنې ډېرو خلکو دا توان نه درلود چې په صراحت سره او د يو جماعت او ټولګي په شکل کې د الحاد، لا ادري مذهب، او الله سره د اتصال په مذهب او مسيحيت د عقيدې څخه پرته په کومه بله عقيده ايمان ولري، مګر په دې وروستيو څو پيړيو کې دا ممکنه شوه، د زرو کلونو په دوران کې چې منځنۍ پېړۍ تشکيلوي هغه کسان ډېر نادر او کم ؤ چې په ښکاره به يې د خپل کفر اظهار کولی شو، نو کله چې ټول خلک مسيحيان ؤ نو مسيحيت د هر چا لپاره هر څه ؤ، نو بناء فرانسيس، ارازمس، لويولا، ميکاولي، پاسکال، وزلي، ناپليون، ګلادستون، او جان روکفلر ټول مسيحيان ؤ[1].

او دا ځکه چې د کليسا د استبداد په نتيجه کې بل کوم فکر او دين اصلا وجود نه درلود، چې څوک يې قبول کړي، نو بناء دا ټول خلک سره له دې چې لوی مفکرين او شخصيتونه ؤ د مسيحيت په منلو مجبور ؤ. دې ديني استبداد خلک د کليسا څخه داسې متنفر او زړه توري کړل چې کله يې فرصت پيدا کړ، نه يوازې دا چې د کليسا دين يې مسترد کړ بلکې مطلق دين يې د همدې ډول استبداد مظهر وباله او مسترد يې کړ او د الحاد په لمن کې پريوتل.

دويم: سياسي استبداد

له بل پلوه کليسا په اروپا کې د داسې سياسي استبداد فضاء جوړه کړه چې يوازې کليسا پکې ازادي درلوده نور ټول خلک د کليسا د رحم او کرم لاندې ؤ، پاپ به ځان د ټولو سلطاتو مصدر ګاڼه، او تصور يې دا ؤ چې بادشاهان بايد له دوي څخه خپل شرعيت ترلاسه کړي، دا د پاپ (نقولا الأول) د هغه بيان څخه چې هغی په دې باب صادر کړی ؤ ښه په څرګنده توګه ثابتيږي، هغه وايي: د الله ځوی (حضرت عيسى عليه السلام) کليسا منځ ته راوړه، کله يې چې پطرس پيغمبر د هغې لومړی رئيس وټاکه، او دروم مذهبي مشرانو ته په پرله پسې توګه د پطرس همدا ځواک منتقل شو، ... نو له دې امله پاپ د زمکې پر مخ د الله نماينده دی، نو بايد چې په ټولو مسيحيانو باندې ـ هغه که حاکمان دي او که ولس دی ـ هغه ته تر ټولو لوړ ځواک او مشري حاصله وي[2].

دې سياسي استبداد لامل هم همدا بې ځايه او له حقيقت څخه ليرې کليسايي تحريف شوي عقائد ؤ، د همدې عقيدې پر بنسټ کليسا ځان ته دا حق ورکاوه چې څوک وغواړي هغه ته حکومت وسپاري او څوک چې وغواړي هغه د حکومت له چوکې څخه محروم کړي، طبيعي خبره وه چې د صلاح او فساد معيار هغه نه ؤ چې بايد وای، بلکې د صلاح او فساد معيار د کليسايي مشرانو خوښي او ناخوښي او د کليسا د ګټو ساتل ؤ، هغه چا به چې د کليسا مشرانو ته په ظلم او زور اخيستل شوې پيسې ورکولې او خلک به يې د ظلم او بربريت ښکار ؤ، هغوي به هميشه د کليسا د تأييد څخه برخمن ؤ، او کومو حاکمانو به چې له دې څخه سرغړونه کوله هغه به د کليسا او دکليسا د مشرانو د قهر مستحق ګرځيدل.

په دې باب د کليسا مشهور پاپ جريجوري السابع[3]وايي: کليسا د يو الهي نظام په صفت ددې حق لري چې د نړيوالي سلطې او ځواک خاونده وي، او د پاپ دا حق هم دی او فرض يې هم دي ـ ځکه چې هغه پر زمکه د الله تعالی نماينده دی ـ چې غير صالح او بد پادشاهان له حکومت څخه معزول کړي، او يا دا چې د حکومت لپاره څه خلک نا اهله وګڼي او يا د حالاتو د غوښتنو سره سم د چا عدم اهليت او يا په حکومت باندې ګمارل تأييد او يا يې رد کړي[4].

طبعا دا ديني تسلط خلک هغه وخت مني چې ددې سلطې لرونکي خلک د خپلو تعليماتو نمونه وي، او هغوي پخپله پرې عمل وکړي، مګر د کليسا د مشرانو په باب دا قضيه بالکل چپه وه، ځکه د کليسا مشران پخپله فاسد، ماده پرسته، په اخلاقي فساد کې اخته خلک ؤ، د هغوي د فساد کومې قصې به چې د هغه مغلق نظام څخه بيرون راوتلی هغو به عام خلک حيرانول، له دې امله دوی خپل اخلاقي لوړوالی او برتري له لاسه ورکړې وه، له همدې امله د کليسا د مشرانو لخوا به د حکامو او بادشاهانو په ټاکلو کې دا ډول لاس وهنه د هغه وخت د سياسی مشرانو لپاره د منلو وړ نه وه او په پرله پسې توګه ددې خلکو د مخالفت سره مخامخ کيدله، نو ځکه د انګلستان بادشاه اول اډوارډ، او د فرانسې بادشاه فليپ الحميل ددې جرأت وکړ چې وواېي: دا ضروري نه ده چې بادشاه دې د پاپ د لاس لاندې وي چې په آخرت کې جنت تر لاسه کړي، نو دې دواړو بادشاهانو ددې اراده وکړه چې په خپل مملکت کې سرداران او مشران واوسيږي، او دا چې د هغوي ملت په ټوله معنی باندی دوی تأييدوي نو د پاپ تاييد ته اړتيا نه لري[5].

دداسې جرأت په نتيجه کې به د کليسا او حکومتونو ترمنځ شخړې راپيدا کيدلې، او کله به چې د بادشاهانو او کليسا ترمنځ مشکل پيدا شو نو هميشه به بری د کليسا په برخه ؤ او دا ځکه چې هغې په ټوله اروپا دينې او روحي اغيزه درلوده او ښه تنظيم يې لاره، له دې امله هرهغه څه به چې کليسا غوښتل دوی به سرته رسول، په دې توګه د کليسا مالي غوښتنې ورځ په ورځ زياتيدلې او دا ټول به د عامو خلکو او ملتونو په سر پريوتل، هغوی په دې توګه په ملتونو باندې د ظلم لپاره زمينه برابروله، او هر حکومت او پادشاه به چې د مالي ټيکسونو په ذريعه کليسا خوشحال ساتله هغوی به بيا په خپل رعيت باندې د ظلم کولو لپاره ازاد ؤ، او هر ډول ظلم به يې چې په غريبو خلکو کاوه، د کليسا د تاييد له امله به محفوظ ؤ، په دې توګه کليسا د خپل ځان پر ضد د قيام لپاره زمينه برابروله.

د کليسا د مشرانو د قول او فعل تضاد

په داسې وخت کې چې د کليسا مشرانو به د خلکو څخه ددې غوښتنه کوله چې ټول خلک بايد ځانونه په ټوله معنی دوي ته وسپاري او ددوي هر ډول قيادت او مشري ومني مګر پخپله هر ډول فساد کې اخته او ککړ ؤ، دوی به خلکو ته د رهبانيت درس ورکاوه او پخپله به يې ددې ادعاء کوله مګر دوي او د دوی د دينې مشرانو قاطع اکثريت تر غوږونو په اخلاقي فساد کې ککړ ؤ، دوي به د دنيوي جاه او جلال نفی کوله او د فقر دعوه بی درلوده، مګر په عملي لحاظ به دوی د هر چا په پرتله زيات د دنيا او جاه او جلال غوښتونکی ؤ، په دی باب يو غربی مورخ کرسون وايي: د مسيحيت اخلاقي فضائل لکه فقر، تواضع، قناعت، روژه، تقوی او په خلکو شفقت او رحمت کول دا د عامو مسيحيانو، وړو دينی شخصيتونو، او يوازې په خطبو او موعظو کی د تذکير لپاره ؤ، پاتی شول د کليسا مشران او لوی دينی شخصيتونه نو د هغوی

1 ـ افکار و رجال ص ۲۰۷.

2 - قصة الحضارة ج 14 ص 355.

3 - دی په صليبي جنګونو کی ډيره لويه ونډه درلوده.

4 - قصة الحضارة ج ۱۴ ص ۳۹۷.

5 - تاريخ أوروبا في العصور الوسطى، فشر، ج1 ص 260.

لپاره څه نور شیان ؤ: بې اندازه مال او دولت، د ښځو سره په ناز او اداء خبرې، د مشرانو په مجالسو کې شهرت، ځانګړی سپرلۍ، خدمتګاران، بې اندازه لوی لوی ګټې، د پیسو پیدا کولو موارد او لوړ لوړ منصبونه[1].

دلته که یوازې د کلیسا او د کلیسا د مشرانو د مالي حالت په باب څه معروضات وړاندی کړو نو معلومه به شي چې دوي څومره په خپلو دعوو کې رښتیني ؤ، دوي چې د رهبانیت او ترک دنیا کومه دعوه کوله او خلک به یې ورته رابلل په هغې کې دوی څومره رښتیني ؤ، کلیسا په هغه وخت په اروپا کې دومره جائدادونه او مالي موارد درلودل چې تقریبا د اروپا ټول مالي موارد د همدوي په لاس کې ؤ، هیڅ امپراطور، هیڅ کوم بادشاه او هیڅ کوم بل جهت د دوي سره په مالي لحاظ مقابله نه شوه کولی، د دوي مالي موارد او مالي حالت په لاندی ډول ؤ:

لومړی لوی لوی جاګیرونه: کلیسا په اروپا کې لوی لوی جاګیرونه درلودل، په اروپا کې د کلیسا د زمکی په لحاظ تر هر چا زیات سرمایه داره وه، بې شمیره غلامان یې درلودل، ټولې ټولې سیمې او د هغې سیمې په مځکو کې کارکونکی او دهقانان ټول د کلیسا ملکیت ؤ، وویل دیورانت په دې باب پوره تفصیلات راټول کړي دي، هغه وایي: د (فلدا) کلیسا د اطرافي منطقو د وړو قصرونو څخه د پنځلس زره قصرونو ملکیت درلود، د (سانت ګول) کلیسا په زمکه کې (۲۰۰۰۰) شل زره تنه غلامان په خپل ملکیت کې درلودل، همدا راز په تور کې کلیسا په مځکو د کارکونکو غلامانو څخه د شل زره تنو مالکه وه، دوی یوازې د مځکو او غلامانو مالکان نه ؤ بلکې هغه ټول خدمات به یې بادشاهانو ته وړاندی کول چې نورو خانانو او فیوډالانو به وړاندی کول[2].

دوهم اوقاف او عشرونه: د خپلو حاګیرونو او نوابیو تر څنګ کلیسا په اروپا کې ډیری لوی وقفي زمکی هم درلودی، په دې باب فشر د هغه وخت د مسیحي مصلحینو له قوله لیکی چې کلیسا د انګلستان یوه په دری برخي زمکه په خپل ملکیت کې لرې، او د نورو مځکو څخه ډیر لوی لوی ټکسونه اخلي، (ویکلف) چې یو مسیحي مصلح وه هغی ددې وقفي ملکیتونو د لغو کولو غوښتنه کوله، او ویل به یې: (دوي (د کلیسا مشران) د پادشاهانو پیروان دي د الله تعالی پیروان نه دي)[3].

ددی ترڅنګ به کلیسا د مځکو د مالکانو څخه عشرونه هم اخیستل، په دې باب ویلز وایې:کلیسا به ټکسونه راټولول، د خپلو لویو لویو ملکیتونو او ټکسونو د بې اندازې دخل او درآمد تر څنګ په خپل رعیت د عشر ټکس هم ټاکلی وه، او دا به یې صدقې په شکل نه اخیسته بلکې دا یې خپل حق ګاڼه او د حق په حیث به یې غوښته[4].

دریم صدقات او خیراتونه: د کلیسا او کلیسایي مشرانو د درآمد یو بل لوی مصدر صدقات او خیراتونه هم ؤ، څه خلکو به کلیسا ته د ځان د نړدی کولو، تملق، د کلیسا د قهر او غضب څخه د ځان ژغورلو په موخه او یا په ښه نیت ډیر صدقات او خیراتونه کلیسا ته وړاندی کول، دا هم دومره زیات اموال جوړیدل چې تصور یې هم نشي کیدلی[5]. دا د کلیسا او د کلیسا د مشرانو حالت وه، د خلکو څخه به یې د رهبانیت او متواضع ژوند غوښتنه کوله او پخپله یې په داسی حالت کې ژوند کاوه، طبیعي طبیعي خبره وه چې په داسی حالاتو کې خلک پرځای ددې چې د کلیسا د پیروی او طاعت جذبه په کې پیدا شي د کلیسا پر ضد د راولاړیدو جذبه یې پکی را ټوکوله.

دریم: فکري او علمي استبداد

د کلیسا پر ضد د پاڅون دریم لامل د کلیسا له پلوه هغه شدید فکري او علمي استبداد وه چې اروپایي ټولنه او په ځانګړې توګه علمي حلقې یې د شدیدی صدمی سره مخامخ کړی، دا استبداد د کلیسا ددې ټولواکی طبیعي نتیجه وه، او دا په دې توګه چې کلیسا حق په بشپړه توګه د کلیسا په تعلیماتو کې منحصرګاڼه، دا یوازې د دیني معارفو په باب د دوي نظر نه و بلکې د دقیقو تجربې علومو په باب هم د کلیسا مشرانو خپل افکار او اراء معیار ګڼل، او د هر علمي کشف او اختراع د صحت او درستوالي لپاره دا شرط ګڼل کیده چې هغه باید د کلیسا د تحریف شوي کتاب د تعلیماتو سره برابر وي، او هر څه به چې د کلیسا د تعلیماتو سره برابر نه ؤ هغه به که هر څومره په علمي معیارونو برابر ؤ هغه به نه د منلو وړ ؤ او نه به چا د هغی د اعلان جرأت کولی شو، او که چا به د هغی د اعلان جرأت وګړ هغه به په ارتداد (هرطقه) متهم کیده اوځپل کیده به، ددې استبداد بنسټیز لامل دا وه چې کلیسا خو له یوی خوا خپل مقدس کتابونه تحریف کړي ؤ، له بل پلوه یې هغه ټول علوم چې تر هغه وخت پوری بشریت ورته رسیدلی وه هغه د مقدس کتاب په شروحو کې داخل کړي ؤ[6]، او دا شروح یې هم د مقدس کتاب په څیر مقدسی ګڼلی، په دی توګه د هغه وخت په مسیحیت کې د هر څه لپاره تفصیلي معلومات موجود ؤ، او دا معلومات تر هغه وخته پوری شاید د انساني علم په معیار ترټولو لوړ معارف ؤ مګر چونکه د انسان علم د پرمختګ په حالت کې دی، نو دا معلومات د انساني علم اخیري پړاو نه وه، مګر چونکه دا د دیني تعلیماتو برخه ګرځیدلي ؤ نو دا د نورو الهي تعلیماتو په څیر نهائي ګڼل کیدل، له دی امله یې هیچا ته د مخالفت اجازه نه ورکول کیدله، چې دا پخپله د شدید فکري او علمي استبداد لامل وګرځیده، یعنی دا په حقیقت کې د هغه دیني استبداد یوه طبیعي نتیجه وه چې د منځنیو پیړیو په اروپا کې حاکم وه، دی استبداد لاندی مظاهر درلودل:

لومړی: کلیسا د علم او معرفت یوازیني مصدر وه، چې څه به یې غوښتل هماغه به یې خلکو ته وړاندی کول، او څه به یې چې نه غوښتل هغه به په خلکو حرام ګرځول، چا ددې جرأت نه شو کولی چې هغه حاصل کړي، او د هغې علم تر لاسه کړي.

دویم: د کلیسا علمي استبداد دې مرحلی ته ورسیده چې مطلق طلب علم یې جرم او کفر باله، په دې باب یوه الماني لیکواله لیکي: د نصراني دین دیني مشران په هغه وخت کې په دې نظر ؤ چې د انجیل د نازل کیدو نه وروسته د علم او معرفت طلب کفر او الحاد دی، لکه مځکی چې ترتولیان او اغسطین دا ګمان درلود، او په حب استطلاع او مرضي پلټنی باندې یې لعنت ویلو، او دا یې د وسوسی او ګمراهی یو خطرناک شکل باله چې دا مرضی پلټن کونکی د تعذیب او امنیتي پلټنی مستحق ګرځوي[7].

---

[1] - المشکلة الأخلاقیة والفلاسفة ص ١٦٧، تالیف: کرسون، ترجمة: عبد الحلیم حمود، القاهرة.

[2] - د تفصیل لپاره وګوری: قصة الحضارة ج ۱۴ ص ۴۲۵.

[3] - دی لپاره وګوره: تاریخ اوروبا، د فشر لیکنه، ج ۲ ص ۳۶۲- ۳۶۴.

[4] - معالم تاریخ الانسانیة ج ۳ ص ۸۹۵ هـ. ج. ویلز، ترجمة: عبد العزیز توفیق جاوید، القاهرة ۱۹۶۷م.

[5] - د تفصیل لپاره وګوری: معالم تاریخ الانسانیة دریم جلد.

[6] - دا کار یې ددې لپاره کړی وه چې ددې په ذریعه د خپلو مقدسو کتابونو حقانیت ثابت کړي.

[7] - الله لیس کذلك، زیغرید هونکه ص 55.

دریم: هغه تفصیلي نظریات چې نصرانیت د فلسفی او د هغه وخت تجربیي علومو څخه ترلاسه کړي ؤ کلیسا را خپل کړل، له دی امله به هر هغه فکر چې د کلیسا ددې تفصیلي اراو سره چې په حقیقت کې بشری افکار ؤ او د وحي سره یې هیڅ تړاو نه درلود، دینی او مقدس نظریات وبلل شول، او کلیسایي حقایق د هری علمی نظریی لپاره معیار وبلل شول، هر څه به چې ددې کلیسایي نظریاتو مخالف ؤ هغه به په ډیر شدت سره ځپل کیدل، او د کلیسا د خپل روحانی تسلط له امله تر ډیره وخته په دی وتوانیده چې د هر ډول علمی پرمختګ مخنیوی وکړی، او هر ډول علمی نظریات خنثی کړی، او په دی توګه یو ډول شدید فکري استبداد رامنځ ته کړي، د علمي پرمختګ مخه ونیوله شوه او د کلیسا همدی حرکت ته د اصولیت[1] (Fundamentalism) حرکت وویل شو

د دی استبدادی فضاء د حاکمیت ترڅنګ کلیسا همیشه ددې کوښښ کاوه چې د اروپا اوسیدونکی د عالم اسلام سره د ارتباط او اړیکو څخه لیری وساتی، او هر چا به چې عربي علوم ترلاسه کول او یا به یې هغه په ښه نوم یادول هغه به زندیق او مرتد بلل کیده او کلیسا به ورسره دښمنی کوله، بلکې کلیسا د هر هغه څه سره دښمنی درلوده چې مسلمانانو ته به منسوب وه، یو کلیسایي مشر (بترارک) په دی اړه خپل یو دوست ته داسی وایی: له تا څخه مو توقع او امید دا دی چې د هغه څه په باره کې چې په ځانګړی توګه ما پوری اړه لری په خپلو عربو اعتماد ونه کړی، او په دی باب عرب داسی وانګیره چې اصلا پیدا شوی نه دی، ځکه زه دوی ډیر بد ګنم او کرکه می تری کیږی، زه خبر یم چې د روم سیمی لوی لوی علماء، بلیغ او فصیح شخصیتونه، فلسفیان او شاعران زیږولی دی، په همدی سیمه کې طب زیږیدلی دی، او پاتی شول عرب طبیبان نو باید زه یې وپیژنم چې دوی دی څوک؟ زه خو د هغوی شاعران پیژنم، له دوی څخه زیات مخنث، سست، بیکاره او زیات چټیات ویونکی خلک راته بل څوک نه دی معلوم! ... زه دا تصور هم نشم کولی چې د عربانو څخه دی کوم داسی څه صادر شی چې هغه ګټور وی، نو ای علماو تاسی په کوم حق ددوی هغه تعریفونه کوي چې دوی یې په هیڅ لحاظ مستحق نه دی، بیا په اخر کې وایی: څوک چې زما په موجودیت کې د عربو توصیف کوي هغه لکه ما چې په چاړه (خنجر) وهی، او یا می په زړه زړه کې په چاقو سوغوی[2].

ددی شدید حساسیت او کرکی ترڅنګ کلیسا د هغه افکارو چې د عالم اسلام څخه د اندلس له لاری اروپا ته ننوتل د دوي په اند په علمي لحاظ د هغی د مقابلی لپاره دوی توماس الاکوینی او د هغی په څیر نور خلک ګومارلی ؤ چې هغه افکار په فلسفی طریقی سره رد کړی، او د هغی مخی ته بند واچوی.

دا هغه فضاء وه چې د اروپا خلکو په کی په منځنیو پیړیو کی ژوند کاوه، یو ډیر شدید استبداد حاکم وه چې د ژوند ټول اړخونه یی نیولي ؤ، همدی استبداد په حقیقت کی د یو لړ نورو لاملونو ترڅنګ په اروپا کی د کلیسا او کلیسایي نظام پر ضد د پاڅون اسباب برابر کړل.

د کلیسا د استبداد پر ضد د پاڅون مباشر لاملونه

د کلیسا او کلیسایي مشرانو[3] دی هر اړخیز استبداد فضاء دی ته برابره کړه چې خلک د کلیسا پر ضد قیام وکړي او ددې د تسلط څخه ځان وژغوری، په دی وخت کې څه نور داسی لاملونه هم موجود شول چې د خلکو دی احساساتو ته جهت ورکړی او داسی یو موج تری جوړ کړی چې د کلیسا د استبداد څخه د ځان ژغورنی په خوځښت بدل شی، دا عوامل او لاملونه په لاندی ډول ؤ:

لومړی: اروپا ته د اسلامی ثقافت ننوتل:

د اندلس له لاری د مسلمانانو پوهانو کتابونه په اروپا کې خپاره شول، او ددې ثقافت تاثیر دومره زیات وه چې کلیسایي مشرانو تری ډیر سر ټکاوه، او په حقیقت کې یې دا د کلیسا د تسلط لپاره انتهایی لوی تهدید باله، د قرطبی مسیحی مشر (القارو) وایی: زما د دین ډیر پلویان د عربو قصی لولي، د مسلمانو علماو او فلسفیانو لیکنی په خپل منځ کې سره تدریس کوي، ددې لپاره نه چې هغه رد کړي بلکې ددې لپاره چې عربي ژبه یاده کړي او ښه استفاده تری وکړی شي.

مګر نن هغه غیر متخصص نصرانیان چیرته دی چې د انجیل هغه تفاسیر ولولي چې په لاتیني ژبه لیکل شوي دی؟ بلکې هغه خلک چیرته دی چې دا څلور ګونی اناجیل، د انبیاو (په نوم رسائل) او د رسولانو رسائل ولولي؟ ای افسوس! نن چې کوم نصراني ځوانان د خپلو استعدادونو له امله د نورو څخه وړاندی دی هغوی د عربی ژبی او عربي ادب څخه پرته په بل څه نه پوهیږي، دوي د عربی مراجعو او کتابونو په لوستلو کې د تعمق څخه کار اخلي ددې په لوستلو او څیړلو کې خپل اخیری توان مصروفوي، د کتابونو په لاس ته راوړلو او خاصو لویو کتابخانو د جوړولو لپاره بی دریغه پیسی مصرفوي، او په هر ځای کې په څرګنده توګه اعلان کوي چې عربی ادب د تعظیم او احترام وړ ادب دی! او که څوک ددې کوښښ وکړی چې د نصاراو په کتابونو د استدلال په ذریعه هغوي ته قناعت ورکړي په ډیره سپکه لهجه ځواب ورکوي او ورته وایی: دا کتابونه د اهتمام وړ نه دي.

ای افسوس! چې نصاراو خپله مورنی ژبه هم هیره کړه، نن په زرو کې یو تن هم داسی نشته چې په صحیح لاتینی ژبه یوه وړه رساله ولیکي، او ددې برعکس د هغه کسانو شمیر نشته چې د عربي ژبی په لیکلو او لوستلو ښه پوهیږي، بلکې داسی خلک خو هم شته چې په عربي ژبه شعر وایی، او تر دی حده یې عربی یاده کړی چې په دی کې پخپله د عربانو څخه هم وړاندی دي[4].

ددی عبارت څخه دا په څرګنده توګه معلومیږی چې د عربی ثقافت تاثیر په هغه وخت کې په ځوانانو څومره وه، له یو پلوه د کلیسا له لوری په هر ډول علمی کار بندیز لګیدلی وه او له بله پلوه عربي ثقافت هر هغه څه خلکو ته وړاندی کول چې هغوي ورته اړتیا درلوده، بناء خلک عربي ثقافت ته رامات شول، او په دی توګه دی ثقافت خپل تاثیر په اروپایی نړی باندی پریښوده.

---

[1] - یو شمیر بی علمه خلک ځان ته اصولیین وایی، او دا یی د سترګو څخه غائب دي چی د غربي لیکوالانو په اصطلاح کی د علمي پرمختګ د مخنیوي څخه پرته بله هیڅ معنی نه لري، یو شمیر نور مغرض او جاهل لیکوالان په همدی معنی اسلام ته د اصولیت نسبت کوي چی د په حقیقت کی یو داسی بهتان دی چی اسلام تری په بشپړه توګه بري دی.

[2] - ارنست رینان، ابن رشد والرشدیة ص ٣٣٨- ٣٣٩، ترجمة عادل زعیتر، دار احیاء الکتب العربیة ـ عیسی البابی الحلبی وشرکاؤه القاهرة ١٩٥٧م.

[3] - چی دا د حقیقی مسیحیت سره پرته له نوم څخه نور هیڅ تړاو نه لری، له دی امله په اروپا کی پاڅون د دین پر ضد نه وه بلکه د هغه انسانی افکارو پر ضد وه چی هغه د زمانی په تیریدو تیریدو سره د دین برخه ګرځیدلی وه، او خلک ورته په تقدس قائل وو، سره له دی چی دی افکارو د انسانی افکارو په حیث هیڅ عصمت نه درلود بلکه غلطي یی د تجربی په رڼا کی بالکل څرګنده وه.

[4] - الله لیس کذلك زیغرید هونکه ص 42.

دویم: صلیبی جنګونه

په داسې حال کې چې په یوولسمه پیړۍ کې د کلیسا مشرانو ټوله اروپا د مسلمانانو پر ضد په داسې توګه راوپاروله چې هر مسیحي وګړي یې د مسلمانانو د وینو تږی کړ، په ځانګړې توګه د کلیسا مشر اوربان دوم چې غوښتل یې د پخواني کلیسایي مشر پاپ جریجوری السابع هغه نیمګړی هدف تکمیل کړي چې مسیحیان به یې په دې راپارول چې د حضرت مسیح علیه السلام قبر[1]!! د کفارو (مسلمانانو) په لاس کې دی او هغه د ورانیدو د خطر سره مخامخ دی، هغې به په دې ټکو د مسیحي وګړو احساسات د مسلمانانو پر ضد راپارول ویل به یې: *(علیکم أن تطهروا الأرض المقدسة التی یعیش فیها إخوانکم المسیحیون من أولئك الرعاع)* تاسې باندې فرض دی چې هغه پاکه زمکه چې هلته ستاسې مسیحي ورونه اوسیږي ددې پستو (سپکو) خلکو (مسلمانانو) څخه پاکه کړئ، همدا راز به یې ویل: موږ ته به څومره لویه رسوایي وي، او موږ ته به څومره لوی عار او شرم وي که چېرې دا کفار (هدف یې مسلمانان دي) چې د حقارت نه پرته د بل شي لیاقت نه لري، هغه قوم چې د انساني کرامت نه یې ځان لوڅ کړی دی، هغه ډله چې ځان څخه یې د شیطان بندګان جوړکړي دي، که چېرې دې کفارو ته د الله تعالی په برګزیده ملت (نصاراو) باندې غلبه تر لاسه شي[2].

په ۲۷ نومبر کال ۱۰۹۵م کې د کلیسا همدې مشر (اوربان دوم) د فرانسې په کلیر مونت کې د لومړي صلیبي جنګ اعلان وکړ، د همدې جنګ په نتیجه کې صلیبیانو بیت المقدس ونیوه او د اروپایي مورخینو د وینا سره سم یې په هغه مقدس ښار کې هغه څه وکړل چې قلم یې د لیکلو څخه عاجز دی[3] د همدې صلیبي جنګ په نتیجه کې په بیت المقدس کې مسیحي حکومت قائم شو، او د همدې څخه د صلیبي جنګونو لړۍ پیل شوه، دوهم صلیبي جنګ په کال ۱۱۴۴م کې وشو او حمله ناکامه شوه، بیا په کال ۱۱۸۷م کې سلطان صلاح الدین ایوبی بیرته بیت المقدس د صلیبیانو څخه ازاد کړ، له دې وروسته هم صلیبیانو متعددې حملې وکړې چې په بشپړه توګه د شکست سره مخ شوې، دې ناکامیو دوه پایلې درلودې:

لومړۍ: دا چې خلک د کلیسا په دین بې باوره شول، او دې نتیجې ته ورسیدل چې که د کلیسا دین حق وی نو په دې توګه به د شکست سره نه وی مخامخ شوی.

دوهمه: دا چې ددې جنګونو په نتیجه کې چې د مسلمانانو او اروپایي مسیحیانو ترمنځ کوم تعامل رامنځته شو د هغې په نتیجه کې اروپایي مسیحیانو ته د مسلمانانو او اسلام له نږدې څخه د مطالعې زمینه برابره شوه، ډیر خلک د مسلمانانو او په ځانګړې توګه د صلاح الدین ایوبي په څیر د صالحو انسانو د لوړو اخلاقو شاهد ؤ، ددې لوړو اخلاقو څخه ډیر خلک متأثر او اغیزمن شول، چې دې کار په اروپا کې د مسیحیت او کلیسا پر ضد د پاڅون زمینه لا برابره کړه، په دې باب زیجرید هونکیه وایي: په پایې کې صلیبیانو په بشپړه توګه شکست وخوړ، او لویدیځ د ډیرې لوی صدمې سره مخامخ شو، او یو شمیر خلکو دا ډول سؤالونه مطرح کول پیل کړل: ایا دا د الله فیصله او تقدیر نه دی چې په مسیحیانو یې عذاب نازل کړ؟ ایا الله تعالی د محمد پیروانو ته په مسیحیت باندې برلاسی او غلبه ورنه کړه؟ دا څه باندې چې دوی (مسیحیان) اخته شول ایا هغه شرم او سپکاوی نه دی چې پاپ به تری تر هر څه زیات ویریده؟ ایا د الله له لورې د غضب او انتقام په توګه الله تعالی محمد ته په مسیح باندې غلبه او برلاسی ورنکړ؟ ایا دا ددې دلیل نه دی چې کومو خلکو ته به چې پاپ (د مسیحیانو مذهبی مشر) حقیران او د شیطان بندګان، کافران او فاجران ویل هم هغوی په حق دي؟ ریکولدوس خو له دې هم مخکې ځی او دا سؤال مطرح کوي: ایا د محمد برکتونو او هدایت بې له شکه د مسیح لاری ته شکست ورنه کړ؟ او انقلابی شاعر اوستورک خو په خپل شعر کې لږ نور هم وړاندې ځی او وایي: ایا ددې وخت نه دی رارسیدلی چې موږ په محمد ایمان راوړو؟[4].

دا عبارت په څرګنده توګه دا وایي چې په صلیبي جنګونو کی د شکست په نتیجه په اروپا کې یو خوځښت پیل شو، هلته خلک د اسلام مطالعې ته راغب شول او دې ته تیار شول چې اسلام مطالعه کړي، او دا وګوري چې هغه کوم دین دی چې مسیحیانو ته یې داسې پرله پسې شکستونه ورکړل؟ او دا د کلیسا لپاره یوه صدمه وه، ځکه د اسلام د مطالعې په نتیجه کې د اسلام او د کلیسا دواړو حقیقت خلکو ته څرګندیده.

دریم: رشدی فلسفه

هغه بل لامل چې اروپا کې د کلیسا پر ضد د پاڅون لامل وګرځیده هغه اروپا ته د ابن رشد د فلسفي ننوتل ؤ، په لومړي پیل کې کله چې په اروپا کی د ابن رشد افکار خپریدل پیل شول،کلیسایي مشرانو ابن رشد د کفر او الحاد نماینده او د هغې افکار یې کفر، الحاد او زندقیت وبلل، تر څو په دې توګه وتوانیږي چې ددې افکارو مخې ته بند واچوی، او له خپریدو څخه یې مانع شي، په حقیقت کې خو نه ابن رشد لادینه او علمانی وه، بلکې پخپله د مسیحیانو په څیر د ارسطو پیرو او تمجید کونکی وه، مګر توماس الاکوینی او نورو مسیحي مفکرینو د هغې افکار او اراء یوازې له دې امله ردول چې هغه یې د اسلام سره تړلي ګڼل، او هغه یې په کفر، الحاد او زندقیت باندې متهم کاوه، چې په دې توګه هغه د عربي فکر او ثقافت د نماینده په توګه خلکو ته معرفي او وړاندې کړي، او دا ثابته کړي چې (د کلیسا د خود ساخته دین په خلاف) د کفر، الحاد او زندقیت خوځښت او حرکت د شرق څخه را وارد شوی حرکت دی، ترڅو په دې توګه وتوانیږي چې ددې افکارو پر ضد د هغه حساسیتونو، تعصباتو او دښمنیو څخه ګټه واخلي چې د عربي ثقافت او فکر په وړاندې د غرب او اروپا په مسیحي نړۍ کې له پخوا څخه موجود و، او د پیړیو پیړیو راهیسې کلیسا د هغې په خپرولو کی رول لوبولی وه.

د ابن رشد اروپایي اتباعو او په اروپا کې هغه نوی راپورته شوی عقلاني خوځښت چې د کلیسا او د هغې د هر اړخیز استبداد پر ضد یې د پاڅون اراده کړې وه، او د عربي ثقافت څخه اغیزمن وه په ډیرې خوشحالۍ د ابن رشد هغه انځور قبول کړ چې کلیسا د خلکو په ذهنونو کې ترسیم کول غوښتل (چې هغه د کلیسا د نظام پر ضد د کفر او الحاد نماینده دی) او همدا یې د کلیسا پر ضد د وسلې په حیث استعمال کړ، ځکه ابن رشد پخپله د علم او معرفت سمبول وه او په علمي نړۍ کی یی خپل ځای درلود، د کلیسا مخالفینو د ابن رشد د همدې نیک نامۍ څخه استفاده وکړه او کله چې کلیسا د هغې مخالفت کاوه نو هغه خلکو ته داسې معرفي کړه چې د هر علمي خوځښت مخالفت کوي، په دې توګه د ابن رشد افکار دوه ځله د تحریف سره مخامخ شول:

---

[1] - سره له دې چې حضرت عیسی علیه السلام د هغوی په عقیده هم د درې ورځو نه وروسته اسمان ته ختلی دی!!.

[2] - الله لیس کذلك زیجرید هونکه ص 23.

[3] - الله لیس کذلك ص ۲۱ ـ ۲۲.

[4] - الله لیس کذلك ص 24.

لومړی د کلیسا له پلوه، چې هغه یې په کفر او الحاد متهم کړ، او دوهم ځل د هغی سره د متعاطفینو او د هغی د اتباعو له پلوه چې غوښتل یې د هغی د شهرت څخه استفاده وکړي او د هغی[1] افکار د وسلی په حیث د کلیسا پر ضد استعمال کړی، او د کلیسا د استبداد څخه پری ځان وژغوری.

په دی توګه ابن رشد او د هغی (د تحریف سره) ترجمه شوی افکار د کلیسا د مخالفت رمز او سمبول وګرځیدل، او په ډیر سرعت او تیزی سره خپاره شول، په دی توګه رشدی فکر په هغه علمي مراکزو او لویو پوهنتونونو او جامعاتو کې (چې د کلیسایی استبداد پر ضد د پاڅون مراکز بلل کیدل) د رهبری او سیادت مقام ترلاسه کړ، لکه په ایټالیا کې د (بادوفا) پوهنتون چې وروسته بیا د رشدی فکر اساسی مرکز وګرځید[2]، رشدی فکر په هغه وخت کې په اروپا کې هغه حیثیت غوره کړی وه چې نن سبا په عالم اسلام او دریمه نړۍ کې اروپایی نوګرایی او سیکولر فکر غوره کړی دی، لکه څنګه چې هغه چا ته چې د غربی نوګرایی او سیکولر فکر سره نا اشنا وی هغه د غرب ګرایانو په نزد وروسته پاتی بلل کیږی، همدا راز په هغه وخت کې به په علمي حلقو او کړیوکې هغه څوک چې د ابن رشد د افکارو سره به اشنا نه وه متخلف او وروسته پاتی بلل کیده، دا د هغه محاوری څخه په بشپړه توګه په ډاګه کیږی چې د (بترارک) او د ابن رشد د افکارو د یو پیرو ترمنځ پیښه شوی وه، کله چې بترارک د پولس په څه خبره استدلال وکړ نو د ابن رشد هغه پیرو په ډیری استهزاء سره ورته وویل:ته دی دا ډول معلمین خپل ځان سره وساته، پاتی شوم زه نو زما خپل معلم او راهنما دی، او زه پوهیږم چې په چا عقیده ولرم ... ته پخپله صالحه نصرانی! اوسه، پاتي شوم زه نو زه له دی خرافاتی قصو څخه په هیڅ شی هم ایمان نه لرم، ستا پولس او ستا اوګسطین او هغه ټول خلک چې ته ورته ډیر اهمیت ورکوي د خبرلوڅانو څخه پرته بل څه نه ؤ، کاشکی چې تا د ابن رشد د افکارو د مطالعی توان درلودی چې ددې بی حیثیته خلکو (د افکارو) څخه ډیرو ښو او اعلی افکارو ته رسیدلی وی[3].

په دی توګه د ابن رشد افکار په هغه بڼه چې د اروپایانو له پلوه ترجمه شوی ؤ د کلیسا د مخالفینو لپاره د راجمع کیدو بنسټ وګرځیدل، او پخپله ابن رشد ددې فکر محور وګرځیده.

د ابن رشد فلسفه خو سره له دی چې د ارسطو د فلسفی تفسیر وه، او د نوی زمانی فلسفیانو ددې فلسفی پر ضد شدید احساسات درلودل او دا ځکه چې دا فلسفه کلیسایي دین خپله کړی وه[4]، بلکې د خپلو عقایدو برخه یې ګرځولی وه، مګر چونکه په عین وخت کې ابن رشد ددې کلیسایی یا تومایی (توماس الاکوینی) فلسفی د مخالفت رمز بلل کیده له دی امله د نوی فکر لپاره یې هم د یو رمز رول ولوباوه.

او کله چې اروپایانو د کلیسا پر ضد د پاڅون فیصله وکړه نو د ابن رشد افکار یې د تحریف سره ترجمه کړل په داسی توګه چې هغه یې د لادینیت رمز وګرځاوه، په دی توګه رشدی فلسفه او د رشدی فلسفی اروپایی اتباعو د کلیسا پر ضد د پاڅون لپاره لاره هواره کړه.

څلورم: ظلمونه، وژنی او د تفتیش محاکم

یو د هغه لاملونو او اسبابو څخه چې په اروپا کې یې خلک د کلیسا او کلیسایی دین پر ضد راوپارول هغه ظلمونه، وژنی او د عقائدو د تفتیش او پلټنی محکمی وی چې د کلیسا له لوری سرته رسیدلی، د عقائدو د اختلاف له امله د خلکو محاکمه کول خو له پیل څخه په نصرانیت کې وجود درلود مګر تر کال ۱۲۳۱م پوری دا کار په انفرادي توګه د کلیسا دینی مشرانو کاوه، مګر کله چې دا کار په انفرادی توګه د کلیسا په دیني مشرانو ثقیل شو نو په هم دی کال پاپ ددې لپاره یوه ځانګړی مؤسسه و ټاکله چې وروسته هغه د (تفتیش د محکمی) د عقائدو د پلټنی د محکمی په نوم یاده شوه، یو څیړونکی (ریبوني) وایی: دی محکمو د یو ملیون څخه زیات هغه کسان ووژل او له منځه یې یوړل چې هغوی باندی د مسیحي عقائدو د مخالفت، د سحر او کوډو تهمت وه او یا هم هغه یهودان او مسلمانان چې مسیحیت کې خو داخل کړی شوی ؤ مګر د هغوي په ولاء او اخلاص کې شک موجود وه[5]، دا ډول محاکم د مسیحیانو ټولو فرقو درلودل، په دی کې د کاتولیکیانو او پروتستانتیانو فرق نه وه، د عقائدو د پلټنی دا محکمی به د دینی شخصیتونو له خوا تنظیمیدلی او کله به چې په چا فیصله وشوه بیا به هغه پولیسو ته سپارل کیده چې په هغی باندی حکم نافذ کړي، په ۱۲۵۱م کال کې دی محاکمو ته ددې اجازه ورکړ شوه چې د متهمانو څخه د اعتراف اخیستلو لپاره هر ډول تعذیب استعمالولی شي، ددې په نتیجه کې کلیسا فیصله وکړه چې د څوارلس کلنو هلکانو او په جنکیو کې د دولس کلني پوری په متهمینو د تعذیب استعمال قانوني دی، بیا په هسپانیا کې دا تفریق هم ختم شو، او هلکانو او نجونو دواړو لپاره د تعذیب د استعمال لپاره د لس کلنی عمر وټاکل شو، او که کوم ماشوم به له دی څخه وړوکی وه د هغی مشرانو ته به په محکمه کې د حاضریدو اجازه ورکول کیده، ډیر ځله په ۷ کلنی کې هم ماشومان تعذیب کړی شوي محاکمه شوی او اعدام شوي دي، د ملحدینو ماشومان به د خپلو پلرونو د تبعیت په بنسټ ملحد بلل کیدل، او که عمرونه به یې د تعذیب او محاکمی نه ؤ، نو د ګرمو اوبو په لوښو کې به واچول شول، لاسونه به یې وتړل شول، او بیا به یې د هغوي د مړوندونو رګونه پری کړل چې د وینی د ضائع کیدو په نتیجه کې له منځه ولاړ شي، د دی محاکمو له نظره دا د ژوندي سوزولو په پرتله د رحم تعامل بلل کیده.

ددی محاکمو په نتیجه کې د مسیحي عقائدو سره مخالفت کونکي، په سحر او جادو باندی متهم خلک، هغه مسلمانان او یهودان چې په نصرانیت مجبور کړی شوي ؤ مګر په اخلاص کې شک وه، همدا راز ساینس پوهان او د علمي فلسفی څیړونکی تعذیب کړی شول، دلته د یو څو مشهورو علماو او څه نورو شخصیتونو یادونه کوو چې دکلیسا لخوا د الحاد په تور باندی وژل شوي دی:

جیو فروي فالیه د فرانس یو قهرمان چې په کال ۱۵۷۴م کې د الحاد په تور اعدام کړی شو، سره له دی چې هغه په الوهیت ایمان درلود، مګر د ادیانو سره یې دښمنی لرله ځکه چې د هغی له نظره ادیان د انسان په زړه کی ویره او خوف اچوي، له دی سره یې ددې څخه انکار کاوه چې حضرت عیسی علیه السلام دی د اقتداء او اتباع وړ شخصیت وي[6].

---

[1] - اوس هم یو شمیر غرب مشره لیکوالان ابن رشد د همدی الحادی، او د مطلق دین پر ضد د یو انقلابی فکر په حیث وړاندی کوي، چې دا په حقیقت کی د هم هغه اروپایی فکر تر تاثیر لاندی صورت نیسی او سرته رسیږی.

[2] - تاریخ الفلسفة الحدیثة یوسف کرم ص: ۱۰.

[3] - إرنست رینان، ابن رشد والرشدیة ص 341.

[4] - همدی ته مدرسي فلسفه ویل کیږي.

[5] - الالحاد و أسبابه ص ۸۱، ا.د. زینب عبد العزیز.

[6] - الالحاد فی الغرب ص ۱۶ رمسیس عوض،مؤسسة الانتشار العربي، بیروت،و سینا للنشر، القاهرة، مصر، لومړی طبع ۱۹۹۷م.

جوردانو برونو د فلکیاتو یو مشهور عالم وه چې د کوپرنیک فلکي نظریه یې خپله کړه، او اعلان یې کړه، ددې ترڅنګ یې طبیعت د الله د تجلی یوازینې مظهر وباله، بلکې ددې قائل وه چې دا طبیعت او الله یو شی دی، د دری ګونو اقانیمو انکار یې وکړ حضرت عیسی علیه السلام یې یو دجال معرفی کړ، په کال ۱۵۴۸م کې کلیسا اعدام کړ[1].

په کال ۱۵۸۷م کې بومبو نیو راستیکو په روم کې اعدام شو، ځکه چې د هغی رای دا وه چې په مقدس کتاب کې راغلی قصې د استهزاء او استخفاف څخه پرته د بل څه مستحقی نه دی[2].

بارثو لومیو لیګات په کال ۱٦۱۲م کې اعدام کړی شو ځکه چې هغه د حضرت عیسی علیه السلام د الوهیت انکار کاوه، او هغه یې یو انسان ګاڼه[3].

په همدی کال ۱٦۱۲ کې یو بل شخص ادورد وایټمن هم اعدام شو ځکه چې هغی د تثلیث نه انکار کاوه، او ددې انکار یې کاوه چې الله دی د دری اقانیمو څخه مرکب وي، د عشاء ربانی د قدسیت انکار یې کاوه او د اطفالو د تعمید (په مسیحیت کې د شاملو مراسم) هم مخالف وه[4].

په کال ۱٦۱۹م کې جولیو سیراز فانیني د الحاد په تور اعدام کړی شو[5].

په کال ۱٦۴۴م کې په فرانس کې فیرانت بالا فیسینو اعدام کړی شو، ځکه چې هغی په دی اعتراض درلوده چې کلیسا علم او معرفت احتکار کړي دي، او خلک جاهل ساتل غواړي، او دا یې رای وه چې جنسي بی لاریتوب یو طبیعي کار دی[6].

په کال ۱٦۵۱م کې جون اسکاتلندي له دی امله اعدام کړی شو چې هغی د تثلیث او د حضرت عیسی د الوهیت انکار کوه، او ادیانو پوری به یې استهزاء کوله[7].

په اروپا کې د مثقفو خلکو او اهل فکر شخصیتونو اعدامونه ډیر زیات ؤ دا څو مو د نمونی په توګه وړاندی کړل، لورنتي (د د تفتیش د محاکمو سکرتر) وایي چې په دوه کلونو کې د ۱۷۹۰م څخه تر ۱۷۹۲م پوری څه نا څه دیرش زره تنه ژوندی سوځول شوي دي[8]، د اروپا وګړو ددې اعدامونو څخه د ځان ژغورلو یوازې نی لاره د دین څخه ځان خلاصول بلل، او د همدی امله یی د کلیسا د استبداد پرضد پاڅون وکړ.

د ذکر شوو لاملونو اغیزی

د ذکر شوو لاملونو او اسبابو په نتیجه کې د هر څه دمخه د کلیسا د فکري، علمي او معرفتي استبداد پر ضد پاڅون رامنځ ته شو، او دا ځکه چې د هغه تحریفاتو په نتیجه کې چې په نصرانیت کې په بیلا بیلو وختونو او د بیلا بیلو لاملونه له امله رامنځ ته شوي ډیر داسی څه د کلیسایي دین برخه ګرځیدلي ؤ چې یوازې د انسانانو اراء او افکار ؤ، یوازې دا نه بلکې د علم په بیلا بیلو څانګو او په ځانګړی توګه د تجربیي علومو په ډیرو تفصیلي قضایاو کې د مقدس کتاب او د هغه د شارحینو تفصیلي اراء موجودی وی، چې د زمانی په تیریدو سره د دین داسی برخه ګرځیدلی وی چې د هغی نه منل کلیسا ته د دین څخه د انکار سره مرادف ښکاریده، حال دا چې هغه یا خو د ارسطو، بطلیموس او نورو یوناني اورومانی فلسفیانو په نظریاتو ولاړی وی او یا هم د نورو انسانانو افکارو او اراو بناء وی چې هیڅ ډول قداست یې نه درلود، بلکې د دین او فلسفی ترمنځ د توافق د پیدا کولو په غرض د مسیحی مجامعو او د کلیسا د علمي او دیني شخصیتونو لخوا حمایه او خپلی کړی شوی وی چې په دی توګه د هغه وخت د فلسفي نظریاتو سره د مخالفت له امله په مسیحیت اعتراض ونه کړی شي، بناء ددې لاندی دوه لاملونو له امله د علم او کلیسا ترمنځ شدید اختلاف رامنځته شو:

لومړی: هغه انساني افکاروته د تقدس په سترګه کتل چې د وخت په تیریدو سره د دین برخه ګرځیدلي ؤ، د بیلګی په توګه د عناصر اربعه[9] تصور، او دا چې ددې کائناتو مرکز زمکه ده، همدا راز هغه طبي تصورات چې په خرافاتو ولاړ ؤ او د مرض علاج د یو لړ ځانګړو دینی مراسمو په جوړولو، او یا د حضرت مریم علیها السلام عکس او یا د صلیب نښه د مریض سرته په ایښودلو کې لټول.

دوهم: دداسی قضایاو په باب په ټولو خلکو داسی تسلط قائمول چې هغه د کلیسا د مکلفیتونه څخه په یقیني توګه خارجي وی، د بیلګی په توګه په تجربیي علومو کې خلک دی ته اړ کول چې د خپلو تجاربو نتائج پریږدی او د هغی پر ځای د کلیسا خبره ومني، ځکه د هغوي په نزد د صحت او خطاء معیار یوازې او یوازې کلیسا ګڼل کیده.

په دی باب شیخ ابو الحسن علی الندوی چې د بشریت په تاریخ باندی ډیر ژور نظر لري داسی وایی: په اروپا کې د دینی مشرانو د لویو غلطیو او په خپل ځان باندی د لویو جنایتونو او په هغه دین باندی ـ چې دوي یې نمایندګی کوله ـ د لویو ظلمونو څخه تر ټولو لوی جنایت او ظلم دا وه چې دوي په خپلو دینی کتابونو کې انساني معلومات، او د تاریخ او جغرافیا او طبیعی او ساینسی علومو په باب د هغه زمانی مسلمات ور داخل کړل، کیدلی شي چې دا هغه معلومات وي چې په هغه زمانه کې ورته د انسان علم رسیدلی وي، او دا د هغه زمانی داسی حقائق وي چې د هغی زمانی خلکو په کې یوه ذره هم شک نه درلود، لکن دا خو په هغه زمانه کې د انساني علم انتهاء وه، که چېرته دا په هغی زمانه کې د انساني علم اخیري نتائج هم وی نو بیا هم په کې تعارض او تغییر رامنځ ته کیدلی شي، ځکه چې انساني علم خو په تدرج

[1] - همدا مصدر ص ۴۷- ۴۹.
[2] - همدا مصدر ۲۷.
[3] - همدا سابقه مصدر ص ٦۷.
[4] - الالحاد فی الغرب ص ٦۸.
[5] - همدا سابقه مصدر ۲۷.
[6] - همدا مصدر ص ۲۹.
[7] - همدا سابقه مصدر ص ۱۱۱.
[8] - التاریخ الأسود للکنیسة، دي روزا ص ۱۲۰.
[9] - پخوانی فلسفیان په دی یقین وو چې په کائناتو کی هر ډول ماده د نسبتونو په تفاوت سره له څلورو عناصرو څخه جوړه ده چې هغه عبارت دی د اوبو، اور، خاوره، او هوا څخه، او بنستیز بنستیز عناصر هم همدا څلور دي، له دی پرته نور عناصر نشته، په طبیعی توګه کله چې علماو ولیدل چې عناصر بی شمیره دی نو ددی او داسی نورو علمی قضایاو چې د دین برخه ګرځیدلی وی د خلکو په اذهانو کی د دین په باب شکوک را پیدا کړل.

سره مخ ته ځي او ترقي او پرمختګ پکی راځي، نو څوک چې په داسی څه خپل دین دروي نو دا د هغه چا په څیر دی چې یو لوی قصر د شګو په غونډۍ باندی تعمیرول غواړي.

کیدلی شی دوي دا کار په ښه نیت کړی وي، مګر دا د دوي لخوا په خپلو ځانونو او په خپل دین تر ټولو لوی جنایت او ظلم وه، ځکه چې دا د علم (ساینس) او دین ترمنځ د هغه نا مبارک اختلاف او جنګ لامل شو، هغه جنګ چې په اخر کې په کې هغه دین شرمناک شکست وخوړ چې هغه د انساني علم سره ګډ شوی وه چې په هغی کې حق او باطل، او خالص او ناخالص (کوټه) دواړه قسم شیانو وجود درلود. رجال دین (دینی مشران) داسی ولویدل چې بیا پکی د راپورته کیدو توان نه وه، او ددې ټولو څخه بدتره او خرابه خبره دا چې اروپا بی دینه او ملحده شوه.

رجال دین (دینی مشرانو) یوازې په هغه څه اکتفاء ونه کړه چې په خپلو کتابونو کې یې شامل کړي ؤ، بلکې هر هغه جغرافیای، تاریخي، او مادي (ساینسي-) معلومات به یې هم مقدس ګڼل چې د خلکو په منځ کې به مشهور شوی ؤ، او د تورات او انجیل څه شارحینو او مفسرینو به ذکر کړي ؤ، او هغی ته به یې دیني بڼه ورکوله، او هغه به یې د دین د تعلیماتو او هغه اصولو څخه شمیرل چې باید خلک پری عقیده ولري او څه چې ددې مخالف وي هغه خلک پریږدي، په دی باب یې کتابونه ولیکل، او دا جغرافیا یې (د بیلګی په توګه) چې الله تعالی پری هیڅ کوم دلیل نه دی نازل کړی هغه یی مسیحي جغرافیا وبلله، او په بشپړه توګه یې خپله کړه او هر چا چې دا د خپل دین برخه نه ګرځوله هغه به یې کافر ګاڼه[1].

په داسی حالاتو کې چې د کلیسا ددې تعامل په نتیجه کې کلیسایي دین خپل اعتبار له لاسه ورکړ، او هغه څه چې د وحي او مقدس کتاب په نوم په ټولنه کې حاکم ؤ د لارښوونی مصدر پاتی نه شول او د اروپا خلک د داسی نوو مصادرو په لټه کې ؤ چې د مقدس کتاب پرځای تری لارښوونه ترلاسه کړی، همدا وخت وه چې د اروپا خلک د هغه علومو او معارفو په نتیجه کې چې د اسلامي نړۍ نه هلته په بیلا بیلو طریقو منتقل کیدل د عمیق خواب څخه را بیدار شول او هغه منهج او طریقه یې یاده او خپله کړه چې اسلام د هغی په اساس او بنسټ د تجریببی علومو سره تعامل کوي، او هغه دا چې هر هغه تجریبي علم چې د بشریت لپاره مفید او ګټور وی هغه درست ګڼي د تجریبي علومو په باب تفصیلي اراء هم په خلکو نه ورتپي او نه یې پری فرض کوي بلکې خلکو ته ددې فرصت ورکوي چې خپل عقول استعمال کړي او نوی او ګټور شیان استنباط کړي.

په دی وخت کې مطبعه هم ایجاد شوه چې د علم او معرفت په نشر کې یې ډیر مهم رول ولوبوه، دی ټولو پرمختګونو اروپایان دی ته وهڅول چې د کلیسا د غیر معقولو تصوراتو او په ځانګړی توګه د هغه نا سمو او نادرستو معلوماتو چې د تجریبي علومو سره اړیکی لرلی پر ضد عکس العمل څرګند کړي او د منلو څخه یې انکار وکړي، او ددې پر ځای چې کلیسا خپلو دی اشتباهاتو ته متوجه شی په خپلو نظریاتو یې ټینګار وکړ، او هغه څوک چې په علمی میدان کې به یې د تجربی علومو په بنسټ نظریات قائمول او د مسلمانانو د علومو څخه به یې استفاده کوله تر سخت فشار لاندی ونیول، هغوی لپاره یې ځانګړی تفتیشی محاکم وټاکل، چې دی کار د علم او کلیسایي دین[2] ترمنځ کشمکش نور هم شدید کړ، د کلیسا لپاره د بده مرغه تر ټولو دمخه دا تضاد او کشمکش په طبیعی علومو کې پیل شو.

په پیل کې خو کلیسا د استبداد څخه کار واخیست او ډیر علماء او پوهان یې وځپل او ووژل، مګر په پایی کې د کلیسا په مقابل کې د تجریبي علومو څخه د دفاع کونکو لور درنده او غالبه شوه او کلیسا مغلوبه شوه، خو دلته یوه لویه اشتباه چې رامنځ ته شوه هغه دا وه چې د کلیسا د احمقانه تصرفاتو په مقابل کې چې کوم رد عمل را ښکاره شو هغه ددې پر ځای چې د کلیسا او د کلیسایي دین د تحریف شوو او ناسمو افکارو په مقابل کې منحصر پاتی شي، په کلی توګه یې د دین په مقابل کې حساسیت پیدا کړ، بلکې د عقل په تقدیس او د هر هغه څه په انکار باندی منتج شو چې د مادی موجوداتو تر څنګ د ماوراء طبیعی موجوداتو اقرار کوي، یعنی وحي او هغه څه چې عقل او تجربه یې نه ثابتوی (په دی معنی چی هغه د عقل او په ځانګړی توګه د تجریبي عقل د دائری څخه بیرون دي، مګر هیڅکله د هغی په نفي هم حکم نه کوي) هغه یې د خرافاتو او بی بنسټه قصو څخه پرته بل څه نه بلل، او په دی توګه اروپا په بشپړه توګه د الحاد په غیږ کې ولویده، دلته ددې امکان موجود و چې اروپا د بشپړ الحاد په طرف د تللو پرځای هغه درست دین ته رجوع کړی وای، چې هغه د وحي پر بنسټ ولاړ دی، د عقل او علم فیصلو ته اهمیت ورکوي، او دا کائنات یوازې په مادی وجود کې منحصر نه ګڼي، مګر په منځنیو پیړیو کې د ددې دین (اسلام) پر ضد د کلیسایي نظام د ناروا او نادرستو تبلیغاتو له امله دا کار تر سره نه شو، او فلسفیانو او ساینس پوهانو پر ځای ددې چې اسلام مطالعه کړي د همدی ناوړه تبلیغاتو په نتیجه اسلام هم د کلیسا په تحریف شوي دین باندی قیاس کړ، او په ډیره نادرسته او غلطه توګه یې دا تصور وکړ چې ټول ادیان په جوهر کې یو څیر دی، له دی امله یی د ټولو ادیانو پر ضد یو ډول دریځ غوره کړ، او د الحاد په لوری یې حرکت وکړ، په اجمالی توګه همدا د اوسنۍ اروپا سرګذشت وه اوس لږ په تفصیل سره ګورو چې دا کار په کوم تدریج سره سرته ورسید، او څنګه اروپا په قرار قرار د الحاد لمن ته پریوته.

چونکه د کلیسا پر ضد په لومړي سر کې رشدي فلسفه (د ابن رشد لاتینی ژبې ته ترجمه شوي فلسفي افکار) د وسیلې په حیث استعمال شوه، او بیا فوري وروسته د کوپرنیک د فلکي نظریاتو ورته مرګوني ګذارونه متوجه کړل، نو په وروستیو پیړیو کې علم (ساینس) او فلسفی داوړو په ګډه د کلیسایي دین پر ضد دریځ غوره کړ، او چونکه فلسفه هم په دی وروستیو پیړیو کې په بشپړه توګه د علم (ساینس) تر تاثیر لاندی وه، بلکه ساینس د فلسفی یوه برخه بلل کیده، او ساینس ته علمي فلسفه ویل کیدله، له دی امله په عامه توګه په غرب کې مؤثرو فلسفي مدارسو او ساینس پوهانو یو ډول دریځ غوره کړ، او چونکه علم (ساینس) په مادي لحاظ ډیری زیاتی لاس ته راوړنی هم درلودی چې خلک یې د افراط تر حده مغرورکړي ؤ نو دی غرور په قرار قرار خلک د الحاد لور ته وهڅول، او تصور یې دا وکړ چې ساینس او تجریبي علومو په الله تعالی باندی د ایمان درلودلو اړتیا له منځه وړی ده، سره له دی چې درسته خبره دا وه چې دا یې ویلی وای چې تجریبي علومو د هغه خرافاتو د منلو اړتیا ختمه کړی

---

[1] - ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمین ص ۱۵۷، طبع مکتبة الایمان، المنصورة، امام جامعة الأزهر، القاهرة.

[2] - چی په فلسفه کی د مطلق دین او علم ترمنځ د کشمکش او تضاد د عنوان لاندی راوړل کیږی، حال دا چی علم د مطلق دین سره په تضاد کی واقع نه دی بلکه د کلیسایی دین سره په تضاد کی واقع دی بلکه د هغه څه سره په تضاد کی واقع دی چی هغه د پخوانیو انسانانو افکار دی چی د وخت په تیریدو سره د نصراني دین برخه ګرځیدلی دی، او دا ځکه چی علم پرمختګ کوي په هغه وختونو کی علم دومره پرمختګ نه وه کړی کله چې دا نظریات راپیدا شول او د دین برخه وګرځیدل، نو اوس چی کله علم پرمختګ وکړ نو هغه پخوانی نظریات د علم سره په ټکر کې واقع شول، او هغه نظریات چونکه د دین برخه ګرځیدلي وه نو خلکو داسی وانګیرله چی دین د مطلق علم او په ځانګړی توګه د تجریبي علم سره په تناقض کی واقع دی.

ده چې په کلیسایي دین کې ننوتی ؤ، مګر دوی دا خبره په داسې توګه تعمیم کړه چې د الله تعالی د وجود څخه په انکار منتج شوه او د مطلق غیبی وجود څخه یې انکار وکړ او په دې توګه غرب د بشپړ الحاد په لمن کې پرېوت، دا څرنګه په تدریجي توګه تر سره شو، د دې سرګذشت په لاندې کرښو کې لولو:

لومړی: د رنسانس (Renaissance)خوځښت

د کلیسا پر ضد چې لومړی کوم حرکت پیل شو هغه د رینیسانس خوځښت و چې په اټالیا کې په ۱۴ میلادي پیړۍ کې د مدیچي کورنۍ (د اټالیا د پادشاهانو یوه کورنۍ) په وخت کې پیل شو، دا حرکت په طبیعی توګه د مدرسي فلسفې (په منځنیو پېړیو کې د مسیحیت فلسفه چې په اروپا کې یې رواج درلود) په مقابل کې پیل شو، ددوی بنسټیز هدف دا وه چې پخوانی یوناني ثقافت راژوندی کړي، دا په حقیقت کې کوم جماهیری خوځښت نه وه بلکې د یو شمیر مثقفو خلکو حرکت وه، په دې خوځښت کې اصلا د انسان په اختیار باندې ډېر ترکیز کیده، ځکه چې په منځنیو پیړیو کې انسان یو فاقد اختیار موجود وه، همدا راز د انسان او د خدای ترمنځ د واسطې په نفې ډېر ترکیز صورت نیوه، همدا راز د دوی له نظره د بشریت د سعادت یوازینې لاره د پخوانیو یوناني علومو را ژوندی کول ؤ، او نظري علوم لکه ما وراء الطبیعت او داسې نور شیان یې ناروا بلل ځکه دا انسان په عملی ژوند باندې کومه اغیزه نه لري، ددې عصر د مشهورو شخصیتونو څخه میکاولی، لیوناردو دافینشی، میکلانګلو، ارازموس، رابلیه او مونتینې ؤ، دا خوځښت د اغیزې په لحاظ دومره مؤثر نه وه چې د کلیسا حاکمیت ته صدمه ورسوي خو د خپلو افکارو په لحاظ د کلیسا د مخالفت لومړی خوځښت بلل کیږي.

دویم: د دینی اصلاح (Religious reform) خوځښت

د کلیسا پر ضد دویمه لویه معارضه د دینی اصلاح د خوځښت له لوری رامنځته شوه، دا خوځښت په لویدیځه اروپا کې په ۱٦مه پیړۍ کې د کاتولیکي کلیسا په داخل کې د یو اصلاحی خوځښت په حیث پیل شو چې وروسته یې د یو عقیدوي خوځښت بڼه غوره کړه او د پروتستانتي فرقې په نوم مشهور شو، د کلیسا پر ضد د دې ډول خوځښتونو پیل خو له ډېر پخوا راهیسې شوی د بیلګې په توګه په ۱۴ پیړۍ کې د (جون ویکلیف) خوځښت، بیا وروسته هغه خوځښت چې (جان هوس) یې مشري کوله، خو د رینیسانس د حرکت او نورو عواملو په نتیجه کې زمینه دې ته برابره شوه چې دا خوځښت په پوره قوت سره پیل شي، همدا وه چې کله مارتن لوتر په ۳۱ اکتوبر ۱۵۱۷م کې خپل ۹۵ مادیزې غوښتنې د فیتنبرګ په کلیسا راوځړولې، چې بنسټیز غوښتنې یې دا وې چې باید د مغفرت ورقې (صکوک الغفران) نورې د کلیسا د مشرانو لخوا په خلکو ونه ویشلی شي، خلک باید پخپله مقدس کتاب ولولي او د مقدس کتاب د تفسیر حق یوازې د کلیسا سره په احتکار کې نه وي، او په دې توګه یې د کلیسا بنسټیز عقاید نقد کړل او علنی مخالفت یې ددې پیل کړ، چې بیا ددې په نتیجه کې ډېر جنګونه رامنځ ته شول، خو کلیسا ته یې یو مضبوط ګذار ورکړ، او د کلیسا د واک لپاره یې یو چلنج رامنځ ته کړ، په خلکو یې د کلیسا او کلیسایی مشرانو تسلط راکم کړ، چې په نتیجه کې اروپا هغه ازادي تر لاسه کړه چې په پای کې یې په الحاد منتج شوه.

دریم: د علمي فلسفې او کلیسا ترمنځ کشمکش

بیا وروسته د کلیسا او ساینس ترمنځ هم داسې یوکشمکش را پیدا شو چې په نتیجه کې یې ددې دواړو څخه یو باید پاتې شوی وی، او بل له منځه تللی وای او یا په بشپړه توګه ضعیف شوی وی، چونکه علم چې په هغه وخت کې د طبیعی فلسفې په نوم یادیده خلکو ته یې داسې څه تقدیم او وړاندې کړل چې هغوي ورته اړتیا درلوده، د هغوي مادي مشکلات یې حل کول، او تر ټولو مهمه دا چې د عقل سره برابر ؤ نو بناء خلکو د کلیسا پر ځای علم ته ترجیح ورکړه چې په نتیجه کلیسا او کلیسایي دین دا معرکه هم بایلوده او په دې توګه یې هر څه له لاسه ورکړل، او چونکه علم د کلیسا سره په رد عمل کې واقع شو نو د عقلاني دریځ پر ځای یې داسې دریځ غوره کړ چې په رد عمل ولاړ و، د علمي او د تجربي علومو همدې دریځ اروپا د الحاد په لور سوق کړه، چې ددې تفصیل په لاندې ډول دی.

کوپرنیکي انقلاب

کلیسا په دې عقیده درلوده چې زمکه د دې کائناتو مرکز دی، او دا ځکه چې په دې باندې دویم اقنوم (د مسیحیانو په نزد خدای د دری اقانیمو څخه مرکب دی، او همدې ته د تثلیث عقیده ویل کیږي) عیسی متجسد شوی دی، په همدې باندې د فداء او خلاص عملیې ترسر شوي دي، په همدې عشاء رباني خوړل کیږي، او په مقدس کتاب کې راغلی دی "الأرض قائمة أبد الدهر والشمس تشرق، والشمس تغرب، وتسرع إلي موضعها حيث تشرق"[1] زمکه د همیش لپاره قائمه او دائمه ده، همدا لمر دی چې راخیژي او پریوزي، او په ډېر سرعت سره هغه ځای ته ځان رسوي له چېرته نه چې راخیژي، دا عقیده کلیسا د بطلیموس د نظریې څخه اخیستې وه او بیا یې د تقدس وصف ورکړی وه تر دې چې ددې مخالفت یې د مقدس کتاب مخالفت باله، سره له دې چې ددې عقیدې د مقدس کتاب او دین سره هیڅ اړیکی نه وی[2].

د کلیسا بله عقیده دا وه چې دا زمکه کروي شکل نه لري بلکې مسطح شکل لري او د هغوي په اند دا ځکه چې دا خو ډېره د بې عقلی خبره ده چې څوک دا عقیده ولري چې څه داسې انسانان شته چې د هغوی پښې د هغوی د سرونو دپاسه وی، همدا راز د هغوی له نظره دا هم د پوره بې عقلی خبره ده چې څوک دا عقیده ولري چې څه ونې او بوټي ښکته لور ته د نمو او غځیدو په حال کې دی[3]، او دا یې هم ویل که دا رښتیا شی چې دا زمکه کروی شکل لری نو بیا خو دا ضروری او اړین دی چې مسیح علیه السلام د زمکې هغه بل مخ ته هم ورشي او هلته باید په دار کړی شی چې هغوی ته هم (خلاص) او نجات تر لاسه شي[4] په دې احمقانه استدلالاتو دوی د زمکې د کرویت نفې کوله.

د لومړی ځل لپاره یې چې کلیسا ولړزوله هغه په همدې باب د (نیکولس کوپرنیک) (Nicolaus Copernicus) نظریه وه چې په کال ۱۵۴۳م کې یې را ښکاره کړه او لنډیز یې دا وه چې زمکه د دې کائناتو مرکز نه دی، بلکې پخپله زمکه د لمر تر شا او خوا څرخیږي او دا چې زمکه مسطحه نه بلکې بیضوی الشکله ده، سره له دې چې د کوپرنیک څخه د مخه هم څه خلک داسې ؤ چې د کلیسا د عقیدې په خلاف یې دا رای درلوده چې د زمکې نور اړخونو هم اباد دی او زمکه مسطحه نه ده مګر

---

[1] - قصة النزاع بين الدين والفلسفة ص 203 تاليف: د. توفيق الطويل، طبع مكتبة الآداب، بالجاميز، بمصر، د طباعت د تاريخ نه بغير.

[2] - الالحاد فی الغرب، ۴۵- ۴٦، رمسیس عوض، سيناء للنشر، القاهرة، الطبعة الأولى عام ۱۹۹۷م.

[3] - دوی خو چونکه د کشش ثقل د قانون څخه خبر نه وو نو دا یې تصور نشو کولی چې ښکته او پورته شاته مخکې او داسې نور نسبی جهتونه دي، حقیقی جهتونه نه دي، یعنی څوک چې د زمکې په بل اړخ دی دا ضروری نه ده چې زموږ ښکته دی د هغوی لپاره هم ښکته وی.

[4] - قصة النزاع بين الدين والفلسفة ص ۱٦۷.

کوپرنیک هغه څوک وه چې دا یې ولیکل، ددې کتاب لیکل ددې لپاره کافي وه چې هغه د د تفتیش د محاکمو لخوا په سختتی سزا محکوم کړی شي مگر د هغی طالع په دی کې وی چې د کتاب د انتشار څخه وروسته ډیر ژر وفات شو، مگر ددې سره سره کلیسا د هغی کتاب چې (د فلکی توکو حرکت) (Revolutions of the heavenly bodies) نومیده ممنوع اعلان کړ، او ویې ویل چې دا د داسی شیطانی وسوسو څخه ډک دی چې د انجیل د روح سره په تناقض کې واقع دی[1].

کلیسا داسې فکر کاوه چې د کوپرنیک په مرگ به دا مسأله سړه شي او له منځه به ولاړه شي، مگر دا درسته نه وه، ځکه چې د هغه د وفات څخه لږ کلونه وروسته یو بل ایټالوي فلکي عالم او فیلسوف چې جوردانو برونو (Giordano Bruno) نومیده دا بیا را پورته کړه، او کله چې کلیسا ونیوه نو پخپله خبره یې اصرار وکړ بناء د کلیسا لخوا په کال (۱۶۰۰م) کې ژوندی وسوځول شو.

لږ وخت وروسته (گالیلو) تلسکوپ جوړ کړ او د تجربی په بنسټ یې هغه څه ثابت کړل چې کوپرنیک او نورو مخکی خلکو په نظري توگه ویل، د کلیسا لخوا ونیول شو، سره له دی چې عمر یې (۷۰) کالو ته رسیدلی وه بیا هم د کلیسا د محکمه تفتیش لخوا ونیول شو، او د یوی اوه کسیزی محکمی لخوا په زندان محکوم شو، او تر دری کالو پوری هر هفته یو وار د توبی د (مزامیرو) په لوستلو محکوم کړی شو، کله یې چې ددې احساس وکړ چې ژوند یې د جوردانو په څیر خاتمه پیدا نه کړی نو د محکمی په وړاندی یې داسی اعتذار وړاندی کړ: زه گالیلو یم د خپل عمر اویا کلنې ته رسیدلی یم، زه بندي او ستاسی محترم په وړاندی سرټیټې ولاړ یم، مقدس کتاب می مخ ته ایښی دی په خپل لاس یې لمس کوم، زه هغه نادرست او الحادي نظر چې د زمکی د څرخیدو قایل دي ردوم او حقیر یې گڼم او لعنت پری وایم[2].

دا دعلم او هغه څه په باب چې د تجربي په بنسټ ثابت شوي ؤ د کلیسا او کلیسایي دین د مشرانو دریځ وه، د کلیسا دی دریځ او همدا راز هغه علمي لاس ته راوړنو چې کوپرنیک، جوردانو او گالیلو درلودې په اولسمه پیړۍ کې په علماو او ساینس پوهانو ډیری ژوري اغیزې مرتب کړې، چې یو لږ یې په لاندې ډول خلاصه کولی شو:

لومړی: د حقیقت مطلقه تصور چې د کلیسا تر اغیزي لاندې اوسیدونکو اروپایانو په ذهنونو کې د پیړیو پیړیو راهیسې- ترسیخ شوي وه لـه منځـه ولاړ، پـه دې معنی چې ډیر داسې شیان ؤ چې هغې ته به اروپایانو د ثابتو حقایقو په سترگه کتل، او د هغوی له نظره د هغی د مناقشی امکـان وجـود نـه درلـود، د هغـی پـه بـاب چـا د شک اظهار هم نه شو کولی، په ځانگړي توگه هغه څه چې د کلیسا لخوا ورته د عقایدو درجه ورکړ شـوی وه چـې پـه دي کـې د زمکـي پـه بـاب د هغـوي عقایـد هـم شـامل ؤ د کوپرنیک او د هغي د اتباعو لخوا دا ډول حقایق بې حیثیته شول، او په دي توگه د مطلقو حقایقو تصور له منځه ولاړ، چې دي پخپله د شکاکیت لپاره لاره هـواره کـړه، او دا ځکه چې کله داسی شیان چې خلکو ورته د پیړیو پیړیو راهیسی د مطلق حقیقت په سترگه کتل د حقیقت څخه لیری او باطل ثابت شـول نـو نـور هـر څـه تـه د شک پـه سترگه لیدل پیل شول.

دوهمه اغیزه: دا وه چې د کوپرنیک او په ځانگړي توگه د گالیلو تجربوي لاس ته راوړنو د مثقفو خلکو په ذهنونو کې د کلیسا اعتبار هم په بشپړه توگه له منځه یـوړ، او دا ځکه کله چې په علمي لحاظ او د تجربي په بنسټ د کلیسا یو لړ معتقدات غلط ثابت شول نو د مثقفو خلکو سره د کلیسا د ټولـو معتقـداتو او د هغـه ټولـو معلومـاتو پـه باب چې مصدر یې کلیسا وه همدا تصور ایجاد شو چې دا ټول د اعتبار څخه لویدلي شیان دي، په دي توگه کلیسـا بلکـې مطـلق دیـن د مثقفینـو لـه نظـره فاقـد الاعتبـار وگرځیده، او دی نتیجی ته ورسیدل چې د کلیسا مقدس کتابونه او نصوص د علم لپاره د اعتماد وړ مصادر نه دي.

دریمه اغیزه: ددي معارضي دریمه اغیزه دا وه چې ددي مثقفو خلکو په نزد حقیقت ته د رسیدلو یواځیني لار عقل او تجربه وگرځیـده، لـه دي څخـه دمخـه د هـر ډول معلوماتو یواځینی سرچینه کلیسا او د مقدس کتاب تحریف شوي نصوص ؤ، خو چونکه په فوري توگه دا ممکن نه وه چې د مقدس کتـاب پرځـای د علـم او معرفت مصدر عقل او تجربه وگرځي نو یوه فتره داسي وه چې خلکو د شکاکیت په حالت کې تیره کړه، چې د پخوانیـو (د مقـدس کتـاب څخـه لاس تـه راغلـی) هـر ډول معلومـاتو څخه اعتماد پورته شو، او نوی داسی کوم موثق معلومات نه ؤ چې اعتماد پری شوی وی.

د علم (ساینس) او کلیسا ترمنځ کشمکش

په اولسمه پیړۍ کې د علم، تجربی او د مقدس کتاب د نصوص ترمنځ کشمکش یو بل شکل غوره کړ چې هغي ته د دین او عقل ترمنځ د کشمکش عنوان ورکړ شو، په پیل کې د کلیسا او د محاکم تفتیش له ویری چا ددې ځرگندونه نشوه کولي خو په پایي کې بیا عقلاني خوځښت په بشپړ قوت سره د کلیسایي دیـن پـر ضـد ودریـده، چې هغي بیا د مکمل الحاد شکل غوره کړ، په دې پیړۍ کې زیات مؤثر شخصیتونه علماء او فلسفیان موجـود ؤ چـې پـه وروسـتیو زمـانو یـې خـورا زیـاتی اغیـزی درلـودی، ددوی له جملی څخه لاندی شخصیتونه ډیر مهم دی:

فرانسس بیکن (۱۵۶۱ـ ۱۶۲۶)

د منهج او تگلاری له حیثیته فرانسس بیکن د نوی علم (ساینس) بنسټ ایښودنکی بللی شو، سره له دی چې نه خو په عملي لحاظ فرانسس بـیکن کـوم د ملاحظی وړ کامیابی ترلاسه کړی او نه په علمي لحاظ، مگر د هغی اهمیت په دی کې دی چې هغه د لومړیو هغو کسانو له جملی څخه وه چې د ارسطویی فلسفی (چـې د کلیسا لخوا د تبنی کولو له امله هغه په منځنیو پیړیو کې مسیحی فلسفه گرځیدلی وه) او افلاطونی فلسفی پر ضد یې بیرغ پورته کړ، بیکن د ارسطویی منطق په باب ویـل: چې دا په هیڅ شکل د نوي اختراع لپاره وسیله نشي گرځیدلی، ددې منطق دلایل خو موږ د نتیجې په منلو مجبوروی مگر هیڅکله هم کـوم نـوی شـی نشـي اختـراع کـولی، دا تجربه د ځان پسی راکاږی لکه هغه چې یې په قید او بند کې وی! یعنی ددې پر ځای چې دا د تجربی تابع وی تجربه خپله تابع گرځوی.

بل کوم شدید نقد یې چې ارسطویی او قدیمي یوناني فلسفی ته متوجه کړ هغه دا وه چې د معرفت په هدف کې یې بدلون راوست، په پخوانی یونـاني فلسـفه کـې د علم او معرفت اصل هدف د شیانو د غایت او غرض په باب سوالونه مطرح کول ؤ، بیکن دی ته ستره ضربـه متوجـه کـړه، د هغـی نظـر دا وه چـې د علـم او معرفـت هـدف د شیانو د غرض او غایت بیانولو پر ځای باید په کائناتو د انسان تسلط وټاکـل شي، د بـیکن پـه عقیـده د هغـی د لـوې اصلاحي خوځښت موخه او هـدف دا وه: (معرفة

---

[1] - کتب غیرت وجه العالم ص ۲۱۵ – ۲۳۳ د (رابرت ب ـ داونز) لیکنه او د (امین سلامة) ترجمة، طبع الهیئة المصریة العامة للکتاب، کال ۱۹۷۷م.

[2] - قصه النزاع بین الدین والفلسفه ص 197- 198، وکواشف زیوف المذاهب الفکریة المعاصرة ص ۴۸ د شیخ عبد الرحمن حسن حبنکة المیدانی لیکنه.

الأسباب والحركة الخفية للأشياء، وتوسيع حدود المملكة الانسانية توسيعا من شأنه أن يتيح لنا التأثير في كل الأشياء الممكنة)[1] د اسبابو، علتونو، او د شيانو د پټو حرکتونو پېژندل او ادراک، او د انساني تسلط دومره پراختيا چې په ټولو ممکنو شيانو باندې اغيزه ولرلی شو.

بيکن چې بل کوم تميز درلود هغه د هغې استقرائی منهج وه، دا منهج د واقعی، حادثې، او موجود شي د حالت په ملاحظې پيل کيږي او د هغې واقع په باب د طبيعي قوانينو په استنباط بشپړ کيږی او سرته رسيږی، چې د هرې پديدې او واقعي په باب ځيړونکی درې فهرسونه جوړوي، چې په يو فهرس کې هغه مثالونه راجمع کوي چې زير بحث او زير نظر حادثه تأيدوي، په دويم فهرس کې د هغې واقعي مخالف مثالونه راجمع کوي، او په دريم فهرس کې د زير بحث او زير نظر حادثې داسې مثالونه راټولوی چې په درجه کې متفاوت او مختلف وی، او ددې درې واړو فهرسونو د مقارنې په نتيجه کې د هغې پديدې طبيعي قانون ته رسيږی[2]، سره له دې چې د فرانسس بيکن دا استقرائی منهج د شديد نقد سره هم مواجه شو مگر په هغه وخت کې يې د ارسطويي منهج پر ضد يو گام پورته کړ، او له همدې امله فرانسس بيکن د جديد علم (ساينس) د مؤسس په حيث پيژندل کيږی.

ديکارتي انقلاب (۱۵۹٦- ۱٦۵۰)

په اروپا کې په شپاړسمه پيړی کې په فکري لحاظ يو د اضطراب کيفيت حاکم وه، شک خپلې پنجې کلکې کړې وې، د کوپرنيک او گاليلو او نورو د علمي ځيړنو په نتيجه کې کليسايي دين، د هغوی مقدس کتاب خپل اعتبار د لاسه ورکړی وه، او د هغې په اساس بناء شوي ايمان د نړيدو په حال کې وه، همدا راز د ارسطو فلسفه چې مسيحيانو خپله کړې وه، او نوم به يې د خلکو د سند په حيث منلو او د منځنيو پيړيو مدرسی فلسفه د فرانسيس بيکون (1561- 1626) د استقرايي منهج په نتيجه کې له منځه ولاړه، او تر هغه وخت پورې علمي منهج هم په بشپړه توگه مستقر شوی نه وه، او تجربيي منهج خپل افاديت هم تر هغه وخته پورې په بشپړه توگه نه وه ثابت کړی چې د يوازينی منهج په حيث راڅرگند شی، د اضطراب، شک او بې باورې په دې فضاء کې ديکارت پيدا شو او د نوي فلسفې بنسټ يې کيښوده چې د يوی لوري يې د شک د مذهب پر ضد مبارزه پيل کړه او له بل پلوه يې د کليسا د فکري استبداد څخه د نړۍ د ژغورلو دنده په غاړه واخيسته، د همدې امله ورته (د نوی فلسفی پلار او مؤسس) ويل کيږي.

هغه د منهجي شک په بنسټ د خپلې فلسفي بنياد کيښود، او د هغه عقل څخه پرته ـ چې حدس (Intuition) د هر حقيقت لپاره يواځيني معيار بولي ـ بل هر مصدر او مرجع يې مسترد کړ، او حقيقت ته د رسيدلو لپار يې دوه مرحلې وټاکلې:

لومړی حدس او بداهت (Intuition): ددې څخه د ديکارت مطلب هغه تصور دی چې په نفس سليم کې د يو فطري او طبيعي نور څخه راپيدا کيږي او انسان ته د بسيطو افکارو د فهم توان وربښي.

دوهم استنباط (Deduction): دې ته استدلال هم ويلي شو، او دا هغه فکري نشاط او خوځښت ته ويل کيږي چې په نتيجه کې يې د مجهول شي علم د معلوم شي څخه په لاس راځي.

ديکارت د خپلې عقلي اتجاه د تاکيد په خاطر د رياضي منهج ضوابط وضع کړل، او دا يې د هر ډول حقيقت د کشفولو يواځيني لاره وبلله، په دې منهج کې لومړنی قاعده (يقين) وه، ددې قاعدې معنی دا وه چې يو باحث بايد هيڅ يو شي هم د حقيقت په حيث قبول نه کړي تر څو چې د ازاد عقلي (چې د هر ډول ميتافيزيکي قيودو څخه ازاد وي) بحث په نتيجه کې په داسې توگه ثابت نه شي چې د هيڅ ډول شک او شبهې مجال په کښې نه وي.

ددې قاعدې په نتيجه کې هغه ټول معارف او احکام چې د کليسا لخوا د مقدس کتاب او يا په کوم بل شکل کې خلکو ته رسيدلي ؤ، او يا يې په وړکتوب کې د کوم عقلي بحث څخه پرته په ذهن کې ترسيخ شوي ؤ، او يا هم هغه افکار چې عقل د هغې په باب کامل يقين ته نه وه رسيدلي داسې ټول معارف د ديکارتي منهج او تگلارې په نتيجه کې د سوال لاندې راغلل او خپل حيثيت يې د لاسه ورکړ، او مرجعيت يې بايلوده.

له بل پلوه ديکارت هم يو د مادي مذهب لرونکو فلسفيانو له جملې څخه وه او د نړۍ په باب يې ماشيني نظريه درلوده، او تصور يې دا وه چې ټول کائنات د درې موجوداتو څخه عبارت دی، لومړی: ماده، دوهم: نفس، او دريم: الله، دی د نفس او الله څخه پرته نور د هر څه په باره کې د مادي او ماشينی نظريی قائل وه.

د ديکارت دې نظرياتو کليسايي نظام ته داسې مستحکمه ضربه متوجه کړه چې په پاي کې د هغې د له منځه تللو لامل وگرځيدل، همدا کافي وه چې ديکارت د کليسا د تعذيب د پنجې لاندې راشي، مگر چونکه ديکارت له يوې خوا غوښتل چې د هغې فلسفه په اروپا کې د ارسطو د فلسفې ځای ونيسي، او له بلې خوا يې غوښتل چې په اطمينان سره خپل علمي بحث ته ادامه ورکړي او د تفتيش د محاکمو په لاس د هغه انجام سره مخامخ نه شي چې (جوردانو بورنو) او د هغې په څير نور ډير خلک ورسره مخامخ شوي ؤ، او دا يواځې هغه وخت ممکن وه چې کليسا او د کليسا واکداران خفه نه کړي[3]، له دې امله يې هر هغه څه چې د کليسا واکداران پرې خفه کيدل يا خو اصلا نه نشرول او يا به يې د خپل نوم څخه پرته نشر ته سپارل.

کليسايي عقائد د عقل څخه لوړ دي!

د همدې ملاحظې له امله ديکارت د خپل منهج لومړي قاعده په ټولو معارفو تطبيق کړه او يواځې وحي او دين يې ددې قاعدې څخه مستثنی وگرځول، د خپل شک اجراء يې د عقيدې په مباحثو کې نه کوله، ويل يې چې عقيده د عقل د مجال څخه بيرون شي دي، او ايمان يې د ارادی[4] د افعالو له جملې څخه باله، نه د ذهن او عقل د افعالو څخه، او عقل يې په فلسفي بحث کې منحصر گاڼه، او ويل يې: ايماني او ديني مباحث د عقل په دايره کې نه راځي بلکې دا د عقل د دايرې څخه پورته شيان دي، هغه زياتوي: نو دا هيڅکله د حکمت غوښتنه نه ده چې دا عقايد موږ خپلو ضعيفو عقلي استدلالاتو ته وسپارو او د هغې تابع يې وگرځوو، او دا ځکه چې په دې باب

---

[1] - الموسوعة الفلسفية المختصرة ، مراجعه: د. زکی نجيب محفوظ ص ۱۴۹.

[2] - الموسوعة العربية الميسرة ج ۲ ص ۸۸۷.

[3] - مگر ددې ټولو کوښښونو سره سره هغه د کليسا د غضب څخه بچ نه شو، په الحاد متهم کړي شو او په ژوند او مرگ د کليسا د غضب څخه بچ نه شو، دې لپاره وگوری: قصه النزاع بين الدين والفلسفه د. توفيق الطويل ص 173 – 176

[4] - په دی معنی چې عقائد څه بيرونی حقيقت نه لري، بلکه دا د ارادی پورې تړلي شيان دي، يعنی دين دی ته وايې چې يو څوک مثلا په خپلی ارادی سره د حضرت عيسی عليه السلام مرجعيت قبول کړي، ددی معنی دا نه ده چې هغه په حقيقت کی مرجع دی يا نه دی، او په داسی افعالو د صحيح او غلط حکم هم نه کيږي.

بحث یواځې او یواځې د اسماني مدد (وحي) په ذریعې ممکن دي، چې الله تعالی یې په خپلو خاصو بندګانو نازلوي، او کله چې دا وحي راشي نو دفعتا پرته د عقلي استدلال څخه دا عقیده داسې مرحلې ته پورته کړي چې هغه معصومه وي او د غلطۍ هیڅ احتمال په کښې نه وي[1].

دیکارت په حقیقت کې د علم په باب د ازدواجیت قائل وه، او دا به یې ویل چې کیدلي شي چې یوه قضیه د علم په معیار په بشپړه توګه نادرسته او غلطه وي خو هم هغه حکم د دین له نظره درست او صحیح وي او په دې کې هیڅ ډول تناقض نشته او دا ځکه چې د دین او علم د بحث میدانونه مختلف دي، په دې باب امیل بوترو وایي: دیکارت د علم او دین ترمنځ د استقلال په اصل تاکید کوي، چې د علم میدان طبیعت دي، او موضوع یې د طبیعت د قوتونو څخه استفاده ده، او وسائل یې تجربه او ریاضي منهج دي، او دین په اخرت کې د خلکو د انجام څخه بحث کوي، او په یو څو ځانګړو او ډیرو بسیطو او ساده عقایدو ولاړ دي چې د (منځنیو پیړیو د مدرسي الهیاتو) سره هیڅ تړاو نه لري، نو د علم او دین ترمنځ هیڅ مناسبت او د تعارض مجال نشته، او د دواړو څخه یو هم د بل تر تسلط لاندې نه دي، نو که دا دواړه (علم او دین) په طبیعي او روغه توګه پرمخ ولاړ شي نو هیڅ کله به هم یو بل سره مخامخ نه شي، او هغه زمانه تیره شوه چې دین به خپل نتایج په فلسفي باندې فرض کول، او دفلسفي کار به یواځې دا وه چې د هغې داصولو لپاره دلایل ولټوي او د هغې اصول شرح کړي، لکه په منځنیو پیړیو کې به چې کیدل، نو علم او دین په ذاتي توګه یو د بل څخه مستقل شیان دي[2].

یو شمیر څیړونکي وایي چې د دیکارت دا نظر هم په حقیقت کې د کلیسایي عقایدو په باب ددې څرګندونه وه چې دا ټول عقاید د عقل سره مخالف دي، مګر څرنګه چې د کلیسا د عقائدو په باب د مطلق ایمان څخه د مطلق عقلانیت او د هغې پر بنسټ بیا د مطلق الحاد په لور د انتقال لپاره د یوې انتقالي زمانې یافترې اړتیا وه نو د علم او دین (وحي) د ازدواجیت[3] په باب د دیکارت او د هغه په څیر د نورو فلسفیانو دا رای په حقیقت کې همدا انتقالي زمانه ده.

(ب ـ پایل (B - Payle) ۱۷۰٦م)

یو له هغو فلسفیانو څخه چې د کلیسا له ویرې څخه یې خپل اصلي افکار نه شو برملا کولی، خو د تهکم[4] تر پردې لاندې او په استهزائي اسلوب کې یې د کلیسا پر دین په ډیره ژوره توګه نقد کړی، هغه (ب ـ پایل) دی، دا فیلسوف هم په فرانسه کې زیږیدلی دی، او بیا د کلیسا لخوا هالینډ ته تبعید کړ شوی دی، تر ټولو دمخه یې د انجیل ددې آیت چې (أجبروهم على اعتناق دينكم...) او په همدې باب د کلیسا د یو پخواني ستر مشر أوګسطین په اقوالو د رد او د دیني تسامح د اثبات لپاره یې د (په ایت (أجبروهم...) تر سرلیک لاندې کتاب ولیکه، دا کتاب په کال ۱٦۸٦م کې خپور شو، بیا یې (قاموس فلسفي) ولیکه، په دې کتاب کې یې هغه ټول اعتراضات راټول کړل چې د نصرانیت او ددې دین د بنسټیزو عقایدو د ابطال او ردولو لپاره ترې د اروپا خلکو استفاده کوله، ددې ترځنګ یې کله چې د هغو قصو او خرافاتي واقعاتو په اساس چې د حضرت داود علیه السلام په باب په مقدس کتاب کې راغلي په ډیر صراحت سره ولیکل چې دا (چې مقدس کتاب یې د الله حبیب ګڼي) داسې څوک دی چې ته ورسره مصافحه کول هم نه تحمل کوې! او کله چې له دې امله د خلکو غصه را وپاریدله نو هغه د ځان خلاصولو لپاره وویل: دا د عقیدې مسائل دي او عقل باید د عقیدې څخه لیرې وساتل شي.

پایل دا هم وایي چې که یو څوک د عقل او منطق پر بنسټ مسیحي عقائد ومني نو هغه حقیقي مسیحي نه دی، حقیقي مسیحي هغه وخت انسان کیدلی شي چې هغه څه ومنی چې د عقل او منطق څخه اوچت وی، او هر څومره چې انسان د عقل او منطق څخه لیرې او مستبعد شیان انسان ومني هومره یې د ایمان قدر او قیمت زیات وي، په ظاهر خو پایل په دې توګه د ایمان او عقیدې څخه دفاع کوله خو په حقیقت کې یې د کلیسایي دین د عقل او منطق سره متضاد ثابتاوه.

همدا راز ددې اعتراض په ځواب کې چې هغه په خپل فلسفي قاموس کې د هغه چا ډیر تعریفونه کړي چې هغوی د الله تعالی د وجود څخه انکار کوي، پایل وایي: که ما داسې ملحد پیدا کړی وای چې د الله د وجود څخه انکار کوي، او کردار یې هم خراب وي نو ما به د هغه ډیر زیات مفاسد بیان کړي ؤ، خو ما د تاریخ په اوږدو کې داسې څوک پیدا نه کړ، خو بالعکس هر هغه مجرم چې د هغه ګناهونه او فساد انسان لړزوي هغوی ټول د الله په وجود ایمان لري، او دا ددې دیني عقیدې طبیعي نتیجه ده چې وایي شیطان دی چې انسان ګناهونو ته هڅوي، بیا وایي: په دې توګه انسان د ابلیس سره شباهت لري ـ ځکه هغه هم د الله د وجود انکار نشي- کولی او دا متدین ظالم انسان هم همداسې دی ـ او آیا دا د الله د لوی حکمت دلیل نه دی چې په تاریخ کې په لویو ګناهکارانو کې یو هم ملحد نه وه، او د څومره ملحدینو واقعات او حالات چې موږ ته رارسیدلي دي هغوی ټول د مروّت او شرافت خاوندان ؤ، او دا په دې خاطر چې الله انسان د لوی فساد څخه وساتي، ځکه که الحاد او ګناهونه دواړه سره په یو چا کې یوځای شوی وای نو دا دنیا به د ګناهونو طوفان پرمخ اخیستی وای[5].

په دې ډول پایل د کلیسایي نصرانیت او عقل او منطق ترمنځ تناقض هم ثابت کړ، او د کلیسایي عقیدې برجونه یې هم ونړول، او دا ټول کار یې له کلیسایي عقیدې څخه د دفاع په نوم کاوه، نو په دې توګه وتوانید چې ځان د کلیسا د تفتیشي محاکمو د تهدید او محاکمې څخه هم وساتي او خپله خبره هم وکړي.

توماس هوبز (۱۵۸۸- ۱٦۷۹م)

یو د هغه فلسفیانو څخه چې کلیسایي دین ته یې ضربه متوجه کړه توماس هوبز وه، هوبز د انګلستان اوسیدونکی وه، او د یونان د پخوانی مادي فلسفی (د دیموقریطیس او ابیقور د فلسفی) را ژوندی کونکی بلل کیږی، هغه وایي چې دین اصلا په حقایقو ولاړ شی نه دی، بلکې د دین بنسټ د مجهولو قوتونو او مرګ څخه د انسان په ویره ایښودل شوی دی، او خدای ته چې موږ کوم صفات ثابتوو هغه په حقیقت کې څه بی حقیقته اوصاف دی چې زموږ په عجز باندی دلالت کوي، یعنی کله

---

[1] - د دیکارت د دې نظریاتو لپاره وګوري: قصه النزاع بين الدين والفلسفه ص 165 – 171.

[2] - العلم والدين في الفلسفة المعاصرة ص 19 – 20 تاليف اميل بوترو، ترجمة: د. أحمد فؤاد الأهواني، الهيئة المصرية العامة للكتاب، عام 1973.

[3] - په دې معنی چې یو قضیه کیدلي شي چې د عقل او علم له نظره بالکل نادرسته او غلطه وي مګر د دین له نظره هغه بالکل صحیح او درسته وي، د ازدواجیت دا تصور هغه وخت صحیح کیدلي شي چې هیڅ مفهوم ته خارجي واقعیت ثابت نه کړي شي او هغه یواځې نفسي قضیا وبلل شي لکه سوفسطائیان چې وایي، او که څوک چې د دیني معتقداتو هم خارجي وجود شته نو بیا دا خبره هیڅکله هم نه صحیح کیږي چې دوه متضاد شیان دي صحیح او درست وي، د بیلګې په توګه زمکه دې په یو وخت کې متحرکه او ساکنه وي، او یا دې مسطحه او بیضوي الشکله په یو وخت کې وي.

[4] - تهکم استهزائی اسلوب ته ویل کیږی.

[5] - قصة النزاع بين الدين والفلسفة ص ۱۷۸- ۱۸۰

چې موږ هغه نه پيژنو نو له دې امله هغه ته دا ډول صفات ثابتوو، او هدف مو په کې دا وي چې موږ هغه مجهول قوت په داسې صفاتو وستايو چې د هغې عظمت په کې بيان شوي وي ترڅو هغه له موږ څخه خوشحاله شي[1] د دين په رابطه د توماس هوبز نظر دا وه چې دا په سياسی لحاظ ګټور دی، او د حاکم په لاس کې په خلکو باندی د حکومت کولو يوه وسيله ده، نو بناء پکار دا ده چې د عقيدی، عبادت، او د مقدس کتاب د تفسير پوری تړلې ټول مسايل د حاکم پوری اړه ولري، او د هغی خبره په کې نهائي وي، په دی توګه هغه دی نتيجی ته رسيږی چې دين يوازې د بانفوذه اشخاصو او حکومتونو د اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره يوه وسيله ده[2] همدا راز هوبز د اخلاقو په رابطه په بشپړه توګه د ابيقور (يخوانی يوناني فلسفي) تابع وه، اخلاق د هوبز په نزد د لذت او انانيت په بنسټ ولاړ دی، او هر انسان د بل لپاره داړونکی درنده دی، هغه اخلاق د يوی وسيلی په څير معرفی کوي او ماديت او نفعيت يې بنسټ ګڼي[3].په دی توګه هوبز دين ته په عامه توګه او کليسايي دين ته په ځانګړی توګه داسی ګذار متوجه کړ چې په پايی کې د کليسا په شکست منتج شو.

جان لاک (J. Locke) ۱۷۰۴م

جان لاک چې يو انګريز پروتستانتي فيلسوف ؤ سره له دې چې د خپل پروتستانتي مذهب څخه يې کلکه دفاع کوله، او په دې باب يې يو کتاب هم ليکلي چې په هغی کی يی د دی خبری د اثبات کوښښ کړی دی چې وحي او مسيحي دين د عقل سره هيڅ تناقض نه لري، او د دين او فلسفې ترمنځ توفيق او هم غږي هم آسانه او ساده کار دی، ددې کتاب نوم ؤ (The Reasonableness of Christianity) يعنې (د عقل سره د مسيحيت تطابق) مګر دوه داسې آراء يې غوره کړل چې هغه کليسا او د هغه وخت د کليسايي دين د ځان لپاره خطرناک بلل، دا دوه مسايل په لاندې ډول ؤ:

لومړی: د حکومت او وحې د تسلط څخه د عقل آزادي: جان لاک په ډيره کلکه توګه د عقل څخه دفاع وکړه او هغه يې د (حکومت) او (نقل) يعنی نصوصو او وحي د تسلط څخه د ژغورلو لپاره سخته مبارزه وکړه، په دی باب يې خپل مهم فلسفی اثر (Essay on Human Understanding) يعنې (د انسانی عقل په باب يو مضمون) نومی کتاب وليکه، په دی کتاب کې يې ددې خبری د اثبات کوښښ کړی چې تجربه د هر ډول معرفت منبع او مصدر دی، يوازې احساس دی چې د هغی څخه موږ ته د موجوداتو بيروني صورتونه ترلاسه کيږي، او يوازې د عقلي تأمل او تفکر په ذريعه موږ ته ذهني صورتونه په لاس راځي، نو په دې توګه يې معرفت او علم د حکومت له تسلط څخه ازاد کړ، او علمي حقيقت يې د هغه وخت د خرافی دين د قيودو څخه هم وژغوره، او دا په طبيعی توګه د کاتوليکی دين لپاره يوه لويه ضربه په دی وه چې هغوی د هر معرفت مصدر يوازې او يوازې د خپل مقدس کتاب نصوص بلل، او نور هر ډول معرفت او علم ته د هغوی په اند بايد د مقدس کتاب په رڼا کې وکتل شی، که چېرته د هغی سره موافق وی نو د منلو وړ به وی او که د هغی سره مخالف وی نو که د هری لاری او هر دليل په اساس چې ثابت شوی وي هغه نادرست بلکې کفر او هرطقه بلل کيده.

ددې ترڅنګ سره له دې چې جان لاک پخپله مسيحي وه مګر په دې يې تصريح کوله چې که وحي د عقل سره په تعارض او تناقض کې واقع شي، نو بايد وحي مسترد کړای شي، او په هيڅ ډول بيا د منلو وړ نه ده، او دا ځکه چې د وحي څخه ترلاسه شوی علم او معرفت په هغه درجه قطعي نه دی په کوم درجه چې د عقل څخه ترلاسه شوی علم او معرفت يقيني او قطعي وي، هغه په دې باب وايي: (ومن استبعد العقل ليفسح للوحي مجالا فقد أطفأ نور كليهما، وكان مثله كمثل من يقنع إنسانا بأن يفقأ عينيه ويستعيض عنهما بنور خافت يتلقاه بواسطة المرقب من نجم سحيق!)[4] څوک چې عقل يو طرف ته کوي چې د وحې لپاره ميدان خالي کړی په حقيقت کې دا انسان د عقل او وحي –دواړو- نور او رڼا له منځه وړي، او مثال به يې د هغه چا په څير وي چې بل انسان ته په دی قناعت ورکوي چې خپلې سترګې وباسي (ړندې کړي) او د هغو په بدل کې په هغې تتې رڼا باندې اکتفاء وکړي چې د يو بې نهايته ليرې ستوري څخه موږ ته د کوم تلسکوپ په ذريعه را رسيږي!.

دوهم: د اعتقاد آزادي: دوهمه مسأله چې جان لاک مطرح کړه او کليسا او کليسايي تفکير ته يې پرې ګذار متوجه کړ هغه د عقيدې د ازادی قضيه وه، د جان لاک څخه دمخه د کليسا د استبدادي نظام تصور دا ؤ چې هيڅوک د اعتقاد په غوره کولو کې ازاد نه دی، بلکې هر چا به خپل ځان په دې مجبور ګاڼه چې مسيحيت ومنې، ددې ترڅنګ کله چې توماس هوبز دا وليدل چې د کليسا مشرانو هغه واک او اختيار چې هغوی ته حاصل ؤ غلط او نادرست استعمال کړ نو ددې غوښتنه يې وکړه چې دا واک بايد د کليسا له مشرانو څخه واخيستل شي او حاکمې طبقې ته دې وسپارل شي، او دا ځکه چې دوی د خپل عادل استبداد په ذريعه په دې توانيږي چې هغه ديني مسايل کنټرول کړي چې هغه د شخړو او جدل لامل ګرځي، نو بناء دوی ته دا حق حاصل دی چې خپل رعيت د هغه دين په منلو مجبور کړي چې دوی يې غواړي، مګر ددې دواړو نظرياتو برعکس، جان لاک د عقيدوي آزادی قائل ؤ، چې بايد عقيده نه د دولت او نه هم د کليسا د تاثير لاندې وي، او دا ځکه چې عقيده د قناعت په نتيجه کې انسان خپلوي او دا قناعت د زور له لارې نه شي مسلط کيدلی[5].

پيندکت سپينوزا (Spinoza)

يو د هغه فلسفيانو څخه چې نصرانيت يې نقد کړ هغه يهودی مشربه فيلسوف وه چې سپينوزا نوميده، سپينوزا د وحدة الوجود قائل وه، هغه الله او طبيعت يو شی ګڼل، هغی به دا (الله چې هغه د هغی په نزد د طبيعت دوهم نوم دی) حقيقی ازلی موجود ګاڼه، او هغه غير متناهی جوهر به يې باله چې پخپله قائم دی او په خپل وجود کې کوم علت ته اړتيا نه لری، لانهائی تفکير د هغی د اعراضو څخه دی، بشری نفوس او محسوس اجسام د هغی احوال بلل کيږی، په دی توګه سپينوزا د خالق او خلقت تصور مسترد کړ چې ټول اديان پری اعتراف کوي، او رای دا وه چې ټول کونی ظواهر د الله څخه صادريږی[6].

---

[1] - تاريخ الفلسفة اليونانية، يوسف کرم، ص۴۰، قصة الفلسفة ول ديورانت ص ۳۱۷.

[2] - وګورئ: الله فی الفلسفة الحديثة ص ۱۴۰.

[3] - تاريخ الفلسفة الحديثة، يوسف کرم ص ۵۵- ۵۶.

[4] - د جان لاک د نظرياتو د تفصيل لپاره وګورئ: قصة النزاع بين الدين والفلسفة ص ۲۰۷.

[5] - د تفصيل لپاره وګورئ: قصة الصراع بين الدين والفلسفة ص ۲۰۶-۲۰۸.

[6] - په صدور او خلقت کی فرق دی، او هغه دا چې صدور له ارادی پرته صورت نيسی، او خلقت په ارادی پوری تړلی دی.

همدا د وحدة الوجود د مذهب له امله سپينوزا د نصرانيت او همدا راز د نورو اديانو د بنسټيزو قواعدو نه انکار وکړ، هغه -سره له دې چې په تاريخي لحاظ يې په حضرت مسيح عليه السلام ايمان درلود-، مګر د الله تعالى د عنايت[1] او رحمت منکر ؤ، په اخرت کې د بېرته راژوندي کېدو، ارواحو او پرښتو انکار يې کاوه، د غائي علتونو[2] څخه يې انکار کاوه، د الله اختيار او آزادي يې مستبعده ګڼله، د نصرانيانو د مقدس کتاب ظاهر يې نه قبلولو، ځکه چې په هغه کې داسې څه ؤ چې د هغه ذهن پرې نه خلاصيده، لکه د الله صفات او داسې نور. په دې توګه سپينوزا لکه (ولف) چې وايي: د خپل وخت دوه مقتدر نظريات او مذهبونه يې مسترد کړل، لومړی په حرفي توګه د مقدسو نصوصو فهم او په هغې التزام کول، او دوهم معجزات او خارق عادت کارونه.

د لومړي مذهب په باب يې نظر دا وه چې اصلا عقل د هر څه د حاکميت څخه ازاد دی، که هغه مقدس کتاب وي او که هر څه وي، په عين وخت کې مقدس نصوص تاريخي وثيقې دي، او د ټولو تاريخي او ادبي وثيقو په څير دا هم په استعاراتو او مجازاتو مشتمل دی، او دا هم د حکمت له امله، ځکه چې ددې اصل هدف دمشاعرو راپارول دي، نو که دا په ظاهر باندی حمل کړای شي دا به درست نه وي، بلکې دې کې بايد داسې تاويل وکړل شي چې د عقل سره هم برابر شي او د فهم وړ هم وګرځي.

همدا راز يې د مقدس کتاب په باب د نقد پيل وکړ او د متن په لحاظ يې ددې نقد وکړ، او دا يې ثابته کړه چې کوم کتاب چې حضرت موسى عليه السلام ته منسوب دی هغه د حضرت موسى عليه السلام د وخت نه ډېر وروسته ليکل شوی دی، ځکه په هغه کې د حضرت موسى د مرګ تذکره ده او دهغه له مرګ څخه وروسته دهغه مرثيې (ويرنې) په کې دي، دا په سفر التثنية کې دی او له دې وروسته ددې کتاب ليکونکی وايي: (د موسى عليه السلام نه وروسته د هغه په څير بل پيغمبر نه دی راغلی) همدا راز اسپينوزا دا ثابته کړې چې په تورات کې د ځايونو داسې نومونه راغلي چې هغه د حضرت موسى عليه السلام د وفات نه ډېر وروسته په هغه ځايونو باندې ايښودل شوي دي[3]. په دې توګه اسپينوزا په هغه وخت د کليسايي تصور سره په ټکر کې واقع شو ځکه کليسا دا تصور درلود چې په مقدس کتاب کې وارد شوي ټول نصوص په ظاهر باندې حمل دي او هيڅ تاويل په کې درست نه دی، او عقل په دې نصوصو حاکميت او تسلط نه لري، بلکې عقل بايد ددې تابع وي، ځکه د علم او معرفت يوازينی مصدر د مقدس کتاب نصوص دي.

همدا راز يې له معجزاتو او خارق عادت کارونو انکار وکړ ځکه کله چې د هغه په نزد الله او طبيعت د يو شي نوم دی نو د خوارق د اثبات څخه د طبيعي حوادثو او د الله تعالى د فعل ترمنځ تناقض او تعارض لازميږي، او دا درست کار نه دی، له دې امله يې دا عام تصور يې مسترد کړ چې د خوارق عادت په اثبات د الله تعالى عظمت ثابتيږي او د نفي له امله يې د الله تعالى انکار لازميږي[4].

اسحاق نيوتن (۱۶۴۲- ۱۷۲۷م) يا نيوتني انقلاب

يو له هغو شخصيتونو څخه چې په دې پيړۍ کې پيدا شو او سره له دې چې پخپله يې د الله تعالى په وجود قوي ايمان هم درلود مګر د الحاد په غېږ کې يې د اروپا د غورځولو لپاره بشپړه زمينه برابره کړه هغه اسحاق نيوتن وه (چې په کال ۱۶۴۲م کې پيدا شوي) اسحاق نيوتن چې کله د کوپرنيک، برنو جردانو او ګاليلو د اکتشافاتو په رڼا کې د جاذبيت نظريه وړاندې کړه او دا يې د رياضي په يو شامل قانون باندې ثابته هم کړه نو دې کار هغه خلک چې د کليسا د استبداد په نتيجه کې د دين څخه بېزاره شوي ؤ دې نتيجې ته ورسول چې (د طبيعي ظواهرو تفسير د يو بل سره د ارتباط[5] په ورکولو ممکن دی، نو بناء دې ته اړتيا نشته چې انسان په دې ايمان ولري چې په کائناتو کې کوم داسې قوت (يعنې الله) هم مداخله کوي چې هغه د دې کائناتو جزء نه وي)[6] همدا د نيوتن نظريه وه چې په حقيقت کې يې (طبيعي دين) ته لاره هواره کړه او دې نظريې ته په بشپړه توګه ظروف اماده کړل چې دا کائنات د يو مشين په څير د کوم غيبي قوت د مداخلې څخه پرته حرکت کوي، دا نظريه د (ميکانيکي نظريې) په نوم ياديږي، چې د نيوتن څخه وروسته تقريبا د ټولو فلسفيانو او ساينس پوهانو رايې وه.

د نيوتن د نظريې اغيزې

کله چې نيوتن د جاذبيت نظريه تقديم کړه نو د کليسايي دين مخالفينو ـ چې د کليسا دغلط او نادرست دريځ په نتيجه کې مطلق دين مخالفين وګرځيدل ـ د داسې يو بري احساس وکړ چې اوس نو په دې کائناتو کې پيښيدونکې هره پيښه د دې قانون په اساس تفسير کېدلی شي، له دې امله نو د کوم داسې غيبي قوت په وجود ايمان ته اړتيا نه ليدل کيږي چې مخکې به خلکو د دې پيښو نسبت هغې ته کاوه، همدا راز د کليسا، علم او فلسفې ترمنځ په روان کشمکش کې د علم او فلسفې دريځ قوي شو، د کوپرنيک، برنوجردانو او ګاليلو نظريات هم صحيح ثابت شول، او د کليسا ضعيف او کمزوری موقف نور هم ضعيف شو، له همدې امله سره له دې چې نيوتن د الله په وجود باندې ايمان درلود ـ او دا يې د نظريې جزء وه چې الله دا کائنات جوړ کړي او دا د يو ساعت په څير د جاذبيت د قانون سره سم حرکت کوي، او د الله مداخلې ته هغه وخت اړتيا پيدا کيږي چې کله کومه سياره د خپل مدار څخه ووځي، چې هغه يې بيرته خپل مدار ته راولي ـ مګر کليسا د هغې پر ضد ودريده او هغه

---

[1] - د الهي عنايت تعريف فلسفيان داسی کوي: (العناية هی علم الله بما ينبغی أن يکون عليه الوجود حتی يکون علی أحسن نظام و أکمله) المعجم الفلسفی، د. جميل صليبا ج ۲ ص ۱۱۰.

[2] - غائی علت تعريف داسی کوي: هی التی يکون وجود الشیء لأجلها يعنی علت غائی هغه څه ته ويل کيږی چی د يو شی وجود د هغی له امله منځ ته راځی، دی ته علة العلل هم ويل کيږی، دی لپاره وګوری المعجم الفلسفی ج۲ ص ۹۶.

[3] - دی لپاره وګوری د اسپينوزا کتاب رسالة فی اللاهوت والسياسة ترجمة دکتور حسن حنفی او په ځانګړی توګه اوم فصل تفسير الکتاب، او اتم فصل البرهنة علی أن الأسفار الخمسة ليست صحيحة ص ۲۳۲ او له دی وروسته، طبع دار التنوير للنشر والطباعة والتوزيع، بيروت، لومړی طبعه کال ۲۰۰۵م تقديم د. فؤاد زکريا.

[4] - د تفصيل لپاره وګوری رسالة فی اللاهوت والسياسة ص ۲۱۳ شپږم فصل المعجزات.

[5] - په دې توګه چې هره ظاهره د بلې لپاره مباشر علت وي او يا د بلې ظاهرې معلول وي، ددوی د نظر سره سم نور نو په الله باندې ايمان ته اړتيا نشته ځکه دوی په الله تعالى ځکه ايمان درلود چې د دنيوي ظواهرو تفسير ورته مشکل وو او بايد دا ظواهر يې ما وراء الطبيعي قوت ته منسوب کړي، خو دوی چونکه په دې نه پوهيږي چې د کومې ظاهرې د مباشر علت د معلومولو معنی دا نه ده چې غائي علت (چې هغه الله تعالى دی) انسان تجاهل کړي، ځکه چې په دې کائناتو کې بلکې د علت او معلول ددې قانون په ايښودلو کې مؤثر حقيقي يواځې او يواځې الله تعالى دی.

[6] - العلوم والدين ص۱۹.

يې تهديد کړ، د کليسا دليل دا وه چې د نيوتن دا نظريه به د الله د وجود څخه په انکار باندې تمامه شي، او دا ځکه چې هغه قوانين چې دوی وضع کړل هغه ددوی په نظر حتمي ؤ، يعنې په هغه کې هيڅ ډول بدلون ممکن نه وه، نو بناء دا ناممکنه خبره وه چې هغه سائنس پوهان او رياضي پوهان چې د نيوتن په فيزيک يقين ولري هغه دې د کومې معجزې او کوم خارق عادت شي په وقوع، او يا د کوم غيبي قوت وجود ته په اړتيا ايمان ولري، د نيوتن د نظريې سره سم د معجزاتو زمانې چې خلکو به پکښې په غيبي موجوداتو ايمان درلود هغه زمانې ولاړې، بلکې د دې اړتيا هم د هغوی له نظره منتفي شوه چې د دې کائناتو د چلولو لپاره دی د الله تعالی او يا کوم غيبي قوت ضرورت او اړتيا وي، او دا ځکه چې دا کائنات کله ـ د نيوتن د نظريې سره سم ـ الله تعالی جوړ کړل، او د جاذبيت قانون يې وضع کړ نو بيا هر څه پخپله د همدې قانو سره سم حرکت پيل کړ پرته له دې چې د کوم غيبي قوت يا خدای مداخلې ته اړتيا ولري، نيوتن خو د کائناتو د حرکت د پيل لپاره د الله تعالی د وجود په اړتيا ايمان درلود مگر وروستني ساينس پوهان دې ته هم اړ نه ؤ، بلکې د هغوی په نزد انسان د الله تعالی په وجود ايمان ته هغه وخت اړتيا پيدا کوي چې کله په کائناتو کې د داسې څه سره مخامخ شي چې د الله تعالی د موجوديت څخه پرته يې تفسير ممکن نه وي، او کله چې په کائناتو کې هر څه په مادي لحاظ او د نيوتن د قوانينو سره سم تفسير کيدل ممکن شو نو بناء د الله تعالی په وجود باندې ايمان ته هيڅ اړتيا پاتې نه شوه.

په دې توگه دا ويلی شو چې د اولسمې پيړۍ د نورو فلسفيانو د افکارو ترڅنګ د نيوتن دې نظريې په وروستيو پيړيو يعنې اتلسمه او نوولسمه پيړۍ کې د اروپا د لرليد د تشکيل په باب ډيرې خطرناکې پايلې درلودې، همدا نظريه د طبيعي دين (Deism) او يا په بل عبارت د (Naturalism) او د کائناتو په باب د ماشيني نظريې، او بالآخره د بشپړ الحاد په لور لومړی گام او بنسټ ثابت شو، همدې نظريې عقلي مذهب تقويه کړ، د (Deism)[1] يا ربوبيت مذهب يې ايجاد کړ، او د اروپا د اوسني الحادي فکر بنسټ يې کيښود، دا ټول سره له دې چې پخپله نيوتن د الله تعالی د وجود قائل وه.

د دارون نظريه او د هغې پايلې

د نيوتن نظريې چې کله د فلکياتو د حرکت په باب مادي تصور وړاندې کړه نو اروپا ـ چې د کليسايي مسيحيت د استبداد او ظلم څخه په تنګ شوې وه، او اروپايان چې د هر ډول علمي پرمختګ سره د کليسا د بشپړې دښمنۍ له امله د کليسا او کليسايي دين څخه بيزاره شوي ؤ ـ دا يو فرصت وباله چې د مطلق دين سره يې د مخالفت وسيله وگرځوي، بلکې د الله د وجود څخه د انکار فرصت يې وبولي، او ووايي چې له دې مخکې خلکو د الله په وجود ځکه ايمان درلود چې د افلاکو او سياراتو حرکت يې د الله د وجود څخه پرته نشو تفسير کولی، مگر اوس دا د نيوتن د قوانينو په نتيجه کې ممکن شوه نو بناء د الله په وجود باندې ايمان لرلو ته اړتيا پاتې نه شوه، او په دې توگه دا د الحاد په لور يو بل لوی گام وگرځيده.

د دې ترڅنګ چې کله دارون د موجوداتو په رابطه عموما او د ژونديو ژوو په رابطه په ځانګړې توگه خپله نظريه وړاندې کړه، دی ـ سره له دې چې هيڅ علمي بنسټ او اساس يې هم نه درلود ـ د اروپايانو هغه الحادي ذهنيتونه دې ته وهڅول چې د بشپړ الحاد په لور يو بل گام هم اوچت کړي، د دارون د ساينسي- فرضيې[2] لنډيز دا وه چې:

لومړی: ټول ژوندي موجودات په پرله پسې توگه د يو ارتقائي عمل (پرمختګ) څخه تيريږي، په داسې توگه چې ادنی په اعلی او اعلی د هغې څخه په اعلی بدليږي، او دا چې انسان د دې ارتقاء او پرمختګ وروستی شکل او منتهی ده.

دويم: د ژوو او حيواناتو د څه انواعو پاتې کيدل او د څه نورو له منځه تلل په حقيقت کې د هغې مقابلې او کشمکش نتيجه ده چې د بقاء او پايښت لپاره د دې انواعو ترمنځ موجوده ده، او دا ځکه چې يواځې هغه انواع باقي پاتې کيږي چې له نورو څخه بهتر او په دې مقابله کې ځان د بقاء وړ ثابت کړي، او کوم ډول (نوع) حيوانات چې د بقاء لپاره هڅې نه کوي نو هغه ضعيف کيږي او په پای کې له منځه ځي.

دريم: د حيواناتو په جسم کې چې کوم غړی مهمل پاتې شي او کومه ټاکلې دنده ونه لري، هغه غړی هم ضعيف کيږي او په پای کې له منځه ځي، تر دې چې کله خو يې هيڅ اثار هم پاتې نه شي، او کله کله يې بيا يو څه اثار پاتې وي چې په هغې دلالت کوي.

دا په اصل کې د ژونديو حيواناتو په باب د دارون نظر وه بيا دا ټول مادي وجود ته تعميم کړی شو، او وويل شو چې دا ټول کائنات د غازي کتلې څخه د همدې طبيعي تطور او پرمختګ د قانون سره سم رامنځته شوي دي، دا کهکشانونه، ستوري، سيارات، بيا د تطور په نتيجه کې هغه مواد چې د ژوند صلاحيت په کې وه، بيا دا په نباتاتو بدل شول، او بيا يې د يو حجربي حيوان شکل غوره کړ، او بيا ترې نور حيوانات رامنځته شول، او په دې توگه (د تطور او ارتقاء) فرضيې د يو مذهب شکل غوره کړ.

د الحادي تصور پلويانو دا بې سره او پښو فرضيه د يوې علمي نظريې په حيث تقديم کړه او دومره يې ترويج کړه چې ډير پوه خلک[3] يې هم د تاثير لاندې راوړل، او موخه او هدف يې دا وه چې د دې په بنسټ دوی د دې کائناتو خلقت توجيه کړی شي او دا ادعاء وکړی شي چې د کائناتو موجوديت انسان دې ته نه اړ کوي چې د الله په وجود دې ايمان ولري، او دا ځکه چې دا ټول کائنات ـ د دوی په اند ـ د طبيعي تطور د قانون سره سم د يو بسيط گاز د کتلې (غونډوسکي) نه پيدا شوی دی، په دې توگه چې دا بسيط گاز لومړې په مرکبو گازونو بدل شو، بيا ترې کهکشانونه او سيارې او ستورې جوړ شول[4]، بيا ترې هغه مواد پيدا شول چې د ژوند صلاحيت يې درلود، او بيا ترې حيوانات راپيدا شول، په دې توگه دا نظريه د اوسنۍ زمانې د الحاد لپاره يو بل بنسټ وگرځيده، سره له دې چې يو شمير پوهان په دې نظر دي چې دارون د ذاتي تولد او تطور قائل نه وه بلکې په دې يې ايمان درلود چې په ماده کې الله تعالی دا ځانګړتيا او خاصيت اچولی دی چې هغه تطور کوي، اسماعيل مظهر په خپل کتاب ملقی السبيل فی مذهب النشوء والارتقاء کې د دارون د کتاب (اصل الأنواع) څخه داسې ډير عبارتونه راوړي دي چې پکې د الله په خالقيت ايمان ترې په ځرگنده توگه واضح کيږي، د هغه کتاب د پنځلسم فصل څخه د دارون د عبارت داسې ترجمه نقل کوي: *(هناک مؤلفون من ذوي الشهرة و بعد الصيت مقتنعون بالرأي القائل*

---

[1] - هغه نظريه ده چې وايي چې د دې کائناتو څخه دا ثابتيږي چې يو الله شته چې دا کائنات يې پيدا کړي دي، او بيا يې د يوې مکملې برنامې سره پريښي دي چې حرکت وکړي، هيڅ ډول مداخله په کې ځوک نشي کولی، د الله د اثبات او يا د کوم بل غرض لپاره په وحي او يا نبوت، او يا هم په کوم دين باندې ايمان درلودلو ته هيڅ ډول اړتيا نشته.

[2] - د علم په ژبه کې فرضيه هغه افتراض ته ويل کيږي چې د نورو افتراضاتو په منځ کې خو راجح وي مگر تجربې او علمي دليل په اثبات نه وي رسولی.

[3] - تر دې چې ددې فرضيې په نتيجه کې يو شمير مسلمانو علماو ددې څخه انکار وکړ چې آدم عليه السلام دې ابو البشر وي، او وېې ويل چې د آدم عليه السلام څخه دمخه هم په نړۍ کې د انساني تهذيب او تمدن آثار ليدل شوي دي.

[4] - دا تقريبا د لاپلاس سحابي نظريه ده.

بأن الأنواع قد خلقت مستقلة، أما عقليتي فأكثر التئاما مع المضي فيما نعرف من القوانين والسنن التي بثها الخالق في المادة...) يعني يو څه مشهور ليکوالان په دې قانع دي چې د حيواناتو مختلف ډولونه (انواع) په جلا جلا شکل خلق شوي دي، مګر زما عقليت د هغه کشف کړی شوو قوانينو سره تر ټولو زيات اړخ لګوي چې خالق ذات[1] په ماده کې اېښي دي... د دې او داسې نورو عبارتونو څخه دا څرګندېږي چې هغه پخپله د الله په وجود ايمان درلود او په مسيحيت باندې قائم وه او دا يو شمير خلک دا راجح هم ګڼي او دا ځکه چې هغه د (لاهوتي (ديني) زده کړو) لرونکی وه، مګر يوسف کرم وايي: چې دارون په پيل کې د الله په وجود ايمان درلود بيا ورو ورو پکې بدلون او تطور رامنځته کيده تر دې چې په دې يې د افسوس اعلان کاوه چې د عامه خلکو له ويرې يې د خلق او خالق الفاظ استعمال کړي دي، بيا له دې وروسته د (لا أدريت) مذهب ته ورسيده، چې نه د الله په قدرت او عنايت قائل وه او نه يې د تصادف خبره کوله، او اخيري خبره يې دا وه: چې دا مسأله د انساني عقل له دائرې څخه بيرون ده، مګر انسان دا کولی شي چې خپل فرض اداء کړي[2].

په دې توګه د نيوتن او دارون د نظرياتو په نتيجه کې ـ سره له دې چې نيوتن خو په قطعي توګه د الله په وجود پوخ ايمان درلود او د دارون په باب هم همدا ويل کيږي چې د الله په وجود يې ايمان درلود ـ په اروپا کې د الحاد لپاره لاره هواره شوه، او يو شمير ملحدينو دا دواړه نظريات د دې لپاره استعمال کړل چې د عليت د قانون په بنسټ چې د الله په وجود کوم دليل قائم دی هغه نفی کړي[3]،او ساينس د دين په مقابل کې و دروي.

خاتمه

په دې برخه کې مو د غربي تمدن د تاريخي پس منظر او شاليد په باب يو لړ معروضات وړاندې کړل، او لنډيز يې دا شو چې اوسني غربي تمدن په منځنيو پيړيو کې د خپور او مسلط نصرانيت پر ضد يو رد عمل وه، او دا مو هم ولوستل چې د منځنيو پيړيو دا نصرانيت په حقيقت کې د حضرت عيسی عليه السلام د راوړي دين امتداد نه وه، بلکه دا د هغه تحريف شوي دين امتداد وه چې د نصرانيت او مسيحيت په نوم خو مشهور وه مګر په حقيقت کې په بشپړه توګه يو بل دين وه چې د بېلا بيلو لاملونو، او د بېلا بيلو پت پرستانه اديانو د اشتراک په نتيجه کې منځ ته راغلی وه، او بيا په اروپا کې خپور شوی وه، ډير داسې عوامل او اسباب برابر شول چې خلک ددې محرف دين پر ضد قيام وکړي، چې په هغه کې څه داخلي لاملونه او اسباب ؤ چې هغه د کليسا په استبدادي طبيعت، ظلمونو او غير انساني تعامل کې را خلاصه کولی شو، او دا استبداد او ظلمونه او غير انساني تعامل په حقيقت کې د هغه محرف نصرانيت طبيعي نتيجه وه چې په اروپا کې حاکم وه، يعنې دا د هغه دين د غلط تطبيق نتيجه نه وه.

ددې ترڅنګ څه بهرنی اسباب او لاملونه هم ؤ چې خلک يې ددې محرف دين پر ضد قيام ته وهڅول چې مهم ترين سبب يې په بېلا بيلو شکلونو او لارو د اسلامي فرهنګ څخه د اروپايانو اغيزمن کيدل ؤ، هغه فرهنګ چې له مختلفو لارو نه اروپا ته ننوت، په لومړي سر کې د محرف نصرانيت سره د اروپا د خلکو مخالفت انفرادي حيثيت درلود چې ورو ورو يې د يو عام خوځښت حيثيت غوره کړ، چې په دې کې د اسحاق نيوتن فزيکی نظرياتو (چې په عامه توګه يې د سياراتو او فلکي اجرامو حرکت يې په علمي قواعدو توجيه او تفسير کړ) او د داروين نظرياتو مؤثر رول درلود.

مګر د اروپايانو تر ټولو لويه غلطي دا وه چې پرځای ددې چې د علمي پرمختګونو او علمي نظرياتو په وړاندې دريدل د همدې محرف نصرانيت ځانګړتيا وګڼي هغه يې د مطلق دين خاصيت تلقي کړ او په دې توګه اروپا او غرب د الحاد په لور حرکت وکړ چې په پای کې بشپړ عملي الحاد ته ورسيده. په راتلونکی برخه کې به د غربي تمدن هغه نړيوال لرليد بحث کړو چې د مطلق دين سره د معارضې په نتيجه کې يې خپل کړ، له دې امله په راتلونکی ګڼه کې د هغه لوستل هم له ياده ونه باسی.

د مراجعو او مصادرو فهرس

1. ابن رشد والرشدية ارنست رينان، ترجمة: عادل زعيتر، دار احياء الكتب العربية ـ عيسى البابى الحلبى وشركاؤه القاهرة ۱۹۵۷م.
2. قصة الفكر الغربي (افکار و رجال) تاليف: جرين برنتن، ترجمة: محمود محمود، مصر کال ۱۹۶۵م.
3. الالحاد فی الغرب، تاليف: رمسيس عوض،مؤسسة الانتشار العربي، بيروت،و سينا للنشر، القاهرة، مصر، لومړی طبع ۱۹۹۷م.
4. الالحاد و أسبابه (الصفحة السوداء للكنيسة)، أ.د زينب عبد العزيز، دار الكتاب العربي، دمشق، والقاهرة، لومړی طبع ۲۰۰۴م.
5. بولس و تحريف المسيحية، تاليف: هيم ماكبی، ترجمة سميرة عزمی الزين، من منشورات المعهد الدولی للدراسات الانسانية.
6. التاريخ الأسود للكنيسة، تاليف: القس دي روزا، طبع الدار المصرية للنشر والتوزيع، قبرص، نيقوسيا، لومړی طبعه کال ۱۹۹۴م.
7. تاريخ الفلسفة الحديثة، تاليف: يوسف كرم طبع دار المعارف بمصر، بدون تاريخ الطبع.
8. تاريخ الفلسفة اليونانية، تاليف: يوسف كرم، طبع مطبعه لجنة التاليف والترجمة والنشر، د طباعت کال ۱۹۳۶م.
9. تاريخ اوروبا العصور الوسطی، تاليف: أ. هـ. فشر، ترجمة: مصطفى زيادة، مصر، د طباعت کال ۱۹۶۶م.
10. رسالة فی اللاهوت والسياسة، تاليف: بنديكت اسپينوزا، ترجمة: دکتور حسن حنفي، طبع دار التنوير للنشرـ والطباعة والتوزيـع، بيـروت، لـومړی طبعـه کـال ۲۰۰۵م تقديم د. فؤاد زكريا.

---

[1] - دلته دارون د خالق ذات د وجود قائل دی، او دا مني چې دا د تطور قانون ـ چې د هی عقل ورسره ډير اړخ لګوي ـ هم په ماده کی الله تعالی ايښی دی.

[2] - ددې لپاره وګوره تاريخ الفلسفة الحديثة د يوسف کرم ص ۳۵۴ـ ۳۵۵.

[3] - حال دا چې د نيوتن نظريه چې د حرکت قوانين يې تثبيت کړي دي پخپله په دې دلالت کوي چې دا پخپله الله تعالی چی عليم او حکيم ذات دی دا قوانين وضع کړي دي چې د هغو په بنسټ دا سيارات حرکت کوي، نو ځکه خو دومره دقيق دي، څوک چې د الله تعالی په وجود ايمان لري، هغوی د دې ډول قوانينو د موجوديت څخه انکار نه کوي، بلکې دا د الله تعالی په موجوديت تر ټولو لويی دليل ګڼي، همدې قوانينو ته په قرآن کريم کې په دې کلماتو اشاره شوې ده ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (38) وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ (39) لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (40) ﴾ [يس: 38 - 40]) پاتې شوه د دارون نظريه نو هغه خو اصلا کومه نظريه نه ده بلکې د دارون يو تخميني افتراض دی چې د انسان په باب خو قطعا غلط او خطا دی ځکه چې قرآن د هغې د مستقلې نوعې په حيث په خلقت تصريح کوي، مګر که چيرته په نورو داسې مواردو کې ثابت هم شي ـ بالفرض والتقدير ځکه چې تر اوسه په علمي توګه دا ډيره مستبعده خبره ده ـ نو دا د دين سره کوم تعارض نه لري ځکه دا تطور به هم د هغه تأثير له امله وي چې الله جل جل جلاله په ماده کې ايښی دی، لکه پخپله چې دارون په پيل کې ددې اعتراف کولو.

11. العلم والدين في الفلسفة المعاصرة، تاليف اميل بوترو، ترجمة: د. أحمد فؤاد الأهواني، الهيئة المصرية العامة للكتاب، عام 1973.
12. العلم والدين مناهج ومفاهيم، تاليف: د. احمد عروة، طبع دار الفكر، دمشق، سورية، د طباعت كال ۱۹۸۷م.
13. قصة الحضارة، ويل ديورانت ترجمه: محمد بدران، طبع دار الجيل، بيروت، وتونس.
14. قصة النزاع بين الدين والفلسفة، تاليف: د. توفيق الطويل، طبع مكتبة الآداب، بالجاميز، بمصر، د طباعت د تاريخ نه بغير.
15. كتب غيرت وجه العالم،تاليف: رابرت ب ـ داونز، ترجمة: امين سلامة، طبع الهيئة المصرية العامة للكتاب، كال ۱۹۷۷م.
16. كواشف زيوف المذاهب الفكرية المعاصرة، تاليف: شيخ عبد الرحمن حسن حبنكة الميدانى، طبع دار القلم، دمشق، دويمه طبعه، كال .۱۹۹۱م.
17. الله فى الفلسفة الحديثة، تاليف: جميس كوليز، ترجمة: فؤاد كامل، مكتبة غريب، القاهرة، كال ۱۹۷۳م.
18. الله ليس كذلك، تاليف: زيغريد هونكه، ترجمة: د. غريب محمد غريب، دار الشروق، القاهرة، دويمه طبعه كال ۱۹۹٦م .
19. ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمين، تاليف: شيخ ابو الحسن علي الندوي، طبع مكتبة الايمان، المنصورة، امام جامعة الأزهر، القاهرة.
20. محاضرات فى النصرانية، شيخ محمد ابو زهرة، طبع الرئاسة العامة لادارات البحوث العلمية، والافتاء، والدعوة والارشاد، الرياض ـ المملكة العربية السعودية، الطبعة الرابعة كال ۱۴۰۴هـ.
21. المشكلة الأخلاقية والفلاسفة، تاليف: كرسون، ترجمة: عبد الحليم حمود، القاهرة.
22. معالم تاريخ الإنسانية، تاليف: هـ . ج. ويلز، ترجمة عبد العزيز توفيق جاويد، طبع لجنة التأليف والترجمة والنشر بالقاهرة.
23. المعجم الفلسفى (د انگليسي او فرنسوي الفاظو سره)، تاليف: د. جميل صليبا (په دمشق کی د مجمع اللغة العربية غړی) طبع دار الكتاب اللبناني، بيروت، كال ۱۹۸۲م.
24. الموسوعة العربية الميسرة (۷ ټوکه) طبع المطبعة العصرية، لومړی طبع ۱۹٦۵م، دريمه طبعه ۲۰۰۹م.
25. الموسوعة الفلسفية المختصرة، د انگليسي نه ترجمه: فؤاد كامل، جلال العشري، عبد الرشيد الصادق، مراجعة او د اسلامي شخصياتو تراجم: د. زكى نجيب محفوظ، طبع دار القلم، بيروت، لبنان، بدون تاريخ طبع.